

Beschrijving recreatie-indicatoren

Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland

C.M. Goossen
S. de Vries

werkdOCUMENTEN

wot

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Beschrijving recreatie- indicatoren voor de Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland (ME-AVP)

C.M. Goossen

S. de Vries

Werkdocument 5

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, september 2005

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu) De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

Werkdocument 5 is geaccepteerd door Harry Dijkstra en Lammert Kooistra, opdrachtgevers namens de WOT Natuur & Milieu.

©2005 **Alterra**

Postbus 47, 6700 AA Wageningen.

Tel: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info@alterra.nl

De reeks Werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit rapport is verkrijgbaar bij het secretariaat. Het rapport is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info@npb-wageningen.nl;
Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	11
1.1 Kader en achtergrond	11
1.2 Probleemstelling	11
1.3 Projectdoelstelling	12
1.4 Werkwijze	12
1.5 Leeswijzer	13
2 Recreatie om de stad	15
2.1 Inleiding	15
2.1.1 Beleidsprestatie	15
2.1.2 Relevant eerder onderzoek	18
2.2 Effectindicator 1: Aantal bezoekers uit stedelijke omgeving	20
2.2.1 Algemeen	20
2.2.2 Werkwijze 1: Objectonderzoek	20
2.2.3 Werkwijze 2: Thuisonderzoek	24
2.2.4 Conclusies effectindicator 1: Aantal bezoekers	27
2.3 Effectindicator 2: Tevredenheid	29
2.3.1 Algemeen	29
2.3.2 Werkwijze 1: Objectonderzoek	30
2.3.3 Werkwijze 2: Regionaal thuisonderzoek	30
2.3.4 Conclusies effectindicator 2: Tevredenheid bezoekers	31
2.4 Effectindicator 3: Beleving	32
2.4.1 Algemeen	32
2.4.2 Werkwijze indicator 3: Beleving van de stedeling ten aanzien van de lokale dagrecreatiemogelijkheden	34
2.4.3 Conclusies effectindicator 3: Beleving aanbod dagrecreatie-mogelijkheden	35
3 Toegankelijkheid landschap	37
3.1 Inleiding	37
3.1.1 Beleidsprestatie	37
3.1.2 Relevant eerder onderzoek	37
3.2 Effectindicator Tevredenheid	40
3.2.1 Algemeen	40
3.2.2 Werkwijze 1: Landelijk thuisonderzoek	41
3.2.3 Werkwijze 2: Aansluiting bij lopend onderzoek	43
3.3 Conclusies indicator tevredenheid toegankelijkheid agrarisch gebied	43
4 Landelijke routenetwerken	45
4.1 Inleiding	45
4.2 Wandelen	45
4.2.1 Beleidsprestatie	45
4.2.2 Relevant eerder onderzoek	45
4.2.3 Effectindicatoren Bekendheid en Gebruik	47
4.2.4 Effectindicator Tevredenheid	49
4.3 Fietsen	50

4.3.1 Beleidsprestatie	50
4.3.2 Relevant eerder onderzoek	50
4.3.3 Effectindicatoren Bekendheid en Gebruik	52
4.3.4 Effectindicator tevredenheid	53
4.4 Varen	54
4.4.1 Beleidsprestatie	54
4.4.2 Relevant eerder onderzoek	54
4.4.3 Effectindicator Bekendheid	56
4.4.4 Effectindicator Gebruik	56
4.4.5 Effectindicator Tevredenheid	57
4.5 Conclusie algemeen voor routenetwerken	58
4.6 Opzet onderzoek nulmeting	58
5 Ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie	61
5.1 Beleidsprestatie	61
5.2 Relevant eerder onderzoek	61
5.3 Effectindicator aantal agrotouristische recreatiemogelijkheden	63
5.3.1 Algemeen	63
5.3.2 Opzet onderzoek	64
5.4 Effectindicator ervaringen van mensen t.a.v. regels in de (verblijfs)recreatie	65
5.4.1 Algemeen	65
5.4.2 Opzet onderzoek nulmeting	65
6 Factsheets	67
7 Conclusies en aanbevelingen	69
7.1 Conclusies	69
7.2 Aanbevelingen	70
Literatuur	73

Samenvatting

Binnen het kader van het project Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland (ME-AVP) is de vraag aan de orde om effectindicatoren voor recreatie binnen de Agenda Vitaal Platteland uit te werken in factsheets en om op grond hiervan te komen tot enkele (twee of drie) opties voor een set van recreatie-indicatoren. Daartoe is onderzoek gestart naar de meetvariabelen, de benodigde en beschikbare data, mogelijke meetmethoden en kosten.

In het AVP staan doelstellingen met betrekking tot recreatie die tot de volgende operationele doelen hebben geleid:

1. Grootschalig groen ontwikkelen
2. Regionaal groen ontwikkelen
3. Vergroten toegankelijkheid landschap
4. Landelijke routenetwerken ontwikkelen en behouden
5. Ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie scheppen
6. Opheffen van belemmeringen

De effectindicatoren bij het grootschalig en het regionaal groen zijn samengevoegd, aangezien de effecten en meetmethoden sterk met elkaar overeenkomen. Bij de effectindicatoren voor de landelijke routenetwerken is een nader onderscheid gemaakt in wandelen, fietsen en varen.

Per effectindicator is beschreven wat er al bekend is in de literatuur. Daarbij is een kritische beschouwing gemaakt hoe de indicator gedefinieerd is in operationele termen, welke methode is toegepast en welk resultaat het heeft opgeleverd. Daarnaast is beoordeeld of de definitie, methode en resultaten (afgezet tegen het gebruikte onderzoeksbudget) voldoende zijn om als meetinstrument te kunnen fungeren. Er zijn nieuwe onderzoeksmethoden beschreven indien er geen (bruikbare) methoden en resultaten in de literatuur gevonden worden. Het blijkt namelijk dat er niet veel onderzoeken met betrekking tot de effectindicatoren zijn. Fragmentarisch is één en ander wel bekend, maar er wordt geen systematisch onderzoek naar gedaan.

Bij het ontwikkelen van grootschalig en regionaal groen zijn de volgende effectindicatoren beschreven:

- aantal bezoekers
- tevredenheid
- beleving

In dit rapport zijn, soms mede ter gedachtebepaling, een aantal keuzes gemaakt op wetenschappelijke en pragmatische gronden. Deze keuzes kunnen als aanbeveling dienen richting beleid.

De meest betrouwbare manier om het aantal bezoekers aan de nieuwe dagrecreatiegebieden in beeld te brengen, lijkt een grondige vorm van objectonderzoek. Tegelijkertijd is dit ook een vrij arbeidsintensieve, en daarmee kostbare vorm van onderzoek. Hoe kostbaar precies, hangt onder andere af van het aantal gebieden dat onderzocht moet worden. Voor de Randstadgroenstructuur alleen gaat het in principe al om meer dan dertig gebieden, maar wellicht is het mogelijk om slechts een steekproef van de gebieden te monitoren. Monitoring via objectonderzoek kan pas beginnen nadat het nieuwe gebied is ingericht en is opengesteld. Een redelijk alternatief lijkt een vorm van regionaal thuisonderzoek, ook al zal dit niet zo snel zeer betrouwbare bezoekersaantallen per gebied opleveren. Afhankelijk van het aantal te stellen vragen en de noodzaak of de wens om te werken met afbeeldingen en/of

kaartmateriaal kan het daarbij aantrekkelijker zijn om een telefonische dan wel een schriftelijke enquête uit te voeren. Bij regionaal thuisonderzoek is het wel mogelijk om met monitoring te beginnen vooraf aan de openstelling van nieuwe gebieden. Wel moet bekend zijn waar de nieuwe gebieden ongeveer komen te liggen, omdat het onderzoek zich moet richten op inwoners van stedelijk gebied in de buurt van deze nieuwe dagrecreatiegebieden.

De effectindicator tevredenheid lijkt op het eerste gezicht iets waarbij alleen het ondervragen van de bezoekers relevant is. Toch kan ook hier het ondervragen van niet-bezoekers belangrijke aanvullende informatie opleveren. Dit laatste is natuurlijk niet mogelijk bij een objectonderzoek: daarin kunnen alleen (huidige) gebruikers ondervraagd worden.

Regionaal thuisonderzoek lijkt de enige optie om de indicator beleving te bepalen. Hierbinnen zijn nog wel een paar varianten mogelijk: een schriftelijke postenquête of een telefonische enquête. Middels regionaal thuisonderzoek kunnen alle drie indicatoren bepaald worden, ook al is thuisonderzoek niet voor alle drie indicatoren de meest voor de hand liggende keuze.

Bij het vergroten toegankelijkheid landschap is de volgende effectindicator beschreven:

- tevredenheid

Er lijkt hier sprake van minstens twee mogelijkheden: of een 'eigen' landelijk thuisonderzoek uit (laten) voeren of het 'meeliften' met lopend monitoringsonderzoek, zoals het Woning Behoeft Onderzoek (WBO), of het Continu Vrijtijdsonderzoek (CVTO) of de doelbereikingsmonitor voor de Nota Ruimte waaraan momenteel in opdracht van VROM gewerkt wordt door het Ruimtelijk Planbureau en het Milieu- en Natuurplanbureau. Het eerste biedt mogelijkheden om wat meer vragen te stellen, het tweede zal naar verwachting aanzienlijk goedkoper zijn.

Bij het ontwikkelen en behouden van landelijke routenetwerken zijn de volgende effectindicatoren beschreven:

- bekendheid
- gebruik
- tevredenheid

De landelijke routenetwerken bestaan uit de routenetwerken voor wandelen (LAW), fietsen (LF) en varen. In de aanpak van de onderzoeken naar routenetwerken zit veel overlap. Bekendheid en gebruik kan goed telefonisch onderzocht worden. Tevredenheid kan alleen aan gebruikers gevraagd worden. Daarvoor is een objectonderzoek of een onderzoek op basis van adressen nodig.

Bij de ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie is de volgende effectindicator beschreven:

- aantal agro-toeristische recreatieve mogelijkheden

Om dit te onderzoeken kan een onderzoek naar het aanbod via twee geselecteerde websites (www.landmerc.nl en www.vriendenvanhetplatteland.nl) gedaan worden.

Bij het opheffen van belemmeringen is de volgende effectindicator beschreven:

- ervaringen van mensen t.a.v. regels in de (verblijfs)recreatie

Deze effectindicator is zeer breed geformuleerd en niet eenduidig. Gaat het bijvoorbeeld om ervaringen van recreanten ten aanzien van toegangsbepalingen in bos- en natuurgebieden? Of gaat het om ervaringen van het toeristisch-recreatieve bedrijfsleven? Deze effectindicator wordt daarom in dit project aangescherpt door niet "de mens" als onderzoeksobject te nemen, maar "eigenaars/beheerders van kampeerterreinen". Ten aanzien van regels wordt hier vooral gefocust op regels met betrekking tot de ruimtelijke ordening en milieu. Er zijn twee methoden om de ervaringen te onderzoeken. Meedoen met een "lopend" (het NRIT) onderzoek naar kampeerterreinen in Nederland. Mogelijk wordt in 2007 weer een onderzoek

gehouden. Om de ervaringen te volgen zouden ook in een aantal case-gebieden de toeristisch-recreatieve bedrijven ondervraagd kunnen worden die willen uitbreiden c.q. veranderen. Het jaar 2005 kan dan dienen als nulmeting en in een later stadium zouden in dezelfde case-gebieden weer andere bedrijven ondervraagd moeten worden die willen uitbreiden c.q. veranderen.

De effectindicatoren, zoals door het beleid geformuleerd, kunnen vrijwel onmogelijk op grond van (bewerking van) bestaande informatie ingevuld worden. Tenzij de indicatoren geherformuleerd worden, zal veelal specifiek voor het bepalen van de indicatorwaarden onderzoek uitgevoerd moeten worden.

Het invullen van de gewenste factsheets per indicator is pas mogelijk als de te volgen werkwijze voor het bepalen van de indicator verder uitgekristalliseerd, en bij voorkeur ook toegepast is. Zo is een kostenindicatie per indicator nu niet goed te geven. Er zijn nu nog te veel onzekerheden, en daardoor te veel opties om deze allemaal tot in detail uit te werken. Voorafgaand aan een verdere uitwerking dienen door het beleid nog een groot aantal keuzes gemaakt, dan wel hier voorgestelde keuzes geaccordeerd, te worden.

Op basis van de voorgestelde keuzes worden de totale kosten voor het uitvoeren van een nulmeting voor alle effectindicatoren voor recreatie geschat op een bedrag tussen de € 300.000 en € 750.000.

1 Inleiding

1.1 Kader en achtergrond

Het Expertise-Centrum LNV (EC-LNV) en het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) hebben de opdracht gekregen van LNV-Directie Platteland voor het ontwikkelen van een Monitoring- en Evaluatieprogramma Agenda Vitaal Platteland, afgekort Programma ME-AVP. Sinds 2003 wordt deze opdracht in projectverband uitgevoerd. In 2004 was het project ME-AVP onderdeel van het Programma 394 Natuurplanbureau-functie. In 2005 is een nieuw WOT-programma (Wettelijk Onderzoekstaken) Monitoring en Evaluatiesysteem Agenda Vitaal Platteland (WOT 04-001 ME-AVP) van start gegaan. De voorgenomen activiteiten van het MNP zullen in 2005 binnen dit WOT 04-001 ME-AVP worden uitgevoerd. Het WOT-programma onderscheidt zes projecten:

- 1.1 Beleidsbehoefte ME-AVP;
- 1.2 Meetnetontwerp en indicatoren ME-AVP;
- 1.3 Informatiesysteem en gegevensvoorziening ME-AVP;
- 1.4 Organisatie, draagvlak en kosten ME-AVP;
- 1.5 Rapportage en systeem ME-AVP;
- 1.6 Coördinatie en communicatie ME-AVP.

In de Agenda Vitaal Platteland (AVP) is één van de beleidsthema's "recreatie". Voor dit thema zijn doelstellingen geformuleerd. Op basis hiervan is er behoefte aan uitwerking van de doelstellingen naar prestatie- en effectindicatoren. In het project 1.1 (Beleidsbehoefte ME-AVP) zijn de (voorlopige) indicatoren geformuleerd. Binnen project 1.2. (Indicatoren ME-AVP) wordt gevraagd naar uitwerking van de indicatoren, waaronder de recreatie-indicatoren. Dit beperkt zich hier tot de effect-indicatoren. De uitwerking vindt plaats door invulling van factsheets en het beschrijven van de benodigde informatie om deze factsheets te kunnen invullen. Op grond hiervan worden verschillende opties voor sets van recreatie-indicatoren ontwikkeld.

Het doel van de beschrijving van recreatie-indicatoren in factsheets en een WOT-werkdocument is om:

- tot een afgewogen besluitvorming in het beleid te kunnen komen over de te hanteren set van recreatie-indicatoren;
- om de gekozen set van recreatie-indicatoren te kunnen benutten bij de nulmeting en de effectmeting.

1.2 Probleemstelling

Binnen het kader van het project 1.2 (Indicatoren ME-AVP) is de vraag aan de orde om de effectindicatoren voor recreatie binnen de Agenda Vitaal Platteland uit te werken in factsheets en om op grond hiervan te komen tot enkele (twee of drie) opties voor een set van recreatie-indicatoren.

Daartoe is onder meer inzicht nodig in de meetvariabelen, de benodigde en beschikbare data, mogelijke meetmethoden en kosten.

1.3 Projectdoelstelling

Doel van het project is het uitwerken van de recreatie-effectindicatoren in factsheets en het ontwikkelen van twee of drie opties voor een set van recreatie-indicatoren. Daartoe dient inzicht te worden gegeven in indicatoren, meetvariabelen, benodigde en beschikbare data, meetmethoden en kosten.

Door het MNP is aangegeven om welke recreatie-indicatoren het gaat en is een format voor het factsheet voorgesteld.

1.4 Werkwijze

In de ME-AVP staan doelstellingen met betrekking tot recreatie die tot de volgende operationele doelen hebben geleid:

1. grootschalig groen ontwikkelen;
2. regionaal groen ontwikkelen;
3. vergroten toegankelijkheid landschap;
4. landelijke routenetwerken ontwikkelen en behouden;
5. ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie scheppen;
6. opheffen van belemmeringen.

Per operationeel doel zijn de effectindicatoren geformuleerd (zie tabel 1).

Tabel 1 Overzicht van beleidsopgaven/operationele doelen en effectindicatoren (Uit: ME-AVP)

2 Beleidsthema Recreatie	
Beleidsopgave	Effectindicatoren
Recreatie om de stad – grootschalig groen	2.1 aantal bezoekers uit stedelijke omgeving voor alle gebieden tezamen
	2.2 tevredenheid bezoekers uit de stedelijke omgeving in het gebied zelf
	2.3 beleving van de stedeling t.a.v. dagrecreatiemogelijkheden binnen een straal van 5 km
Recreatie om de stad – regionaal groen	2.4 aantal bezoekers uit de directe omgeving (straal van 1 km) voor alle gebieden tezamen
	2.5 tevredenheid bezoekers uit directe omgeving (straal 1 km) in het gebied zelf
	2.6 beleving van de bezoekers t.a.v. dagrecreatiemogelijkheden binnen een straal van 1 km
Vergroten toegankelijkheid Landschap	2.7 tevredenheid toegankelijkheid landelijk gebied
Landelijke routenetwerken:	2.8 tevredenheid over de routenetwerken
	2.8.1 wandelen
	2.8.2 fietsen
	2.8.3 varen
	2.9 gebruik van de routenetwerken
	2.9.1 wandelen
	2.9.2 fietsen
	2.9.3 varen
	2.10 bekendheid landelijke routenetwerken
	2.10.1 wandelen
	2.10.2 fietsen
	2.10.3 varen
Ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie	2.11 aantal agrotouristische recreatiemogelijkheden per type (kamperen etc.)
Opheffen belemmeringen	2.12 ervaringen van mensen t.a.v. regels in de (verblijfs)recreatie

Per effectindicator wordt een factsheet opgesteld, waarbij het grootschalig en het regionaal groen zijn samengevoegd, aangezien de effecten en meetmethoden sterk met elkaar overeenkomen. Bij de effectindicatoren voor de landelijke routenetwerken is een nader onderscheid gemaakt in wandelen, fietsen en varen.

Per effectindicator is beschreven wat er al bekend is in de literatuur. Daarbij is een kritische beschouwing gemaakt hoe de indicator gedefinieerd is in operationele termen, welke methode is toegepast en welk resultaat het heeft opgeleverd. Daarnaast is beoordeeld of de definitie, methode en resultaten (afgezet tegen het gebruikte onderzoeksbudget) voldoende zijn om als meetinstrument te kunnen fungeren. Er zijn nieuwe onderzoeksmethoden beschreven indien er geen (bruikbare) methoden en resultaten in de literatuur gevonden worden. Per onderzoeksmethode is dan beschreven wat het verwachte resultaat kan zijn met betrekking tot het effect en wat de kosten van onderzoek zijn. Dit leidt tot een aantal opties van meetmethoden en kosten.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk twee worden de effect-indicatoren van het grootschalig en regionaal groen om de stad beschreven. Hoofdstuk drie gaat in op de effect-indicatoren van de beleidsopgave om de toegankelijkheid van het landschap te vergroten. Hoofdstuk vier beschrijft de effect-indicatoren van de routenetwerken van wandelen, fietsen en varen. In hoofdstuk vijf komen de effect-indicatoren met betrekking tot de ontwikkelingsmogelijkheden van de verblijfsrecreatie aan bod. In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op het opheffen van de belemmeringen. Hoofdstuk zes gaat in op de factsheets. Het rapport sluit in hoofdstuk zeven af met de conclusies en aanbevelingen.

2 Recreatie om de stad

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk begint met een beschouwing betreffende de beleidsprestatie. Daarna wordt ingegaan op eerder uitgevoerd relevant onderzoek. Ten slotte worden de effectindicatoren behandeld. In eerste instantie gebeurt dit op conceptueel niveau, daarna meer in operationele termen, vervolgens wordt een wijze van meting uitgewerkt. Elke effectindicator wordt langs deze lijn beschreven.

2.1.1 Beleidsprestatie

De beleidsprestatie voor recreatie om de stad (ROS) valt uiteen in twee onderdelen: grootschalig groen en regionaal groen. Deze beide categorieën worden samengevoegd, omdat de aanpak voor deze beide categorieën in belangrijke mate dezelfde zal zijn. Grootschalig groen verschilt vooral van regionaal groen doordat het een groter verzorgingsgebied zou moeten hebben: vijf versus één kilometer. Voor beide categorieën zijn vooralsnog drie effectindicatoren voorzien:

- aantal bezoekers uit stedelijke omgeving voor alle gebieden tezamen;
- tevredenheid van deze bezoekers in het gebied zelf;
- beleving van de stedeling ten aanzien van de dagrecreatiemogelijkheden binnen een straal van respectievelijk vijf en één kilometer.

Het doel waarmee de beleidsprestaties zijn geformuleerd is het opheffen van bestaande tekorten in dagrecreatiemogelijkheden en het voorkomen van nieuwe tekorten. De beleidsprestaties die dit moeten realiseren zijn:

- voor grootschalig groen: 19.364 ha in te richten (en deels eerst nog te verwerven) als dagrecreatiegebied met een gemiddelde opvangcapaciteit van twintig personen per hectare per dag;
- voor regionaal groen: 492 ha in te richten als dagrecreatiegebied.

Voor beide categorieën geldt dat de gebieden volledig opengesteld en zonder betaling toegankelijk voor het publiek moeten zijn. Voor grootschalig groen is verder nog gespecificeerd dat ze met name bereikbaar moeten zijn via wandel- en fietspaden vanuit de woonomgeving. Qua locatie moeten deze gebieden vooral in de Randstad gerealiseerd worden. Voor grootschalig groen is gespecificeerd dat 6.593 ha in (voormalige) bufferzones aangekocht moeten worden.

Relatie beleidsprestatie tot achterliggend doel

Een eerste vraag is hoe reëel de verwachting is dat als de beleidsprestaties gerealiseerd worden, de doelstelling ook bereikt wordt. Bij het uitwerken van de effectindicatoren kan er niet zondermeer vanuit gegaan worden dat dit het geval is. Het monitoren van de effecten zou dan een overbodige exercitie vormen. Inzicht in welk effect van de beleidsprestatie verwacht mag worden, kan helpen te bepalen hoe gevoelig de effectindicator moet zijn om een reëel geachte effect te detecteren. Het uitgangspunt is dat de monitoring de mate van vooruitgang in beeld moet brengen en niet alleen of het doel wel of niet bereikt is.

Voor wat betreft het opheffen van tekorten aan dagrecreatiemogelijkheden is het de vraag hoe het beleid deze tekorten gedefinieerd heeft en wat precies de motivering achter de (omvang van de) beleidsprestatie is. In de beleidsprestatie wordt het begrip 'opvangcapaciteit'

genoemd. Dit suggereert dat ook de tekorten in deze termen gedefinieerd zijn. Als de verwachting dat de tekorten opgeheven zijn na het realiseren van de beleidsprestaties, reëel is, dan kan becijferd worden hoe groot dit tekort nu maximaal zou zijn.¹ Dit is dan namelijk een ontbrekende opvangcapaciteit voor $(19.364 + 492 =) 19.856 * 20 = 397.120$ personen per dag. Impliciete aanname hierbij is dat de nieuwe dagrecreatiegebieden momenteel gebieden zonder een noemenswaardige recreatieve opvangcapaciteit zijn.

In de Agenda Vitaal Platteland ontbreekt de onderbouwing van een tekort met een dergelijke omvang. Eerder is in het Tweede Structuurschema Groene Ruimte (SGR2) in een toelichtende kaart wel gesproken over een tekort aan recreatiemogelijkheden. Dit betrof een onderzoek dat Alterra in opdracht van de ANWB had uitgevoerd (De Vries & Bulens, 2001). In dit onderzoek wordt voor de G30-steden tot een tekort aan opvangcapaciteit gekomen voor bijna 276.000 personen op de maatgevende dag. Hierbij gaat het om de recreatieactiviteiten wandelen en fietsen (onderling uitwisselbaar verondersteld). Verder had deze analyse betrekking op het jaar 1995 en werd een normafstand van tien kilometer gehanteerd. Dit laatste is de afstand waarbinnen voldoende opvangcapaciteit voor de lokale bevolking beschikbaar dient te zijn. Als we deze analyse als referentie nemen, dan lijkt het bestaande tekort in 1995 voor de G30-steden met de nieuw aan te leggen dagrecreatieterreinen meer dan oplosbaar.² Kanttekening is wel dat er ontwikkelingen aan de vraagkant plaatsvinden, waarvan de groei van de bevolking de belangrijkste lijkt. Verder zijn ontwikkelingen in het gerealiseerde aanbod tussen 1995 en 2003 (jaar AVP) ook niet meegenomen. Overigens wordt in het Meerjarenprogramma AVP gesteld dat met de huidige taakstelling en instrumenten de tekorten van recreatiemogelijkheden om de stad niet volledig worden opgeheven (p. 9). Daarom wordt bijvoorbeeld ook gekeken naar vergroting van de betekenis van de landbouw voor de recreatie, waarover verderop meer. Verderop komt naar voren dat dit wel eens te maken kan hebben met het feit dat een deel van de in de AVP genoemde beleidsprestatie al voor 2003, en zelfs voor 1995 gerealiseerd is.

De doelstelling lijkt dus reëel qua orde van grootte, mits we uitgaan van de hiervoor geschetste achtergrond. Hierbij kunnen een aantal vragen gesteld worden. Een eerste vraag is op welke activiteiten de dagrecreatieterreinen zich richten. Zoals gezegd richtte de voorgaande analyse zich op de activiteiten wandelen en fietsen. De vraag is of dat bij de beleidsprestatie impliciet ook het geval is. Laten we even aannemen van wel. In de betreffende analyse werd een (gemiddelde) capaciteit voor wandelen en fietsen gehanteerd van ten hoogste twaalf personen per hectare per dag, en wel voor de grondgebruiksvorm 'bos'. Hierbij is uitgegaan van een redelijk goed ontsloten bos, met een paddichtheid van gemiddeld zo'n 90 meter per hectare (zie ook Stichting Recreatie, 2004; De Boer *et al.*, 2004). Gaat het bij de in de beleidsprestatie genoemde capaciteit van twintig personen per dag om dezelfde twee activiteiten, dan lijkt deze daarmee aan de hoge kant te liggen. Daarmee is niet gezegd dat dit niet haalbaar is. Wel zullen er wellicht speciale inrichtingsmaatregelen genomen moeten worden om deze capaciteit te realiseren. Als we de recreatieve druk op padniveau gelijk willen houden, dan is voor een capaciteit van twintig personen een gemiddelde paddichtheid van $(20/12)*90 = 150$ meter per hectare benodigd. Ook de mate van openheid lijkt dan een belangrijke factor: om een capaciteit van twintig wandelaars en/of fietsers per hectare per dag te realiseren, moet het terrein vrij besloten zijn. Een open, nat natuurgebied met een lage paddichtheid lijkt dan bijvoorbeeld geen reële optie. Dit lijkt in overeenstemming met het feit dat bij de Randstadgroenstructuur gesproken wordt over staatsbos en recreatiebos.

¹ Het gaat ook om het voorkomen van nieuwe tekorten.

² De ANWB-claim voor 60.000 hectare die ook in SGR2 genoemd wordt, gaat uit van een soortgelijke berekening maar dan voor heel Nederland en het zichtjaar 2030, waarbij qua aanbod geen rekening werd gehouden met de toen al lopende taakstelling (Farjon & Lammers, 2002).

Als het bij de capaciteit van twintig personen per hectare per dag ook om andere activiteiten dan wandelen en fietsen gaat, dan is de vraag welke activiteiten dit zijn. Het ligt voor de hand om dan te denken aan meer stationaire en/of amfibische vormen van recreatie, zoals picknicken, zwemmen & zonnen. Hieromtrent kunnen drie opmerkingen gemaakt worden:

- voor deze activiteiten is een ander type aanbod nodig (grasvelden, strand/oever) met een veel hogere capaciteit per hectare per dag³; de capaciteit van twintig personen is dan al snel aan de lage kant;
- in de eerdere analyse voor de G30-steden bleken voor deze twee vormen van meer stationaire recreatie momenteel geen grote tekorten te bestaan, zeker niet in de Randstad;
- het is de vraag of het reëel is om uit te gaan van uitwisselbaarheid van activiteiten zoals wandelen en fietsen aan de ene kant en picknicken en zwemmen & zonnen aan de andere kant.

Aangenomen wordt dat de in de beleidsprestatie genoemde capaciteit zich beperkt tot de activiteiten wandelen en fietsen. Bovendien wordt aangenomen dat de hoge capaciteit zoals genoemd in de beleidsprestatie ook door de inrichting van de nieuwe dagrecreatiegebieden waargemaakt kan worden. Deze laatste aanname zorgt ervoor dat het beleid intern consistent blijft. Gaan we er vanuit dat de nieuwe dagrecreatiegebieden op dezelfde wijze als de bestaande dagrecreatiegebieden ingericht worden, dan hebben we twee mogelijkheden. Of de hogere capaciteit is terecht, maar zou dan ook voor de oudere dagrecreatiegebieden moeten gelden; in dat geval zouden de tekorten veel lager uit moeten vallen. Of de hogere capaciteit is onterecht, waardoor het op voorhand maar de vraag is of de bestaande tekorten door de beleidsprestatie opgeheven kunnen worden. Samengevat: de in de beleidsprestatie genoemde dagrecreatiegebieden zijn in deze visie gebieden voor extensieve recreatie (wandelen en fietsen), maar binnen deze categorie wel gebieden met een hoge opvangcapaciteit.

Haalbaarheid van de beleidsprestatie: stand van zaken

Naast de vraag of met het realiseren van de beleidsprestatie het achterliggende doel ook bereikt wordt, is er de vraag hoe groot de kans is dat de beleidsprestatie ook (op tijd) gerealiseerd wordt. Hierbij geldt dat er enige onduidelijkheid bestaat over het peiljaar ten opzichte waarvan de beleidsprestatie geformuleerd is. Dit lijkt verder terug te liggen dan 2003, het jaar waarin de Agenda Vitaal Platteland uitkwam. Hierdoor is het mogelijk dat ten tijde van het uitkomen van de AVP al een deel van de taakstelling gerealiseerd was. De Natuurbalans 2004 (MNP, 2004) lijkt hier ook op te wijzen. In deze publicatie wordt een stagnatie in de Randstadgroenprojecten gesignaleerd. Van de 13.300 hectare doelstelling voor wat in de AVP grootschalig groen lijkt te worden genoemd, is volgens Farjon *et al.* (2004; bijlage 1) per 1 januari 2004 zo'n 8813 ha al verworven en daarvan 6201 ha al ingericht. Voor de monitoring en evaluatie heeft dit de nodige consequenties. Zo zal bij het al gerealiseerde deel geen nulmeting uitgevoerd kunnen worden, terwijl het sterk de vraag is of er goede gegevens beschikbaar zijn op grond waarvan een dergelijke nulmeting achteraf alsnog ingevuld kan worden. Een *effectmeting* wordt in dergelijke gevallen lastig. Wel kan geëvalueerd worden of de huidige situatie voldoet aan de gestelde eisen. Verder lijkt het alleen al voor de Randstadgroenstructuur te gaan om zo'n goed dertig gebieden.

Ook een vertraagde uitvoering zal zijn weerslag hebben op de omvang van het te verwachten effect. Hierbij is het overigens wel zo dat het in dit geval gaat om concrete projecten. Er zou dus eventueel voor gekozen kunnen worden om alleen daar effectmetingen te verrichten waar ook sprake is van een (in hoge mate) gerealiseerde beleidsprestatie. Anderzijds kan er ook voor gekozen worden om daar waar sprake is van een geplande beleidsprestatie te

³ Tenminste: uitgaande van getallen zoals gehanteerd in eerdere analyses (De Vries & Bulens, 2001).

monitoren. Het lijkt er op dat de zoekgebieden waarbinnen de nieuwe dagrecreatieprojecten gelokaliseerd moeten worden, vaak al wel bekend zijn.

Opvallend is dat er een gat zit tussen de taakstelling in de Natuurbalans en in het MJP-AVP van 19.364 - 13.300 = 6.064 hectare, terwijl in het MJP-AVP duidelijk gesproken wordt over het afronden van een bestaand programma (p.9). Het is onduidelijk waar deze 'extra' hectares in de taakstelling vandaan komen. Ook is het niet bekend ten opzichte van welk peiljaar de genoemde taakstelling geldt. Het is dan ook mogelijk dat een veel groter deel van de 'taakstelling' inmiddels gerealiseerd is. Sowieso zal duidelijk moeten worden waar deze 6.000 ha gerealiseerd zijn (of moeten worden). Tot slot geldt dat de hiervoor gemaakte inschatting over de kans dat met het realiseren van de beleidsprestatie het achterliggende doel ook gehaald wordt, impliciet is uitgegaan van een doelstelling ten opzichte van het jaar 1995. Als een belangrijk deel van de in de AVP geformuleerde taakstelling al vóór 1995 gerealiseerd is, dan daalt hiermee ons inziens deze kans.

Doelstelling met betrekking tot de effectindicatoren

In tegenstelling tot voor de beleidsprestaties, lijkt er voor de effectindicatoren niet sprake van een duidelijke doelstelling. Het opheffen van bestaande tekorten en het voorkomen van nieuwe tekorten aan recreatiemogelijkheden geeft niet direct aan hoeveel bezoeken stedelingen aan de nieuwe gebieden moeten brengen, hoe tevreden ze moeten zijn over het nieuwe gebied en hoe ze het totale aanbod van dagrecreatiemogelijkheden moeten beleven. Voor een belangrijk deel is dit ook lastig, omdat de indicatoren nog niet exact gedefinieerd zijn. Echter, in de gewenste factsheet per indicator wordt wel aan dit soort criteriumwaarden gerefereerd. Indien zulks echt gewenst wordt, zal dit hoogstwaarschijnlijk moeten wachten totdat de operationalisatie van de effectindicator verder is uitgekristalliseerd. We kunnen nu echter wel een aantal suggesties doen. Zo kan voor het aantal bezoeken gedacht worden aan de bezoekenintensiteit op zondagen met mooi weer in het voorjaar. Naar verwachting wordt op dit soort dagen de capaciteit van het dagrecreatiegebied ten volle aangesproken. Deze capaciteit zou twintig personen per hectare per dag moeten bedragen. Gekeken kan worden of deze gebruiksintensiteit ook gehaald wordt op dergelijke 'maatgevende' dagen. Een soortgelijke werkwijze is eerder toegepast bij het evalueren van het door Staatsbosbeheer toegekende recreatiedoeltype aan bepaalde beheerseenheden. Voor wat betreft de tevredenheid van de bezoekers over het gebied, zou het criterium de vorm aan kunnen nemen van een score van gemiddeld acht op een tienpuntsschaal, lopend van zeer ontevreden tot zeer tevreden. Voor de beleving van de dagrecreatiemogelijkheden binnen de betreffende afstand (vijf, resp. één kilometer) kan aan een soortgelijke criteriumwaarde gedacht worden. Eventueel is het ook mogelijk om het gewenste verschil tussen voor en na de realisatie van het nieuwe gebied te specificeren, bijvoorbeeld dat deze beleving met minstens één schaalpunt toegenomen moet zijn.

2.1.2 Relevant eerder onderzoek

Alvorens meer in detail op de indicatoren in te gaan, kijken we eerst kort naar wat er uit eerder onderzoek hieromtrent al bekend is. Hierbij baseren we ons sterk op een publicatie van Farjon en anderen (2004), met name het hoofdstuk van Goossen en Blok over het gebruik van en de waardering voor de Randstadgroenstructuur, dat wil zeggen: het al gerealiseerde deel hiervan. Zij hebben onderzoeken geïnventariseerd die gegevens opleverden over het gebruik en de waardering van in het kader van de Randstadgroenstructuur aangelegde staats- en recreatiebos. Hierbij gaat het zowel om onderzoeken onder de bezoekers van de betreffende gebieden, als om onderzoek onder mensen die in de omgeving van dergelijke gebieden wonen. Op grond hiervan concluderen zij dat deze bossen voorzien in een behoefte. Er wordt duidelijk gebruik gemaakt van de veelal nog jonge bossen. Hierbij is het wel zo dat de meeste bezoekers vrij dicht bij het betreffende bosgebied wonen. Volgens Goossen en Blok is er nog

niet echt sprake van 'een regionale functie', deels doordat sommige gebieden nog vrij onbekend zijn. Ze specificeren echter niet wanneer er volgens hen sprake is van zo'n regionale functie. Navraag leert dat de afstand van vijf kilometer die in het AVP voor grootschalig groen genoemd wordt, door Goossen en Blok nog als vrij lokaal bezoek gezien wordt. In AVP-termen lijkt er daarmee *wel* al sprake van een regionale, en zelfs een bovenregionale, functie.

De geïnventariseerde onderzoeken bevatten deels ook informatie over de waardering van de bezochte gebieden. De conclusie van Goossen en Blok is dat de Randstadgroengebieden 'nu al redelijk tot goed gewaardeerd worden'. Hieruit spreekt de verwachting dat naarmate de bossen ouder worden, en daarmee meer volgroeid, deze waardering nog zal toenemen. Op grond van deze uitkomsten lijkt het reëel te verwachten dat ook de nog aan te leggen en in te richten dagrecreatiegebieden in een behoefte zullen voorzien, zeker gezien hun ruimtelijke spreiding, in combinatie met de vrij lokale functie. Het is lastiger om inzicht te krijgen in de gebruiksintensiteit van de al gerealiseerde gebieden. Hier wordt door Goossen en Blok niet op ingegaan. Het (vaak grof) geschatte jaarbezoek is veelal aanzienlijk, maar wordt niet systematisch gerelateerd aan de omvang van het gebied. Ook wordt niet ingegaan op het gebruik van het gebied door het jaar heen: voor het constateren van tekorten is vooral de gebruiksintensiteit van de bestaande gebieden in een vrij drukke periode van belang. Zo is de tekortberekening gebaseerd op de vijfde drukste dag van het jaar. Er is m.a.w. nog weinig inzicht in de efficiëntie van het gebied, dan wel een eventuele overbelasting ervan.

De voorgaande publicatie geeft weinig aanknopingspunten met betrekking tot de derde indicator, de beleving ten aanzien van de dagrecreatiemogelijkheden. Blijkbaar is dit geen gebruikelijke vraag in het tot nu toe uitgevoerde onderzoek. Er is wel een ander onderzoek dat een aanwijzing in deze richting geeft. Dit is het landelijk onderzoek naar de beleving van het landschap in de eigen woonomgeving, uitgevoerd door De Vries & Van Kralingen (2002). Eén van de acht basiskwaliteiten van het landschap die in de binnen dit onderzoek gehanteerde SPEL-methode onderscheiden wordt, betreft de eigen gebruiksmogelijkheden: "om er te wandelen, te fietsen, er doorheen te gaan naar naburige dorpen of steden, of even een eindje om". De antwoordmogelijkheden liepen van heel weinig (1) tot veel (10). Dit landelijke onderzoek, een schriftelijke enquête waaraan zo'n drieduizend mensen deelnamen, maakte uitspraken op het niveau van landschapstype mogelijk. Dit is een vrij grove ruimtelijke eenheid waarbij Nederland is opgedeeld in vijftien (geregionaliseerde) landschapstypen. De overige (oude) droogmakerijen ($M = 6,8$) scoorden het laagst op de basiskwaliteit 'eigen gebruiksmogelijkheden'. Een specifieke deelskwaliteit van eigen gebruiksmogelijkheden is of er nog sprake is van rust en ruimte in het buitengebied, of je er ongestoord kunt wandelen of fietsen, met een schaal lopend van vaak last (1) tot geen last van andere mensen (10). Overige (oude) droogmakerijen, scoorde ook hier het laagst ($M = 5,9$). Deze droogmakerijen liggen allemaal in het westen van het land, in of nabij de Randstad.

Recent zijn er ook relaties gevonden tussen berekende tekorten aan recreatiemogelijkheden en oordelen van mensen ten aanzien van de bovengenoemde basis- en deelskwaliteit (De Vries *et al.*, 2004). Voor recreatieve gebruiksmogelijkheden die het buitengebied rondom de eigen woning biedt, geldt het volgende: Mensen die beschikken over minstens 80% van de volgens de normatieve berekening benodigde wandelcapaciteit waarden hun eigen buitengebied op dit punt met gemiddeld een 7,7 (op een 10-puntsschaal), terwijl degenen die over 20% of minder beschikken niet verder komen dan een gemiddelde van 6,4. Nog duidelijker is het verband met het ervaren van rust en ruimte in het buitengebied. Daarbij zijn de gemiddelden 7,5 ($\geq 80\%$) respectievelijk 5,2 ($\leq 20\%$). Dit resultaat indiceert dat de gerealiseerde beleidsprestatie ook tot een hogere score op deze twee kwaliteiten zal leiden. Daarmee lijkt een vraag naar de rust en ruimte die het buitengebied biedt, op voorhand een mogelijke uitwerking van de derde effectindicator, beleving.

2.2 Effectindicator 1: Aantal bezoekers uit stedelijke omgeving

2.2.1 Algemeen

De eerste indicator richt zich op het bezoek aan de nieuwe dagrecreatiegebieden. Achterliggende vraag hierbij lijkt hoe de nieuw aangelegde gebieden functioneren: wordt het gebied met de beoogde intensiteit gebruikt? En trekken de gebieden bezoekers uit de herkomstgebieden waarvoor zij met name aangelegd zijn? Indien de gebieden slecht functioneren, dan zullen zij naar verwachting minder bijdragen aan het terugdringen van de bestaande tekorten in recreatiemogelijkheden en aan het voorkomen van nieuwe tekorten. Opmerkelijk is dat de doelstelling die ten grondslag ligt aan de beleidsprestatie niet in termen van de gebruiksfrequentie van of de tevredenheid over de lokaal beschikbare recreatiemogelijkheden van dezelfde stedelijke bevolking geformuleerd is. Er lijkt een meer normatieve, kwantitatieve berekening van de benodigde capaciteit aan ten grondslag te liggen. Een dergelijke doelstelling vereist op zich geen daadwerkelijk gebruik van de nieuw aangelegde gebieden: het creëren van voldoende mogelijkheden op de juiste plaats volstaat. De indicator gaat dus verder dan de oorspronkelijke doelstelling: er moeten niet alleen voldoende recreatiemogelijkheden binnen een redelijke afstand aanwezig zijn, maar ze moeten ook (in voldoende mate) gebruikt worden.

De indicator is als volgt geformuleerd: het aantal bezoekers uit de stedelijke (5 km) dan wel directe omgeving (1 km) voor alle gebieden tezamen. Aangenomen wordt dat met 'alle gebieden tezamen' alle nieuwe dagrecreatiegebieden worden bedoeld: het gaat hier immers om een *effectindicator*. Verder wordt aangenomen dat het aantal bezoekers betrokken moet kunnen worden op de gerealiseerde beleidsprestatie, of beter: het gerealiseerde deel van de beleidsprestatie. Eenvoudiger gezegd: wat vooral interessant lijkt, is het aantal bezoekers in relatie tot het oppervlak aan nieuw gerealiseerd dagrecreatiegebied.

2.2.2 Werkwijze 1: Objectonderzoek

Voor het bepalen van het aantal bezoekers aan nieuwe dagrecreatiegebieden, lijkt het tellen en enquêteren van de bezoekers de meest voor de hand liggende benadering. Hierbij is het enquêteren nodig om de herkomst van de bezoekers te bepalen, zodat kan worden vastgesteld of het gebied gebruikt wordt door de doelgroep waarvoor het is aangelegd. De hieronder geschetste opzet gaat uit van objectonderzoek: mensen worden ondervraagd op het moment dat ze het dagrecreatieterrein bezoeken.

Het gebied zal niet elke dag van het jaar even intensief gebruikt worden. Anders gezegd: er is niet elke dag van het jaar evenveel capaciteit nodig. Op sommige dagen is de wens om te recreëren groter dan op andere dagen. In verband met het opheffen van tekorten lijkt het vooral interessant om te weten wat het gebruik op dat soort dagen is. De maatgevende dag is de dag waarop er voldoende lokaal aanbod beschikbaar moet zijn. Hiervoor wordt doorgaans de vijfde of tiende drukste dag van het jaar genomen. Voor wandelen is dit veelal een zondag in het voorjaar met mooi weer (maar geen feestdag). Daarom kan ervoor gekozen worden uitsluitend op dit soort dagen te tellen. Dit betekent dat er geen jaarbezoekcijfers beschikbaar (hoeven te) komen.

In de formulering van de effectindicator wordt nadrukkelijk gesteld dat het niet gaat om een uitspraak per aangelegd dagrecreatiegebied, maar om een uitspraak over alle nieuwe dagrecreatiegebieden tezamen. Dit houdt in dat er nog steeds per gebied geteld moet worden, maar dat de betrouwbaarheidsmarge per gebied niet bijzonder groot hoeft te zijn.

Gegeven dat de fouten per gebied: a) niet systematisch en b) onafhankelijk zijn, zullen ze in belangrijke mate uitmiddelen, waardoor de betrouwbaarheid op het geaggregeerde niveau stijgt. Nu zullen niet alle nieuwe gebieden even groot zijn. De vraag is dan of bij een geaggregeerde uitspraak ieder gebied even zwaar moet meetellen, of dat er weging plaats dient te vinden, bijvoorbeeld naar oppervlakte. Dit laatste lijkt meer voor de hand te liggen.

Een probleem bij het monitoren van het bezoek aan nog aan te leggen gebieden is dat een nulmeting lastig te realiseren is: er is immers nog geen gebied dat bezocht kan worden. Tenminste, als de nieuwe dagrecreatiegebieden momenteel gebieden zonder noemenswaardig recreatief gebruik betreffen. Mocht dit niet het geval zijn, en gaat het meer om een herinrichting van een gebied dat momenteel ook al een duidelijke recreatieve functie vervult, dan is een nulmeting wel mogelijk. Terzijde zij opgemerkt dat in het laatste geval de capaciteitswinst van het nieuwe dagrecreatiegebied al snel lager zal uitvallen dan de genoemde twintig personen per hectare per dag.

Al beschikbare data/kosten nieuw te verzamelen data

Voor nieuw aangelegde dagrecreatiegebieden is het niet reëel te verwachten dat het bezoek aan en gebruik van een dergelijk gebied al systematisch geïnventariseerd en gemonitord wordt. Er bestaat hoogstwaarschijnlijk geen dataverzameling waaruit geput of waarbij aangesloten kan worden. Dit houdt in dat specifiek voor ME-AVP doeleinden dergelijk onderzoek opgestart moet worden.⁴

De kosten van het uitvoeren van een 'klassiek' objectonderzoek voor een specifiek gebied worden in belangrijke mate bepaald door het aantal in- en uitgangen van het gebied. Voor een volledig beeld zal per in- en/of uitgang geteld moeten worden, te meer daar verwacht mag worden dat de herkomst van de bezoeker wel eens sterk bepalend voor de gekozen ingang kan zijn. Een groot gebied met vele ingangen is dan ook lastig te onderzoeken. Er kan gekozen worden voor het tellen van een deel van de ingangen, maar in dat geval moet er sprake zijn van een zodanige onderzoeksopzet dat op grond van de getelde ingangen een goede schatting van het totale bezoek gemaakt kan worden. Dit zal in de praktijk lastig blijken, vanwege de vereiste voorkennis over het gebruik van de ingangen.

De homogeniteit van het gebied kan hierbij ook nog een overweging zijn. In het geval van zeer grote gebieden kunnen binnen een gebied wellicht deelgebieden onderscheiden worden die verschillen naar recreatieve functie en aantrekkingskracht op diverse doelgroepen. Dit maakt de enquêtecomponent van het objectonderzoek des te belangrijker: langs deze weg kan achterhaald worden welk deelgebied vooral bezocht wordt. Zeker bij grote gebieden kan bij tellingen ook nog het probleem spelen van doorgaand verkeer: mensen die het gebied niet met recreatieve doeleinden bezoeken, maar er slechts doorheen rijden. Als het gebied wel de bestemming vormt, dan kan er nog sprake zijn van ander dan recreatief gebruik, zeker als we dit laatste inperken tot wandelen en fietsen. Ook voor het achterhalen van dit soort zaken heeft het combineren van tellingen met een enquête duidelijk een meerwaarde ten opzichte van alleen tellingen.

Alternatieve vorm van objectonderzoek: observatie

Observatie kan toegepast worden als het bestemmingsgebied veel ingangen heeft. Het komt erop neer dat voor geselecteerde delen van het bestemmingsgebied (steekproefvlakken) geturfd wordt hoeveel mensen op een bepaald tijdstip aanwezig zijn. Het vormt vooral een alternatief voor in- en uitgangstellingen. Het biedt geen informatie over de herkomst van de bezoekers. Wel kan het enige informatie opleveren over welke delen van het gebied meer

⁴ Wellicht zijn er derden geïnteresseerd in het co-financieren van dergelijk onderzoek.

gebruikt worden dan andere, en welke activiteiten ter plekke ondernomen worden. Tijdens de observaties moeten dan zowel aantallen als activiteiten gedocumenteerd worden. Deze werkwijze lijkt vooral geschikt voor vrij open gebied, waarvan een flink deel vanaf één punt overzien kan worden. We zullen hier niet nader op ingaan, omdat deze werkwijze niet de gewenste informatie over de herkomst van de bezoekers oplevert.

Voorbeelden van objectonderzoeken

Er wordt nu een tweetal voorbeelden geschetst van mogelijke werkwijzen, aan de hand van eerder uitgevoerde onderzoeken. Het gaat om objectonderzoeken die op het eerste gezicht redelijk tegemoet lijken te komen aan de huidige doelstelling. Deze voorbeelden zijn zo verschillend mogelijk gekozen. Voor de onderzoeken wordt zowel een erg complete als een vrij uitgekleden variant geschetst. De voor- en nadelen van de opzet gegeven de huidige doelstelling worden toegelicht. Het streven is om langs deze weg tot een verdere invulling van de onderzoeksopzet te komen.

Complete variant

Eén van de uitgebreide objectonderzoeken betreft het Trendonderzoek (in Geestmerambacht, Wilhelminapark en Ermerzand) naar het gebruik en niet-gebruik van openluchtrecreatieprojecten begin jaren '90 (De Bruin & De Vries, 1997). In dit Trendonderzoek is gewerkt met een combinatie van mechanische tellingen, visuele tellingen en bezoekersenquêtes. De mechanische tellingen zijn drie jaar lang jaarrond uitgevoerd, de visuele tellingen, evenals de bezoekersenquêtes, op twaalf dagen in twee van de drie jaren. De twaalf dagen zijn gekozen met het oog op seizoen (vier) en dagtype (drie). De mechanische tellingen hebben plaats gevonden op alle ingangen (voor auto's en fietsen). Bij de visuele tellingen zijn kleinere ingangen buiten beschouwing gelaten. Er werd visueel geteld (en geëncquêteerd) van 10.00 tot 17.00 uur in het na- en winterseizoen en van 9.00 tot 20.00 uur in het voor- en hoogseizoen. De visuele tellingen zijn gebruikt om de mechanische tellingen te complementeren (bezettingsgraden, zoals gemiddeld aantal personen per auto, plus bijschatten van bezoeken waarvan de vervoerswijze niet mechanisch geteld werd). De aldus bijgestelde bezoekingensiteiten per dag zijn weer gebruikt om de afgenomen enquêtes te herwegen, om ze representatief te maken voor alle bezoeken naar het desbetreffende dagtype, seizoen, of jaar. In de bezoekersenquête is onder andere gevraagd naar herkomst en een beoordeling van het project op het aspect bereikbaarheid. De korte enquête werd ter plekke ingevuld. Op drukke dagen werden meerdere interviewers ingezet per ingang. De respons lag op 58% (Wilhelminapark) respectievelijk 72% (Ermerzand) van de benaderde mensen. De lage respons werd voor een deel veroorzaakt doordat het bezoek niet van recreatieve aard bleek. De bereidheid tot deelname lag hoger, met name op het Wilhelminapark (63%).

Beperkte variant

De beperkte variant betreft het recreatiegebied Het Twiske. De Dienst Ruimtelijke Ordening van de gemeente Amsterdam heeft in 2002 een gecombineerd telonderzoek en bezoekersenquête uitgevoerd voor dit recreatiegebied (DRO, 2002). Voor de tellingen is hier gewerkt met professionele tellers. In totaal ging het hier om tien telmomenten, waarbij vier keer per uur bij één of twee verschillende ingangen, op dezelfde tijdstippen steeds vijf minuten aaneengesloten geteld is. Er is dus alleen gewerkt met visuele tellingen van het aantal inkomende bezoekers, inclusief verplaatsingswijze. In totaal betekenden de tien teldagen achttien mandagen werk. Het Amsterdams Bureau voor Onderzoek en Statistiek (O+S) heeft een berekeningsmethodiek ontwikkeld om op basis hiervan het totale aantal bezoekers per teldag te berekenen (inclusief marges), maar ook het totale aantal bezoekers in 2002. De onderzoekers zelf hebben vrij veel vertrouwen in de uitgevoerde extrapolatie en daarmee het geschatte jaarbezoek, ondermeer omdat de schatting redelijk overeenstemt met die van Het Twiske zelf (p. 4). Per teldag wordt echter gewerkt met aanzienlijke marges (tabel 3.14).

Verder is er sprake van stevige aannames om tot een jaarbezoekcijfer te komen (p. 24). Het is onduidelijk hoe betrouwbaar het op grond van tien teldagen geschatte jaarbezoek nu precies is.⁵

Wat betreft de bezoekersenquête: op de tien teldagen zijn in de betreffende uren ook enquêtes uitgedeeld op dat deel van het uur dat er niet geteld werd (veertig minuten per 'teluur'). De enquête bestond uit eenendertig vragen en had een afnameduur van circa twintig minuten. De enquête hoefde niet ter plekke ingevuld te worden en kon op verschillende punten worden afgegeven, of later via de post opgestuurd worden (retourenveloppe was bijgevoegd). Allochtonen zijn ter plekke geënuquêteerd en/of geassisteerd bij het invullen van de vragenlijsten. Verder zijn er nog enquêtes uitgezet door medewerkers van Het Twiske onder duikers, ruiters en vissers, omdat verwacht werd dat deze ondervertegenwoordigd zouden zijn in de steekproef. In de enquête werd onder meer gevraagd naar herkomst en een algehele indruk van het Twiske. De respons op de uitgedeelde enquêtes bedroeg 41%, maar wel met de aantekening dat er alleen een enquête is meegegeven als de bezoeker aangaf bereid te zijn de enquête in te vullen en te retourneren. Het is onduidelijk wat de respons zou zijn als de weigeraars ook als non-participant zouden worden meegeteld. Er zijn 992 enquêtes retour gekomen. In de rapportage wordt niet duidelijk of, en zo ja hoe, deze enquêtes zijn gewogen bij het rapporteren van de uitkomsten, of dat zij alle hetzelfde gewicht hebben gekregen. Voor de representativiteit van de uitkomsten voor alle bezoeken aan (dan wel bezoekers van) Het Twiske is dit wel van belang.

Conclusies

Kortom, de twee kort beschreven onderzoeken verschillen sterk in de grondigheid van de opzet, en daarmee in de kosten. Zo zijn voor het Geestmerambacht (van de drie projecten het best vergelijkbaar met het Twiske), zes van de elf ingangen visueel geteld op twaalf dagen, gedurende vrijwel de gehele dag. Verder zijn de enquêtes ter plekke ingevuld, hetgeen naar verwachting de respons en de compleetheid van het invullen sterk ten goede komt. Het Twiske-onderzoek lijkt heel kostenefficiënt uitgevoerd, maar het is niet geheel duidelijk wat de mogelijk nadelige invloed daarvan op de kwaliteit van de uitkomsten is geweest. Hierbij kan gedacht worden aan de betrouwbaarheid van de schatting voor het jaarbezoek maar ook aan de mate van non-respons, de onduidelijkheid over de herweging, en daarmee de representativiteit van de enquêteresultaten. Een probleem is dat, om de meerwaarde van grondige aanpak goed te kunnen bepalen, eenzelfde gebied volgens de beide methodes onderzocht zou moeten worden.⁶

Het kan zinnig zijn om het onderzoek te focussen op die periode van het jaar waarin de wens om te gaan recreëren (i.c. wandelen of fietsen) vrij hoog ligt. Dit gegeven het achterliggende doel van het terugdringen, dan wel voorkomen van tekorten. Focussen op drukke perioden zou bovendien de kosten kunnen beperken. De kosten van het onderzoek zijn verder sterk afhankelijk van het aantal gebieden en, zeker bij de complete variant, het aantal ingangen per gebied.

⁵ Er schijnen in 2002 ook mechanische tellingen van het aantal auto's te zijn uitgevoerd (bijlage 5), maar deze lijken merkwaardig genoeg niet in de berekeningen van het jaarbezoek te zijn betrokken.

⁶ Het ligt natuurlijk meer voor de hand om de Twiske-aanpak te benaderen voor een gebied dat al grondig onderzocht is. Het Geestmerambacht-onderzoek zou hiervoor in aanmerking komen, maar waarschijnlijk zijn de data van het meer dan tien jaar geleden uitgevoerde veldwerk niet meer beschikbaar. Zie ook De Bruin en De Vries (1997; p. 46-48) over schattingen van het jaarbezoek gebaseerd op een gedeelte van de beschikbare informatie.

2.2.3 Werkwijze 2: Thuisonderzoek

Een alternatieve benadering is het uitvoeren van onderzoek onder stedelingen in de buurt van nieuw aangelegde terreinen. Een relevante vraag is dan of mensen het nieuwe gebied kennen en zo ja, hoe vaak zij het bezoeken. Indien er meerdere nieuwe gebieden binnen het bereik van dezelfde stedelingen liggen, kunnen hierover in één enquête gegevens verzameld worden. Hiermee wordt slechts een deel van de herkomstgebieden van de bezoekers aan een bepaald gebied bij het onderzoek betrokken. Het onderzoek richt zich immers maar op een deel van het totale bezoek aan het gebied, maar dit is wel het bezoek door de doelgroep waarvoor het gebied aangelegd is. Een voordeel van thuisonderzoek is dat er ook niet-bezoekers van de nieuwe gebieden ondervraagd kunnen worden. Er kan dus ook inzicht verkregen worden in waarom mensen een bepaald gebied *niet* bezoeken. Het gaat hier steeds om een regionaal thuisonderzoek: alleen de woongebieden in de buurt van de nieuw aangelegde terreinen zijn relevant. Er wordt dus geen landelijk beeld geschetst.

Een methodologische kanttekening bij deze werkwijze is dat mensen moeite hebben met zich het daadwerkelijke aantal bezoeken over een langere periode te herinneren. Bij een retrospectieve opgave voor het aantal bezoeken in de afgelopen twaalf maanden, blijkt dit aantal al gauw twee- tot viermaal overschat te worden (Jensen, 1999). Omdat absolute aantallen relevant zijn in verband met het benutten van de capaciteit van het gebied, vormt deze geringere betrouwbaarheid, en vooral systematische afwijking, een probleem. Dit probleem zou deels ondervangen kunnen worden door alleen naar het bezoek in een korte periode voorafgaande aan het interview te vragen, bijvoorbeeld de afgelopen veertien dagen. Hierbij kan dezelfde periode gekozen worden die ook voorgesteld is bij de tellingen: het late voorjaar. Om de afhankelijkheid van weersomstandigheden te verminderen, zou de steekproef per stedelijk gebied opgesplitst kunnen worden in bijvoorbeeld vier delen, die elk over een andere periode van twee weken ondervraagd worden (totaal gedekte periode: mei - juni).

Bij het uitvoeren van een thuisonderzoek zijn meerdere wijzen van bevraging mogelijk: persoonlijk interview, telefonisch interview of schriftelijke enquête. De eerste vorm is doorgaans het duurst, vanwege de benodigde arbeidstijd. Deze vorm leent zich vooral voor open interviews en/of complexe vragen waarbij een op de respondent toegesneden toelichting gewenst is en de interviewer kan checken of hij/zij het antwoord goed begrepen heeft. We nemen aan dat voor het ME-onderzoek deze voordelen niet tegen de hogere kosten op zullen wegen en laten deze werkwijze verder buiten beschouwing.

Het telefonisch interview kost minder tijd dan het persoonlijk interview, maar meer tijd dan de schriftelijke enquête. Het is vooral geschikt voor korte interviews met vrij simpele vragen (en antwoorden / antwoordmogelijkheden), zeker als er zonder vooraankondiging gebeld wordt. Verder is het bij een telefonisch interview niet mogelijk om illustratiemateriaal in de vorm van kaarten of foto's te gebruiken. Het gebruik van kaarten zou wenselijk kunnen zijn om duidelijk te maken over welke nieuwe dagrecreatiegebieden het gaat. Afhankelijk van hoe bekend de nieuwe dagrecreatiegebieden verondersteld worden te zijn, lijkt een telefonisch interview een reële optie, zeker als er vrijwel alleen maar gevraagd hoeft te worden naar de bezoekfrequentie.

De wellicht meest voor de hand liggende werkwijze is een schriftelijke enquête. Hierbij kunnen meer vragen gesteld worden, de vragen mogen wat lastiger zijn, en de respondenten kunnen rustig over hun antwoorden nadenken. Het feit dat er meer vragen gesteld kunnen worden, is vooral relevant omdat er daardoor binnen één onderzoek informatie over meerdere effectindicatoren verzameld kan worden. Het mogelijk gebruik van kaartmateriaal lijkt ook een voordeel.

Enquêtemoeheid en non-respons

Zeker bij schriftelijk en telefonisch onderzoek speelt het probleem van de enquêtemoeheid: mensen worden zo vaak gevraagd om mee te werken aan onderzoek, dat ze hier genoeg van krijgen. Dit leidt tot zeer lage responspercentages. Zo lang deze uitval niet gerelateerd is aan het onderwerp van onderzoek en de antwoorden op de vragen, of specifieke groepen betreft, kan het probleem 'opgelost' worden door simpelweg meer mensen te benaderen, zij het tegen de nodige meerkosten. Is er echter sprake van selectieve uitval, dan zijn de gerealiseerde interviews of enquêtes niet langer representatief voor de populatie waarover het onderzoek uitspraken zou willen doen. De niet-deelnemers denken er dan anders over dan degenen die wel deelnemen aan het onderzoek. Herwegen van de gerealiseerde steekproef op een aantal kenmerken om deze achteraf alsnog representatief te maken voor de doelpopulatie, is eigenlijk alleen zinvol als de systematische verschillen gerelateerd zijn aan het betreffende kenmerk. Stel het onderzoek gaat bijvoorbeeld over natuurbehoud en vooral mensen die weinig met natuurbehoud hebben, zijn niet geneigd om deel te nemen aan het onderzoek. Neem verder aan dat natuurbehoud een onderwerp is dat vooral in de hogere sociale klassen goed valt. Dit leidt ertoe dat er vanuit de lagere sociale klassen relatief weinig respons is: slechts het vrij geringe deel binnen deze klasse dat zich wel voor natuurbehoud interesseert zal meewerken. Herweging naar sociale klasse achteraf is slechts mogelijk als de respondenten uit de verschillende klassen representatief zijn voor hun klasse. In dit voorbeeld geldt dit echter niet voor de respondenten uit de lagere sociale klassen. De positieve bias ten aanzien van natuurbehoud bestaat dan na de herweging nog steeds.

Voorbeelden van regionale thuisonderzoeken

Telefonische enquête

De Provincie Zuid-Holland (1998) heeft inmiddels tweemaal een onderzoek uit laten voeren dat vrij specifiek gericht was op de vraag naar dagrecreatiemogelijkheden op de maatgevende dag: in 1993 en in 1997. Het ging om een telefonische enquête waarbij drie keer in de week na een zondag in het voorjaar twee- tot drieduizend mensen per keer geïnterviewd werden. Dit onderzoek is gebruikt in de Nota Recreatie 2000+ (Zuid-Holland, 1999) om de vraag naar recreatiemogelijkheden te bepalen. Op grond van dit onderzoek werden uitspraken gedaan voor de (gerealiseerde) vraag vanuit de totale Zuid-Hollandse bevolking: het aantal uitstapjes naar aard en per type bestemming. Hierbij is niet alleen naar openluchtrecreatieve uitstapjes gevraagd, maar ook naar andere uithuizige activiteiten. In het onderzoek is niet zozeer gevraagd naar het bezoek van specifieke bestemmingen. De opzet van het onderzoek was gericht op het vrijetijdsgedrag op maatgevende dagen voor veel openluchtrecreatieve activiteiten. Er is in dit provinciale onderzoek gewerkt met een uniforme set van vragen, waardoor alleen zinvol naar dagrecreatiegebieden met een bovenregionale functie kon worden gevraagd.

Thuisonderzoeken hebben doorgaans een wat andere invalshoek. De maatgevende dag staat minder centraal, want er wordt teruggevraagd naar het bezoek aan diverse typen gebieden over een veel langere periode. Dit levert een lagere betrouwbaarheid van de bezoekcijfers op. Er kan meer aandacht besteed worden aan het bezoek aan specifieke gebieden, bijvoorbeeld omdat het onderzoek zich tot een bepaalde stad beperkt (Wiggers & Gadet, 1996) of omdat de vragenlijst per onderzochte stad op dit punt wordt aangepast (De Boer & Visschedijk, 1994).

Schriftelijke enquête: Wiggers & Gadet

In het onderzoek van Wiggers & Gadet is gebruik gemaakt van een (op naam gestelde) schriftelijke enquête met ongeveer 7.500 deelnemers. De respons was 28%, voor zover bekend zonder herinneringsbrief. Een belangrijk punt van aandacht bij dit onderzoek is dat de bezoekfrequentie slechts grof in beeld is gebracht. Er zijn antwoordcategorieën gehanteerd zoals: elke dag, 1-6 keer per week, 1-3 keer per maand, 1-11 keer per jaar. Dit is een veel voorkomende werkwijze die waarschijnlijk vooral gebaseerd is op de gedachte dat mensen deze frequentie toch niet zo precies kunnen aangeven. Voor de mensen die op de grens van twee frequentieklassen zitten, blijft het echter moeilijk te bepalen wat het beste antwoord is. Als we geïnteresseerd zijn in het totaal aantal bezoeken aan een bepaald gebied, dan heeft een dergelijke indeling in frequentieklassen grote nadelen. Zo maakt het nogal wat uit of degenen die 1-6 per week opgeven er gemiddeld een frequentie van één of een frequentie van zes op nahouden. Er is geen reden om aan te nemen dat de werkelijke frequentie wel in het midden van de range zal liggen (3,5). Anders gezegd: het verdient de voorkeur om naar een zo goed mogelijke schatting van de frequentie te vragen. De tijdspanne waarover teruggevraagd wordt, zal van invloed zijn op de nauwkeurigheid van de antwoorden. Uit de literatuur blijkt, zoals reeds genoemd, dat er bij lange perioden vooral sprake is van overschatting (Jensen, 1999).

Mondelinge enquête: De Boer & Visschedijk

Het gaat hier om een mondeling afgenomen enquête uitgevoerd in vier steden: Arnhem, Haarlem, Rotterdam en Tilburg. Het totaal aantal deelnemers bedroeg 4033 personen. Dit is naar schatting een respons van 30%. Er is eerst een aankondigingbrief gestuurd. Vervolgens werd in de aangekondigde periode bij de deuren langs gegaan en om medewerking verzocht voor een interview van een half uur. Er zijn vooraf geen afspraken gemaakt. Het onderzoek van De Boer & Visschedijk onderscheidt zich van dat van Wiggers & Gadet doordat er niet naar is gestreefd om per stad een representatieve steekproef van inwoners te bevragen. In plaats daarvan concentreerde het onderzoek zich op verschillende typen wijken binnen elk van de onderzochte steden. Voor de huidige doelstelling lijkt representativiteit voor het verzorgingsgebied van het nieuwe dagrecreatiegebied wel wenselijk. Dit houdt in dat alle mensen binnen een straal van één respectievelijk vijf kilometer van dit gebied een gelijke kans moeten hebben om deel te nemen aan het onderzoek. Of dat, in geval van stratificatie (verschillende kansen), op grond van de kans om deel te kunnen nemen de resultaten achteraf herwogen worden. In het laatste geval moeten deze kansen in gekwantificeerde vorm bekend zijn.

Beide onderzoeken pakken het probleem van het niet willen overvragen van de respondent verschillend aan. In het onderzoek van Wiggers & Gadet worden vragen gesteld ten aanzien van *de categorie van recreatiegebieden als geheel*:

- in welk seizoen worden ze bezocht
- op welke dagtypen
- gemiddelde verblijfsduur
- gezelschap
- meest gebruikte vervoerwijze
- ontplooiende activiteiten ter plekke
- motieven voor bezoek en niet-bezoek

In het onderzoek van De Boer & Visschedijk worden dergelijke vragen alleen gesteld voor *het meest bezochte gebied*. Gegeven de doelstelling, het evalueren van nieuwe dagrecreatiegebieden, ligt het voor de hand om dergelijke vragen per nieuw gebied te stellen, eventueel aangevuld met een referentiegebied.

Conclusies

Voor een regionaal thuisonderzoek zijn verschillende wijzen van afname mogelijk. De schriftelijke enquête lijkt het goedkoopst.⁷ Het telefonische interview lijkt een goede tweede. De haalbaarheid van een mondeling afgenomen enquête lijkt sterk afhankelijk van de omvang van het totale woongebied waaruit een steekproef wordt getrokken. Bij een groot oppervlak en een lage steekproef fractie zal een mondelinge enquête al snel een weinig aantrekkelijke optie worden. De kosten voor zowel de schriftelijke als de telefonische variant zijn sterk afhankelijk van het aantal te benaderen mensen.

2.2.4 Conclusies effectindicator 1: Aantal bezoekers

De meest betrouwbare manier om het aantal bezoekers aan de nieuwe dagrecreatiegebieden in beeld te brengen, lijkt een grondige vorm van objectonderzoek. Tegelijkertijd is dit ook een vrij arbeidsintensieve, en daarmee kostbare vorm van onderzoek. Hoe kostbaar precies, hangt onder andere af van het aantal gebieden dat onderzocht moet worden. Voor de Randstadgroenstructuur gaat het in principe alleen al om meer dan dertig gebieden, maar wellicht is het mogelijk om slechts een steekproef van de gebieden te monitoren. Monitoring via objectonderzoek kan pas beginnen nadat het nieuwe gebied is ingericht en opengesteld.

Een redelijk alternatief lijkt een vorm van regionaal thuisonderzoek, ook al zal dit niet zo snel zeer betrouwbare bezoekersaantallen per gebied opleveren. Afhankelijk van het aantal te stellen vragen en de noodzaak of de wens om te werken met afbeeldingen en/of kaartmateriaal kan het daarbij aantrekkelijker zijn om een telefonische dan wel een schriftelijke enquête uit te voeren. Bij regionaal thuisonderzoek is het wel mogelijk om met monitoring te beginnen vooraf aan de openstelling van de nieuwe dagrecreatiegebieden. Wel moet bekend zijn waar de nieuwe gebieden ongeveer komen te liggen, omdat het onderzoek zich moet richten op inwoners van stedelijk gebied in de buurt van deze gebieden (zie ook figuur 1).

Bij monitoring denken we in eerste instantie aan het herhaald meten van bepaalde indicatoren en het trekken van conclusies op grond van de gemeten veranderingen. Bij het bevragen van mensen kan echter ook naar waargenomen veranderingen en de beoordeling daarvan gevraagd worden. In dit geval lijkt het interessant om vragen te stellen over de veranderingen in het recreatiegedrag als gevolg van de aanleg van het nieuwe gebied. De belangrijkste vragen zijn dan:

- Gaat men nu vaker in dit soort gebieden recreëren, of gaat het bezoek aan het nieuwe gebied vooral ten koste van bezoeken aan 'oude' dagrecreatiegebieden of openluchtrecreatie op andersoortige locaties?
- Gaat men nu dichter bij huis recreëren dan voorheen?

Dergelijke vragen vormen een opmaat voor vragen met betrekking tot de derde effectindicator, de beleving van het totale lokale recreatieve aanbod:

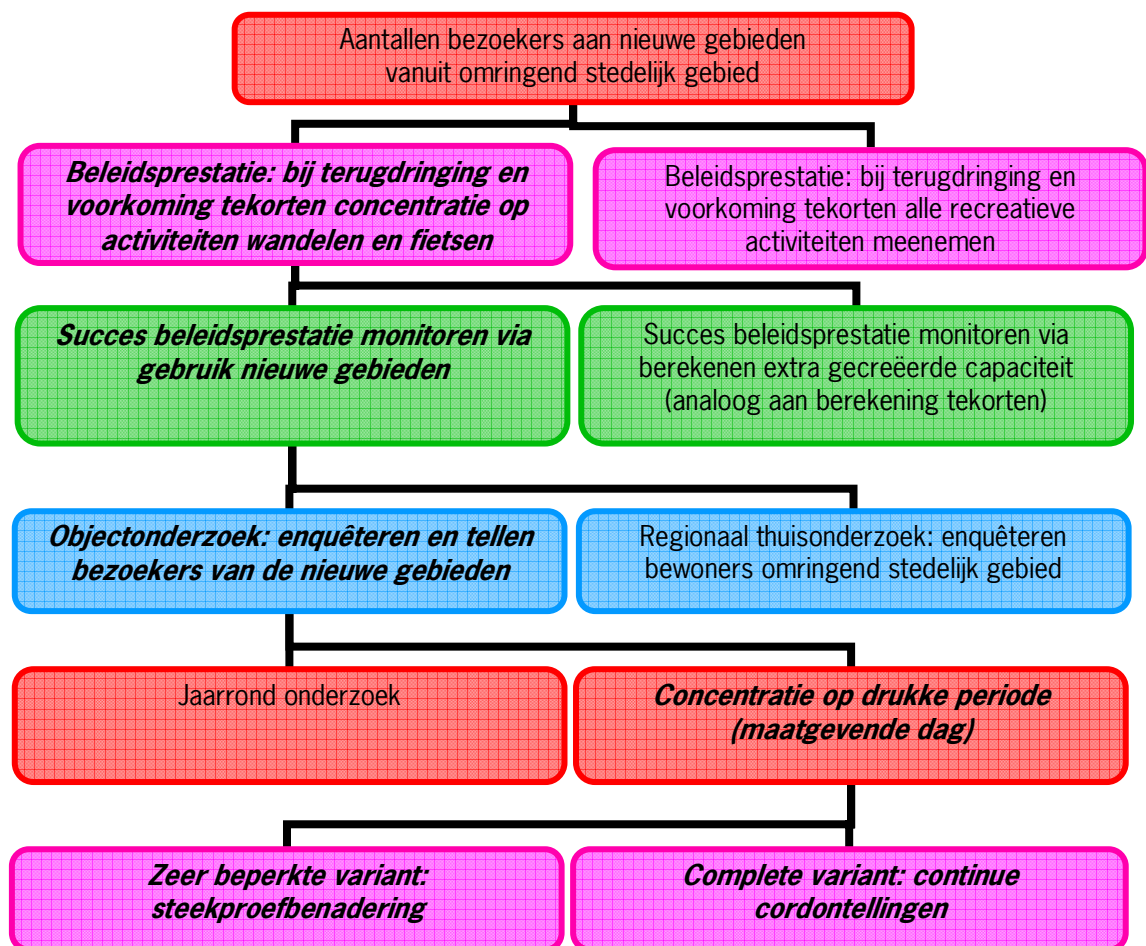
- Is het totale aanbod door de aanleg van de nieuwe gebieden (aanzienlijk) toegenomen?
- Is de variatie in het aanbod van mogelijkheden vergroot?

⁷ Tenzij er gebruik gemaakt wordt van kleurenfoto's in de enquête. Door het grote aantal enquêtes dat in verband met de lage respons uitgezet moet worden, kan deze wijze van bevraging alsnog duur zijn. Tenminste, als wordt uitgegaan van schriftelijke verzending. Er zijn ook varianten denkbaar, zoals het ter plekke aanbellen en uitdelen van de enquête en eventueel later weer innemen ervan. In dat geval hoeven er niet meer enquêtes uitgezet te worden dan er mensen bereid zijn om deel te nemen. Dit kan eventueel ook nog gecombineerd worden met een aankondigingbrief vooraf, om de respons te verhogen. De haalbaarheid van deze werkwijze (uitdelen) is sterk afhankelijk van de omvang van het verspreidingsgebied.

- Is de kwaliteit van het aanbod verbeterd?
- Is de bereikbaarheid van het aanbod verbeterd?
- Is het nu minder druk in de recreatiegebieden dan voorheen?

Dergelijke conclusies kunnen ook getrokken worden door per meetmoment te vragen naar zaken zoals de omvang, de variatie in en de kwaliteit van het aanbod op dat moment, en de gemiddelden van verschillende tijdstippen met elkaar te vergelijken. Doorgaans is deze werkwijze betrouwbaarder, omdat ze minder eisen stelt aan de respondent, qua geheugen, waarneming en introspectieve vermogens. Toch is ook de verandering die de inwoners zelf waarnemen interessant. Zo zijn vergelijkingen die binnen een persoon uitgevoerd worden vaak gevoeliger, omdat de persoonlijke kenmerken per definitie constant zijn. Het voorstel is om beide te doen: eerst vragen naar de huidige situatie, en vervolgens vragen of de situatie in de afgelopen jaren veranderd is en hoe deze veranderingen het gedrag beïnvloed hebben. De lengte van de vragenlijst moet daarbij wel acceptabel blijven.

Bij het definiëren van bezoekers gaat het in feite om het gebruik op drukke momenten. Als definitie zou kunnen gelden het aantal bezoeken per ha per dag op zondagen in mei en juni.



Figuur 1 Beslissingsboom effectindicator aantal bezoekers

2.3 Effectindicator 2: Tevredenheid

2.3.1 Algemeen

Niet alleen het aantal bezoeken wordt belangrijk geacht, maar ook de recreatieve ervaring die dit bezoek oplevert. Deze komt tot uiting in de tevredenheid van de bezoekers over het gebied. Naast de algemene tevredenheid kan gekeken worden naar de tevredenheid over bepaalde aspecten van het gebied. Er zijn een aantal kwaliteitseisen waaraan de gebieden volgens het beleid in ieder geval moeten voldoen:

- opvangcapaciteit
- openstelling
- toegankelijkheid
- bereikbaarheid, met name via wandel- en fietspaden
- locatie dagrecreatiegebied

Sommige van deze kwaliteitseisen zijn vrij fysiek van aard en horen wellicht meer bij de beleidsprestatie dan bij de effectindicator. Maar ook in deze gevallen kan het oordeel van de bezoekers over de kwaliteitseisen achterhaald worden.

Bij opvangcapaciteit kan worden gedacht aan hoe druk of rustig mensen het in het gebied vinden. Uiteraard is dit afhankelijk van seizoen, dag, tijdstip en weersomstandigheden e.d. Het lijkt vooral relevant het oordeel te weten ten tijde van de drukere dagen, die qua uitvliegintensiteit de maatgevende dag benaderen. Openstelling lijkt op zich vrij triviaal, zeker als het gaat om openbare gebieden met een duidelijke recreatieve doelstelling. Maar zolang een gebied niet zeven dagen per week vierentwintig uur per dag opengesteld is, kan het toch zinvol zijn een oordeel over de openstelling te vragen. Entree- of parkeerkosten kunnen vragen naar toegankelijkheid zinvol maken. Maar er kan ook een oordeel gevraagd worden over de interne ontsluiting van het gebied. Deze vorm van toegankelijkheid wordt indirect al meegenomen bij opvangcapaciteit.

Bereikbaarheid en locatie zijn twee aspecten die bezoekers eigenlijk alleen in hun onderlinge samenhang goed kunnen beoordelen. Een goede bereikbaarheid te voet of per fiets hangt af van zowel de afstand als de infrastructuur. Bezoekers kunnen hierover ondervraagd worden. Op voorhand kunnen nog kanttekeningen bij deze bereikbaarheid gemaakt worden. Zo geldt dat voor wandelen een afstand van één kilometer al vrij groot is: bij grotere afstanden zullen naar verwachting slechts weinigen het gebied te voet bezoeken. Om een gebied op te kunnen nemen in een fietstocht is voor bezoekers een afstand van vijf kilometer tot het gebied nog goed te doen. Een combinatie van fietsen naar het gebied, de fiets daar neerzetten en vervolgens in het gebied wandelen, is niet erg gebruikelijk. Bezoekers komen dan eerder met de auto. Daarom lijkt het raadzaam om ook naar de bereikbaarheid van het gebied per auto te vragen, inclusief parkeermogelijkheden, ook al ligt in de AVP het accent op de bereikbaarheid per fiets en te voet.

Kanttekening: de tevredenheid van de bezoekers over het gebied is niet noodzakelijkerwijs de tevredenheid van de doelpopulatie over het gebied. De bezoekers vormen een deel van deze doelpopulatie en zijn niet noodzakelijkerwijs representatief voor de rest. Bovendien kunnen ze buiten de doelpopulatie vallen (bijvoorbeeld vakantiegangers, dagjesmensen van verder weg). Te verwachten valt verder dat de tevredenheid van de bezoekers over het gebied hoger zal zijn dan die van de niet-bezoekers, voor zover deze laatste groep bekend is met het gebied.

2.3.2 Werkwijze 1: Objectonderzoek

Voor de effectindicator tevreden is het houden van interviews of het uitreiken van schriftelijke vragenlijsten aan bezoekers nodig. Maar toch kunnen ook tellingen gewenst zijn. Dit in verband met het herwegen van gehouden interviews/ingevulde enquêtes naar bijvoorbeeld de ingang waar bezoekers benaderd zijn. Zeker als het gaat om het aspect bereikbaarheid, kunnen de antwoorden nogal verschillen naar herkomst. Er kan met andere woorden een relatie bestaan tussen herkomst, vervoerwijze en gekozen ingang. NB: herwegen om te corrigeren voor een stratificatie van de steekproef, is iets anders dan herwegen om te corrigeren voor selectieve non-respons! Door stratificatie heeft niet iedere bezoeker dezelfde kans om benaderd te worden om deel te nemen aan het onderzoek. Het is (uitsluitend) hiervoor dat de herweging corrigeert. Bij objectonderzoek wordt bijvoorbeeld vaak het 'next to pass' principe gehanteerd: de eerstvolgende (groep van) bezoeker(s) na afronding van het interview wordt benaderd met het verzoek om mee te werken. Bij drukke ingangen kan daardoor een geringere fractie van de bezoekers ondervraagd worden dan bij de rustige ingangen.

Bezoekers versus bezoeken⁸

Vaak gaat het in de steekproef om bezoeken (van een individu of groep), en niet om bezoekers. Met 'bezoeker' wordt hier een uniek individu bedoeld, die meerdere bezoeken aan het gebied kan brengen. Frequente bezoekers hebben in principe een grotere kans om in de steekproef te komen dan minder frequente bezoekers. Voor de bezoekfrequentie wordt geen correctie uitgevoerd. Uitspraken die dan gedaan kunnen worden, zijn:

- zoveel procent van de bezoeken wordt afgelegd door mensen met de volgende kenmerken:

In het taalgebruik wordt dit echter al snel:

- zoveel procent van de bezoekers zijn:

Dit laatste is in principe onjuist, omdat de steekproef niet de 'pool' van alle bezoekers aan het gebied betreft, maar alle bezoeken aan het gebied. Het is onduidelijk hoe groot het verschil tussen deze twee invalshoeken in de praktijk is, zeker als we naar het bezoek op een bepaalde dag kijken, zoals de maatgevende dag. Op één dag zal een bezoeker doorgaans maar één bezoek aan het gebied brengen. Bovendien zal hij of zij bij meervoudig bezoek de tweede keer veelal niet aan het onderzoek mee willen of mogen doen. Bezoek en bezoeker vallen dan samen. Verder is het ook de vraag wat feitelijk centraal staat in de doelstelling van het onderzoek: er wordt bij de effectindicator wel gesproken over bezoekers, en niet over bezoeken, maar ook dit kan een kwestie van onzorgvuldig taalgebruik zijn. De vraag is eigenlijk of een frequente bezoeker net zo zwaar mee moet tellen in de uitkomsten als een hoogst incidentele bezoeker, of dat de eerste, op grond van z'n hogere bezoekfrequentie juist zwaarder mee zou moeten tellen.

Verder geldt dat hetgeen bij de eerste indicator is gezegd ten aanzien van objectonderzoek als methode voor bepaling van de indicator, ook hier van toepassing is. De eerder besproken voorbeelden van objectonderzoek zijn ook hier relevant. Daarom worden geen nieuwe voorbeelden ten tonele gevoerd.

2.3.3 Werkwijze 2: Regionaal thuisonderzoek

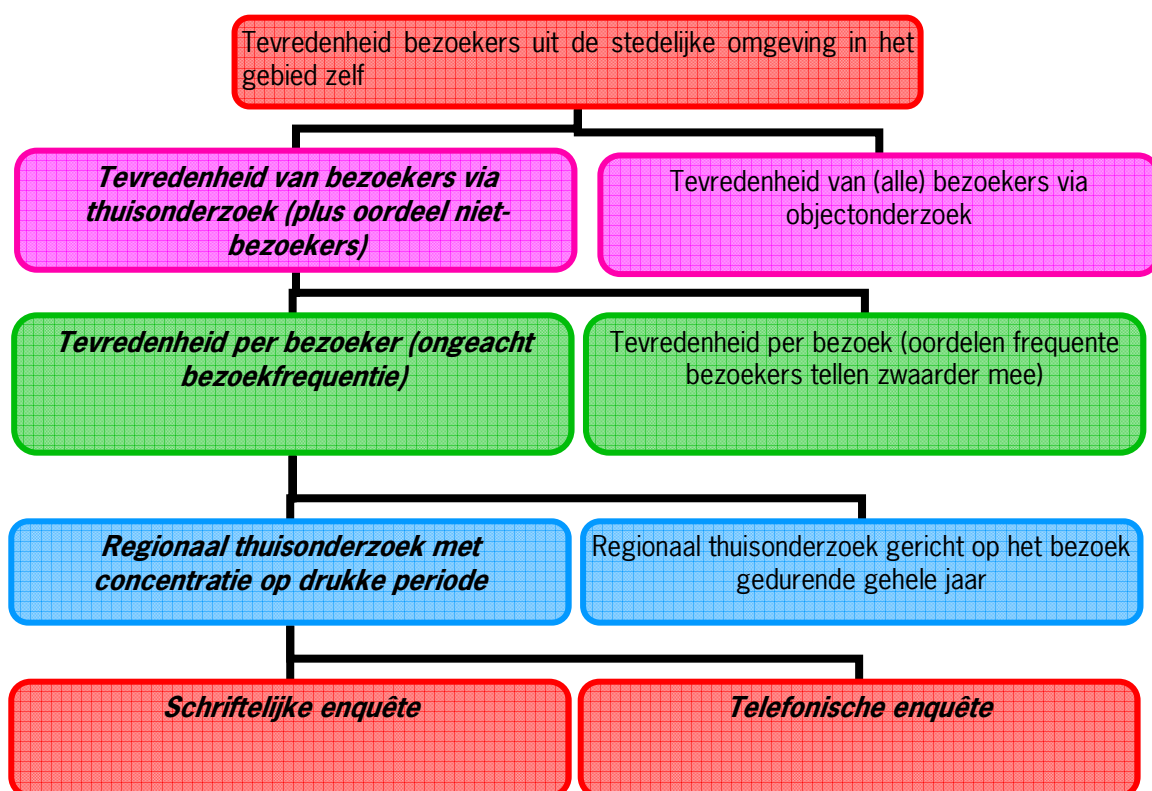
Ook voor het regionale thuisonderzoek als werkwijze voor het bepalen van de indicatorwaarde geldt, dat het in grote lijnen overeenkomt met het type onderzoek ten behoeve van de eerste indicator, het aantal bezoekers. Natuurlijk gaat het hierbij wel om andere vragen. Terwijl bij de

⁸ Dit onderwerp is uiteraard ook van belang voor de eerste ROS-indicator, het aantal bezoekers.

eerste indicator het accent ligt op de mate waarin de geboden capaciteit goed benut wordt, gaat het bij de tevredenheid meer over de kwaliteit van de geboden mogelijkheden en de opgedane ervaring. Een belangrijk aandachtspunt, zeker in een thuisonderzoek, is of gevraagd wordt naar de tevredenheid over het gebied in het algemeen, of de tevredenheid over een specifiek bezoek aan het gebied. Voor sommige aspecten maakt dit wellicht weinig uit (bereikbaarheid, inrichting), maar voor andere kan de tevredenheid van bezoek tot bezoek verschillen. Te denken valt aan zaken die te maken hebben met het aantal andere bezoekers en hun gedrag. Met het oog op de achterliggende beleidsdoelstelling, het opheffen van bestaande tekorten en het voorkomen van nieuwe tekorten, verdient het aanbeveling om het onderzoek toe te spitsen op het bezoek gedurende de drukke dagen. Biedt het gebied dan nog de rust en ruimte waarnaar mensen veelal op zoek zijn bij een bezoek aan het buitenstedelijke groen? Voor verdere overwegingen bij en voorbeelden van regionaal thuisonderzoek verwijzen we naar paragraaf 4.2.

2.3.4 Conclusies effectindicator 2: Tevredenheid bezoekers

Voor deze tweede indicator geldt in mindere mate dan bij de eerste indicator dat een (gedegen) objectonderzoek nauwkeuriger gegevens op zal leveren. Op het eerste gezicht lijkt het alsof alleen het ondervragen van de bezoekers relevant is. Toch kan ook hier het ondervragen van niet-bezoekers belangrijke aanvullende informatie opleveren. Zijn ze niet bekend met het bestaan van het gebied, vinden ze het slecht bereikbaar en/of zijn ze er in het verleden wel eens geweest, maar was het niet aantrekkelijk genoeg voor nog een bezoek? (zie figuur 2)



Figuur 2 Beslissingsboom effectindicator tevredenheid

En als dit laatste het geval is, waaraan ligt dit dan? Kortom, er lijkt veel voor te zeggen om deze indicator niet te nauw te interpreteren en ook de niet-bezoeker te betrekken in het onderzoek. Dit laatste is natuurlijk niet mogelijk bij een objectonderzoek: daarin kunnen alleen (huidige) gebruikers ondervraagd worden. Anderzijds blijven bij een regionaal thuisonderzoek bepaalde bezoekers van het nieuwe dagrecreatiegebied buiten beeld, namelijk degenen die verder dan vijf, respectievelijk één kilometer van het gebied wonen. Ook dit is een groep die niet centraal staat in de op voorhand geformuleerde effectindicator. In tegenstelling tot de groep van nabij wonende niet-bezoekers levert het ondervragen van deze groep waarschijnlijk niet veel aanvullende informatie op met betrekking tot de tevredenheid over (het bezoek aan) het dagrecreatiegebied. De vergelijking van object- en thuisonderzoek valt hierdoor bij deze tweede indicator sterker in het voordeel van thuisonderzoek uit dan bij de eerste indicator het geval was.

2.4 Effectindicator 3: Beleving

2.4.1 Algemeen

De derde effectindicator beleving betreft niet specifiek de nieuw aangelegde of heringerichte gebieden: het gaat nu nadrukkelijk om beleving van het totale pakket aan dagrecreatiemogelijkheden dat de stedeling ter beschikking staat, binnen één respectievelijk vijf kilometer. We nemen wel aan dat het hierbij om de recreatieactiviteiten wandelen en fietsen gaat. Deze effectindicator lijkt het dichtst bij de oorspronkelijke beleidsdoelstelling te staan: het opheffen van bestaande en het voorkomen van nieuwe tekorten, zij het dat nu het oordeel van de lokale bevolking als maatstaf wordt genomen.⁹ Bij de formulering van de indicator is sprake van 'beleving'. Dit kan ons inziens hier vervangen worden door 'beoordeling' of 'tevredenheid'. Net zoals de normatieve berekening waarop de tekorten gebaseerd lijken te zijn, vereist ook tevredenheid over het lokale aanbod van recreatiemogelijkheden in principe geen daadwerkelijk gebruik van deze mogelijkheden: alleen het beschikbaar zijn op zich kan al bijdragen aan een grotere tevredenheid ('optiewaarde'). Tevredenheid van de omringende stedelijk bevolking als indicator lijkt een voor de hand liggende keuze: dit is de doelgroep die zou moeten profiteren van een gerealiseerde beleidsprestatie. Toch zitten er haken en ogen aan deze benadering.

Eerder onderzoek heeft de ervaring opgeleverd dat mensen vaak te kennen geven redelijk tevreden te zijn over allerlei aspecten van hun woonomgeving: onvoldoendes komen niet gauw voor, zeker niet als het gaat om globale oordelen over abstracte zaken (De Vries & Van Kralingen, 2002). Hiervoor zijn verschillende verklaringen aan te dragen. Ontevredenheid over het lokale aanbod aan dagrecreatiemogelijkheden laat zich moeilijk omzetten in positieve actie. Je hebt op korte termijn geen invloed op het aanbod, tenzij je bereid bent om te verhuizen. Als je toch liever in een omgeving met een voldoende en aantrekkelijk lokaal recreatieaanbod zou willen wonen, dan is het in dat geval gemakkelijker om jezelf ervan te overtuigen dat het lokale aanbod nog helemaal zo slecht niet is. Dit staat in de literatuur bekend als het reduceren van cognitieve dissonantie of mentale incongruentie. Een andere verklaring is dat een oordeel sterk afhangt van het referentiekader dat gehanteerd wordt. Terwijl voor rijksbeleid een nationaal referentiekader voor de hand ligt, hanteren veel stedelingen wellicht een meer regionaal, of zelfs lokaal kader. Zo kan een bewoner uit het ene deel van de stad van mening zijn dat hij veel beter af is dan de mensen die aan de andere kant van de stad wonen. Objectief gezien kan dit ook juist zijn, terwijl op het niveau van de betreffende stad als geheel het aanbod veel geringer/slechter kan zijn dan in veel andere

⁹ Zonder dat hiervoor overigens een criterium is geformuleerd; zie ook paragraaf 3.1.

steden. Ten slotte is ook bekend dat de wijze waarop de vraag geformuleerd wordt op zich al van grote invloed kan zijn op de beantwoording ervan. Al met al dient de absolute waarde van de antwoorden op bijvoorbeeld een tevredenheidschaal met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden: het is vaak niet zo'n hard gegeven als het op het eerste gezicht lijkt. Er zijn eventueel ook alternatieven voor te bedenken, bijvoorbeeld meer gedragsmatige indicatoren, zoals de intensiteit van deelname aan activiteiten/bezoeken van bepaalde typen gebieden, of de afstand die men reist tot de meeste bezochte wandelgebieden en dergelijke. We gaan hier verder niet op in.

Een ander punt is dat het hier gaat om een oordeel over het totale aanbod. Een belangrijk deel van dit aanbod zal al voor de realisatie van de beleidsprestatie bestaan. Alhoewel er fysiek gezien een flinke beleidsprestatie kan zijn geleverd, kan in verhouding tot het al bestaande aanbod de toename wellicht niet gigantisch zijn, en daarmee minder opvallend voor de te enquêteren stedeling. De verandering zal daardoor tot minder grote verschuivingen in de beoordeling leiden, en daardoor onderzoekstechnisch moeilijker aan te tonen zijn. Dit leidt tot vragen omtrent het detectievermogen van het monitoringsonderzoek, zoals: hoeveel fysieke verandering is nodig om tot gemiddeld één schaalpunt verandering in de beoordeling te komen, en hoeveel respondenten zijn nodig voordat één schaalpunt verandering als een statistisch significant verschil naar voren komt? Dit laatste heeft te maken met het feit dat mensen die dezelfde fysieke situatie beoordelen niet allen hetzelfde oordeel geven. Het is tegen deze achtergrond van individuele verschillen dat het effect van de fysieke ingreep zo duidelijk naar voren moet komen, dat de kans dat het verschil in beoordeling tussen de twee tijdstippen, voor en na de ingreep, door toeval tot stand is gekomen acceptabel klein is geworden.

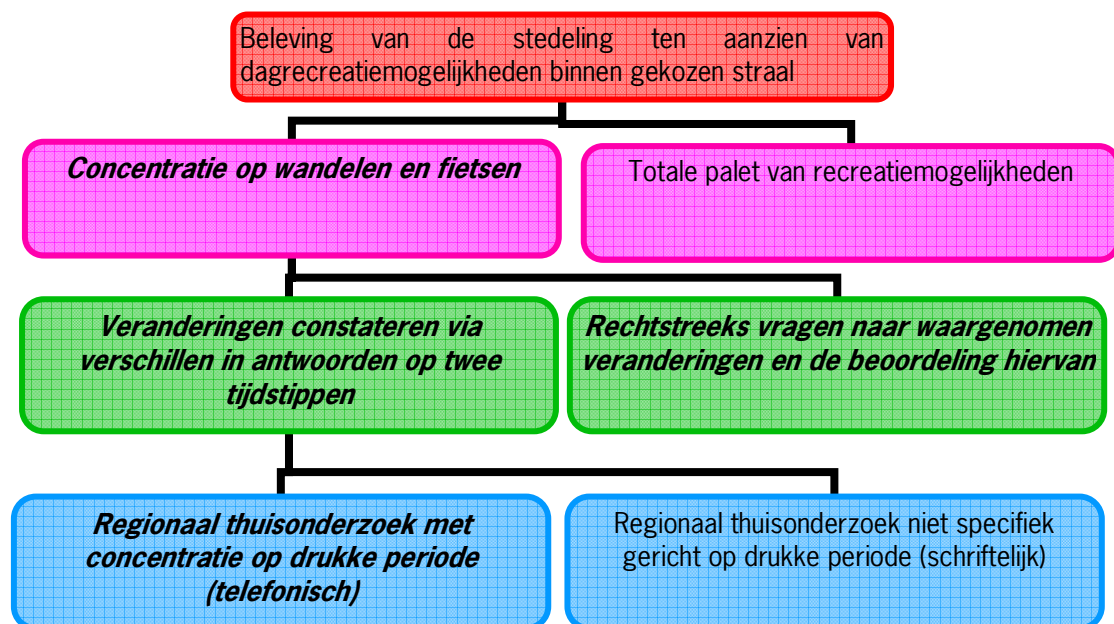
Meer inhoudelijk is het de vraag welke belevingsaspecten centraal zouden moeten staan in het monitorings- en evaluatieonderzoek ten aanzien van deze derde indicator. Voor een deel zijn dit dezelfde aspecten die ook bij de tweede effectindicator, tevredenheid bezoeker over het gebied, genoemd zijn, zoals bereikbaarheid, toegankelijkheid en opvangcapaciteit, maar dan globaler. Hieronder zijn een aantal mogelijke aspecten gespecificeerd:

- keuzemogelijkheden
 - aantal gebieden en omvang
 - variatie in type gebied
 - voorzieningen voor activiteiten
 - landschap
- bereikbaarheid van gebieden, uit te splitsen naar vervoerswijze
 - afstand
 - infrastructuur
 - aantrekkelijkheid & veiligheid routes
- inrichting van de gebieden
 - interne ontsluiting van gebieden (toegankelijkheid)
 - specifieke voorzieningen voor activiteiten
 - aanvullende voorzieningen (sanitair, horeca)
 - aantrekkelijkheid landschap
- beheer
 - onderhoud (schoon/netjes)
 - fysieke veiligheid
 - sociale veiligheid
- rust en ruimte
 - aantallen andere bezoekers/gebruikers
 - gedrag van andere gebruikers
 - gedragsbeperkingen (regels/fysiek)

Deze opsomming is niet bedoeld als een complete lijst van aspecten waarover vragen gesteld zouden moeten/kunnen worden, maar meer als een eerste aanzet.

2.4.2 Werkwijze indicator 3: Beleving van de stedeling ten aanzien van de lokale dagrecreatiemogelijkheden

Voor het achterhalen van de beleving van het totale aanbod van dagrecreatiemogelijkheden komt in principe alleen (regionaal) thuisonderzoek in aanmerking: ook de niet-bezoekers zijn hier relevant. Zie hetgeen hierover bij de eerste twee ROS-effectindicatoren al is gesteld. Een kanttekening hierbij is dat voor een al gerealiseerd deel van de beleidsprestatie het moeilijk zal blijken achteraf het effect van de nieuw aangelegde dagrecreatiegebieden te bepalen: er is geen nulmeting beschikbaar. Zeker als deze realisatie al enige tijd geleden heeft plaatsgevonden, is het nut van hier retrospectief naar vragen betwifelbaar ("Ging u vroeger, voordat dit gebied gerealiseerd was,?"). Wellicht is het onder deze omstandigheden wenselijk het onderzoek niet te beperken tot de stedelijke gebieden waar tekorten opgelost moesten worden of geacht worden te zijn, maar ook een aantal referentiegebieden te kiezen, waar sprake zou zijn van een (ruim) voldoende aanbod van recreatiemogelijkheden. Ook al is een effectbepaling wellicht niet altijd mogelijk, dit laatste biedt wel aanknopingspunten voor een evaluatie, doordat met het onderzoek in deze referentiegebieden een (empirisch gefundeerd) criterium beschikbaar komt. Voor het overige wordt verwezen naar hetgeen eerder over thuisonderzoek is gesteld, en de voorbeelden die daar zijn gegeven (zie figuur 3).



Figuur 3 Beslissingsboom effectindicator Beleving

2.4.3 Conclusies effectindicator 3: Beleving aanbod dagrecreatie-mogelijkheden

Regionaal thuisonderzoek lijkt de enige optie om de indicator beleving te bepalen. Hierbinnen zijn nog wel een paar varianten mogelijk: de schriftelijke postenquête en de telefonische enquête. De overwegingen om hiertussen de kiezen zijn al elders genoemd (aantal vragen, gebruik van kaartmateriaal etc.). Middels regionaal thuisonderzoek kunnen alle drie de ROS-indicatoren bepaald kunnen worden, ook al is thuisonderzoek niet voor alle drie indicatoren de meest voor de hand liggende keuze.

3 Toegankelijkheid landschap

3.1 Inleiding

3.1.1 Beleidsprestatie

Hier is sprake van slechts één effectindicator: tevredenheid toegankelijkheid agrarisch gebied voor recreatief (mede)gebruik. Net zoals in de vorige paragraaf kijken we eerst naar de beleidsprestaties waarvan deze indicator het succes zou moeten meten. In dit verband worden echter alleen de landelijke routenetwerken genoemd, die in dit rapport apart beschreven worden. Afgezien van deze landelijke routenetwerken zijn er dus geen concrete beleidsprestaties door LNV geformuleerd om de genoemde toegankelijkheid te verbeteren. Wel wordt een aantal beleidscategorieën genoemd in dit verband. Dit zijn: EHS, recreatie om de stad en Nationale Landschappen. Het ligt daarmee voor de hand om vooral de ontwikkelingen ten aanzien van toegankelijkheid in de bijbehorende gebieden te monitoren. Tezamen dekken deze drie categorieën echter een groot deel van het Nederlandse grondgebied, zeker doordat de EHS-gebieden ook behoorlijk versnipperd zijn. Op grond van het enorme aantal gebieden komt het monitoren van alle gebieden vrijwel neer op landsdekkend monitoren.

3.1.2 Relevant eerder onderzoek

Er is geen onderzoek bekend waarin specifiek gevraagd is naar de tevredenheid over de toegankelijkheid van het agrarisch gebied. Wel zijn er onderzoeken met vragen die hier aan raken. Zo wordt in de SPEL-benadering van landschapsbeleving gevraagd naar de eigen gebruiksmogelijkheden van het landschap, waarbij wandelen en fietsen met name genoemd worden (heel weinig – heel veel mogelijkheden). Deze gebruiksmogelijkheden vormen binnen deze benadering een van de basiskwaliteiten van het landschap. Twee van de deelskwaliteiten die hieronder hangen, en waar in de bijbehorende SPEL-vragenlijst ook expliciet naar gevraagd wordt, zijn:

- de bereikbaarheid van het buitengebied vanuit huis (heel slecht – heel goed)
- de bewegingsvrijheid in het buitengebied (toegankelijkheid; heel beperkt – kan overal komen)

Met name deze laatste vraag raakt zeer dicht aan de voorgestelde indicator, zij het dat buitengebied in principe een meeromvattend begrip is dan agrarisch gebied: ook bos- en natuurgebieden vallen hieronder, evenals (grootschalig) oppervlaktewater. In de praktijk kan dit overigens nog wel meevallen, omdat het maar de vraag is of de meeste mensen niet vrijwel uitsluitend aan het agrarisch gebied denken, als over buitengebied wordt gesproken.

Coeterier (2002) heeft onderzoek naar landschapsbeleving gedaan met behulp van de SPEL-vragenlijst. Het ging om een schriftelijke enquête. Het onderzoek richtte zich op een aantal duidelijk afgebakende gebieden. Hierbij is ernaar gestreefd om de grenzen zodanig te kiezen dat landschappelijk homogene gebieden resulteerden. Dit werd van belang geacht voor het goed kunnen beantwoorden van de vragen over het gebied. Respondenten woonden in principe in het betreffende gebied en beoordeelden alleen hun 'eigen' gebied. Coeterier ziet de bewoners vooral als informanten, getuige de opmerking dat "omdat het bij de beantwoording gaat om geïnteresseerde en betrokken mensen is de non-response in dit geval niet interessant" (p. 13). Voor een goed beeld van de kwaliteiten van het landschap ter plaatse zijn volgens hem 100 ingevulde enquêtes per gebied meer dan voldoende: er zou sprake zijn van

een grote overeenkomst tussen mensen in hun beoordelingen.¹⁰ Er was sprake van 17 gebieden en er hebben iets meer dan 1700 mensen de enquête ingevuld.

Coeterier ziet de respondent dus als expert en vrij objectieve beoordelaar. Het landschap 'heeft' als het ware bepaalde kwaliteiten, meer dan dat mensen bepaalde kwaliteiten in het landschap zien (en hierin kunnen verschillen). Dit is ons inziens echter problematisch omdat in de SPEL-vragenlijst niet alleen gevraagd wordt naar vrij objectieve percepties (bijv. zijn er veel of weinig hoogteverschillen), maar ook naar duidelijk subjectieve evaluaties (bijv. vindt u de moderne bebouwing in het buitengebied heel mooi of heel lelijk). Hierom achten wij representativiteit wel degelijk van belang. Een gerelateerd punt is dat de eis dat het moet gaan om landschappelijk homogene gebieden, gecombineerd met het feit dat alleen de bewoners van die gebieden ondervraagd worden, ertoe leidt dat er a. geen oordelen over heterogene gebieden worden gevraagd en b. bepaalde groepen mensen bij deze onderzoekszopzet systematisch buiten beeld blijven. Er zou dus geen landsdekkend beeld (in ruimtelijke zin) mogelijk zijn.

De Vries en Van Kralingen (2002) hebben van vrijwel dezelfde SPEL-vragenlijst gebruik gemaakt als Coeterier. Een belangrijk verschil is echter dat de respondenten nu geen oordeel moesten geven over een op kaart afgebakend gebied, maar over 'het landschap bij u in de buurt'. Als richtlijn werd verder gezegd dat het ging over het landschap dat men kende, 'zeg tot ongeveer 15 km om uw woonplaats'. Verder werd aangegeven dat het alleen ging om het gebied buiten de bebouwde kom(men). Het ging hier om een landelijk onderzoek met een ruimtelijk gestratificeerde steekproef; er is gewerkt met een geregionaliseerde versie van de landschapstypen uit de Nota Landschap.¹¹ Binnen elk van de hieruit resulterende 15 landschapstypen is een onderscheid gemaakt naar (op z'n minst enigszins) stedelijke en niet-stedelijke postcodegebieden. Per subcategorie werd gestreefd naar 100 ingevulde vragenlijsten. Hierbij werd de kans om in de steekproef afhankelijk gesteld van de oppervlakte van het postcodegebied waarin men woonachtig was (4-cijferig); dit om de ruimtelijke spreiding binnen het steekproefstratum te vergroten. In totaal hebben bijna 3000 mensen een vragenlijst ingevuld.

Uit het onderzoek bleek dat respondenten ook zeer wel in staat waren de SPEL-vragen te beantwoorden voor een landschappelijk heterogeen gebied, oftewel dat de antwoorden zinvolle informatie opleverden. Verder bleek dat de spreiding in de antwoorden van de respondenten voor een landschapstype niet duidelijk groter was dan die in de antwoorden van de respondenten die allen hetzelfde op kaart afgebakende gebied hadden beoordeeld (pp. 65-68). Dit terwijl sommige mensen in het onderzoek van De Vries & Van Kralingen dus a. niet een homogeen, maar een heterogeen eigen buitengebied moesten beoordelen, en b. niet alle hetzelfde gebied beoordeelden (maar het eigen buitengebied binnen hetzelfde landschapstype). De mate van interindividuele overeenstemming was dus niet duidelijk groter in het geval van een veel kleiner en op kaart afgebakend homogeen gebied. Als methode lijkt de werkwijze waarbij gevraagd wordt naar oordelen over het eigen buitengebied dus acceptabel. Tegelijkertijd laat de vergelijking van de beide benaderingen ook zien dat het inhoudelijk wel degelijk nadelen heeft om te werken met grote ruimtelijke eenheden die intern niet homogeen zijn. Zo verschillen de scores voor de 'kaartgebieden' uit het onderzoek van Coeterier die binnen hetzelfde landschapstype vallen soms aanzienlijk. Doordat het onderzoek van De Vries

¹⁰ Honderd mensen per gebied is mijns inziens ook voldoende om betrouwbare gemiddelde oordelen per gebied te berekenen als er geen sprake is van 'heel grote overeenstemming', ervan uitgaande dat al deze mensen inderdaad hetzelfde gebied beoordelen.

¹¹ Hierbij is stedelijk gebied, dat oorspronkelijk buiten de landschapstypenindeling viel, toegewezen aan het meest voor de hand liggende (veelal omringende) landschapstype, op grond van expertoordeel.

& Van Kralingen alleen betrouwbare uitspraken op het niveau van het landschapstype toelaat, vallen de verschillen binnen zo'n landschapstype weg.

Overigens is in beide bovengenoemde onderzoeken ook gevraagd naar veranderingen die in het te beoordelen gebied in de afgelopen (vijf tot) tien jaar hebben plaatsgevonden. Hierbij kon aangekruist worden welk type verandering had plaatsgevonden (inclusief een optie 'anders, namelijk'). Verder is gevraagd of alle veranderingen tezamen een voor- of een achteruitgang betekenden voor het landschap. Dit is dus niet per type verandering gevraagd. Ook is niet gevraagd waar de verandering zich, binnen het beoordeelde gebied, precies had voorgedaan en/of wat de omvang ervan was.¹²

Dijkstra en anderen (1997) hebben een geheel andere werkwijze gevolgd in hun onderzoek naar het signaleren van landschapsveranderingen. Het is om deze reden dat dit al wat oudere onderzoek hier wordt meegenomen. Om te beginnen is er gewerkt met een steekproef van 750 gridcellen van 1x1 km voor heel Nederland. Er is onderzoek uitgevoerd naar de beleving van landschapsveranderingen (vanaf 1980) door ruim 1500 respondenten, die in of nabij de 750 steekproefgrids woonden. Hierbij is gebruik gemaakt van een schriftelijke enquête. Er zijn dus gemiddeld twee personen per gridcel ondervraagd. Dit is een te smalle basis om per gridcel uitspraken te doen. Dit was ook niet het streven: het doel was tot uitspraken op het niveau van landschapstypen te komen (vrijwel gelijk aan De Vries & Van Kralingen, maar zonder stedelijk gebied). Op het gebied van toegankelijkheid is er gevraagd naar veranderingen in het voorkomen van a. binnenwegen en b. zandpaden (sterk verminderd – sterk toegenomen). Vervolgens is gevraagd naar hoe de verandering beleefd werd (grote verbetering – grote verslechtering).

Opvallend in deze benadering is dat iedere respondent een heel klein afgebakend gebied beoordeelt. Hiermee zijn de waargenomen veranderingen per definitie ruimtelijk vrij nauwkeurig gelokaliseerd. Voor deze zelfde gridcellen zijn een groot aantal andere gegevens geïnventariseerd en expertoordelen geformuleerd: geomorfologisch, ecologisch, historisch-geografisch en landschappelijk (openheid). Overigens werd dit gebied in het onderzoek voor het belevingsonderdeel niet op een meegeleverde kaart afgebakend, maar in de aanbiedingsbrief omschreven, en wel als "het buitengebied zo dicht mogelijk bij uw woning ... met een oppervlakte van één kilometer in het vierkant of groter". Net zoals bij Coeterier (2002) wordt ook in dit onderzoek de respondent in eerste instantie gebruikt als informant of expert ten aanzien van de veranderingen die feitelijk plaats hebben gevonden. In tweede instantie wordt gevraagd naar een subjectieve beoordeling van deze verandering. Zoals al eerder gesteld mogen, in ieder geval ten aanzien van dit laatste punt, de respondenten niet als objectief en/of onderling uitwisselbaar worden beschouwd.

Een zeer opvallend punt in deze studie is dat er geen waardeoordelen over de huidige situatie worden gevraagd, alleen maar beoordelingen van waargenomen veranderingen. Er is dus niet bekend hoe de respondenten het huidige landschap waarderen. Dit is jammer omdat hierdoor niet gekeken kan worden naar de relatie met de overige, meer beschrijvende gegevens over het beoordeelde gebied. Voor de veranderingen zijn echter wel gemeten veranderingen, waargenomen veranderingen en een totaaloordeel over de veranderingen beschikbaar. Er

¹² In het recente SNM-onderzoek naar de landschapsbeleving van 52 door experts op schoonheid geselecteerde gebieden is ook gebruik gemaakt van de SPEL-vragenlijst en is ook gevraagd naar veranderingen. Hier is wel per type verandering gevraagd aan te geven of dit een voor- of een achteruitgang betrof, overigens zonder expliciet toe te voegen 'met het oog op het landschap'. In dit onderzoek is echter weer niet gevraagd of alle veranderingen tezamen een voor- of achteruitgang voor het landschap opleverden. Dat is jammer, omdat niet elke verandering een even grote impact hoeft te hebben.

worden geen relaties gevonden tussen de rangordes van de vijftien landschappen op deze drie variabelen (p. 118).¹³ Er is ook gevraagd naar het voorkomen van bepaalde elementen in de huidige situatie, zoals de al eerder genoemde zandpaden en binnenwegen. Deze oordelen zijn vergeleken met de eventueel beschikbare metingen of tellingen voor soortgelijke elementen. De auteurs trekken op grond hiervan de conclusie dat de waarneming (van de respondent) geen betrouwbare graadmeter voor de werkelijkheid is (p. 118). Op een wat hoger abstractieniveau wordt er echter wel een duidelijke relatie gevonden tussen gemeten en waargenomen openheid (p. 119). Toch blijft hiermee de vraag hoe betrouwbaar de in- of omwonende is als informant over de veranderingen die in het landschap hebben plaatsgevonden.

Terzijde wordt hier opgemerkt dat voor een landsdekkende en toch ruimtelijk gedetailleerde monitoring voor de landschapsbeleving het zogenaamde BelevingsGIS is ontwikkeld (Roos-Klein Lankhorst *et al.*, 2005). Hierin wordt een relatie gelegd tussen fysieke kenmerken van het landschap en de aantrekkelijkheid ervan in de ogen van de lokale bevolking. Inmiddels loopt ook een project waarin onder andere gekeken wordt naar de mogelijkheden om toegankelijkheid ook objectief te bepalen en de invloed van deze toegankelijkheid op de beleving van het landschap (via eigen gebruiksmogelijkheden). Er lijken echter geen landsdekkende bestanden voorhanden met informatie die gedetailleerd genoeg is om de feitelijke toegankelijkheid met de gewenste mate van nauwkeurigheid te bepalen. Daarom wordt dit op korte termijn niet als een reële optie beschouwd.

3.2 Effectindicator Tevredenheid

3.2.1 Algemeen

De geformuleerde (effect)indicator betreft de tevredenheid over de toegankelijkheid van het agrarisch gebied voor recreatief (mede)gebruik van dit gebied. Aangenomen wordt dat het hier gaat om de tevredenheid vanuit het oogpunt van de recreant (en niet vanuit het oogpunt van de agrariër). Verder is ook de toevoeging “van het agrarisch gebied” van belang: andere delen van het buitengebied blijven buiten beschouwing. Hierbij kan gedacht worden aan bos- en natuurgebieden, maar ook aan grootschalig oppervlaktewater. Dit laatste brengt ons bij de vraag hoe breed of specifiek het recreatieve (mede)gebruik opgevat moet worden. Watersport blijft bij voorbaat al buiten beschouwing, maar ook binnen de groep van landgebonden recreatieactiviteiten kan nog het nodige onderscheid aangebracht worden. Zo stelt fietsen strengere eisen aan de fysieke infrastructuur dan wandelen. Off-the-road motorcross door het agrarisch gebied is weer een geheel ander verhaal: het stelt vrij weinig eisen aan het gebied, maar heeft wel een grote impact. De toegankelijkheid kan per activiteit nogal verschillen. En ook al specificeren we dit niet, bij de beantwoording van vragen hieromtrent zullen recreanten hier hun eigen ideeën bij hebben.

De meest voorkomende recreatieactiviteiten in het landelijk gebied zijn fietsen en wandelen. Bij deze activiteiten wordt vooral gebruik gemaakt van openbare wegen. Hier en daar zijn ook mogelijkheden om zich, veelal uitsluitend te voet, over het agrarisch gebied zelf te verplaatsen. Het maakt daarom nogal uit of het agrarisch gebied inclusief of exclusief de daardoor lopende openbare wegen en paden gedefinieerd wordt. Concentreren we ons op het agrarisch gebied in smalle zin, dan zijn de mogelijkheden veel geringer en zal de tevredenheid

¹³ Er is dus alleen heel globaal gekeken: er is niet gekeken per type verandering. De (verschillende) wijze van aggregatie voor de gemeten en waargenomen veranderingen (geconstrueerde index) kan ook van invloed geweest zijn op de uitkomst.

naar verwachting lager zijn. Anderzijds zou dit ook nog wel eens mee kunnen vallen, omdat de lokale bevolking geen hoge verwachtingen hieromtrent heeft. Meer algemeen zal het tevredenheidoordeel sterk afhangen van de gehanteerde referentie: wat is men bijvoorbeeld gewend? Een methodologische kanttekening is dat de mate van tevredenheid sterk beïnvloed kan worden door de exacte vraagstelling, omdat deze bijvoorbeeld een bepaalde referentie aanbiedt. Dit geldt waarschijnlijk des te sterker naarmate het gaat om een onderwerp waar men minder uitgesproken ideeën over heeft.

Hiervoor is al enigszins aan de orde gekomen dat het zeer bepalend kan zijn waarover het oordeel precies wordt gevraagd. In deze alinea gaan we hier nader op in. Toegankelijkheid is een begrip dat zeer breed kan worden ingevuld. Eén vraag is of het agrarisch gebied bereikbaar is. Er kunnen bijvoorbeeld vanuit de stad aanzienlijke barrières zijn om bij het agrarisch gebied te komen, zeker indien men zich te voet of per fiets verplaatst (rondwegen, snelwegen, spoorlijnen, waterwegen). Dit is echter een aspect waarop het ministerie van LNV relatief weinig invloed kan uitoefenen. Daarom wordt het hier verder buiten beschouwing gelaten. We richten ons meer op het agrarisch gebied zelf. Vooralsnog doen we dit inclusief de openbare wegen en paden die door het agrarisch gebied voeren. Een eerste aspect is dan de fijnmazigheid van de voor recreatieve doeleinden bruikbare infrastructuur in het agrarisch gebied. Paddichtheid is een grove indicator voor de fysieke infrastructuur.¹⁴ Naast de fysieke infrastructuur is er het punt van de juridische toegankelijkheid. Verder speelt bijvoorbeeld nog mee of het pad een uitnodigend karakter heeft: komt het gastvrij over of juist niet? Met dit laatste komen we al in de richting van de meer kwalitatieve aspecten van de toegankelijkheid: is het gebied op een aantrekkelijke manier ontsloten? Hierbij kan worden gedacht aan zaken zoals het type verharding, onderhoud & beheer en de fysieke veiligheid. Maar ook verkeersveiligheid kan, zeker bij wegen voor gemengd verkeer, van groot belang zijn. In z'n algemeen gaat het erom of de ontsluiting zodanig is dat zij bijdraagt aan een positieve ervaring van het bezoek. Hierbij laten we het agrarisch landschap zelf zoveel mogelijk buiten beschouwing: ook dit kan aanzienlijk verschillen in haar aantrekkelijkheid als recreatieve bestemming.

Naast de vraag waar de tevredenheid precies betrekking op zou moeten hebben, is er ook de vraag van de tevredenheid van wie precies centraal zou moeten staan bij deze effectindicator. Hiervoor is al gesteld dat we ons richten op het perspectief van de recreant. Er kan echter nog een onderscheid gemaakt worden tussen de lokale recreant, de dagrecreant die op aanzienlijke afstand van het betreffende agrarisch gebied woont, en de verblijfsrecreant die lokaal overnacht in een toeristische accommodatie. Het gemakkelijkst is te kiezen voor de lokale recreant. De andere groepen zijn lastiger te identificeren en/of te benaderen. Een andere vraag is of alleen de mening van praktiserende recreanten, oftewel daadwerkelijke bezoekers van het betreffende agrarisch gebied, van belang is, of ook die van potentiële (lokale) recreanten. Ervan uitgaande dat ontevredenheid over de toegankelijkheid kan leiden tot het niet (langer) bezoeken van het agrarisch gebied, kiezen we hier voor beide groepen. Dit betekent dat de lokale bevolking centraal staat, oftewel de in- en omwonenden van het betreffende agrarisch gebied.

3.2.2 Werkwijze 1: Landelijk thuisonderzoek

Gesteld is dat niet alleen de tevredenheid van de daadwerkelijke bezoekers van het agrarisch gebied interessant is. Ook de niet-bezoekers kunnen hier een (relevante) mening over hebben.

¹⁴ Het is slechts een grove indicator, omdat het geen rekening houdt met de structuur van het netwerk. Zo zijn doodlopende wegen en paden minder interessant, evenals parallelle paden zonder regelmatige dwarsverbindingen (bijv. aan beide kanten van een waterloop).

Daarom geldt ook hier dat objectonderzoek niet voor de hand ligt. Toch is er sprake van een verschil met het thuisonderzoek voor de hiervoor behandelde effectindicatoren. Omdat er niet sprake is van een ruimtelijk goed afgebakende beleidsprestatie waarvan het effect geëvalueerd moet worden, moet er (vrijwel) landsdekkende gemonitord worden. Dit brengt bepaalde problemen met zich mee, die vooral te maken hebben met de gewenste mate van ruimtelijk detail en het detectievermogen van het monitoringsonderzoek. In principe moet voor elke ruimtelijke eenheid waarvoor een betrouwbare uitspraak moet kunnen worden gedaan, een steekproef van voldoende omvang ondervraagd zijn. Hoe groter het aantal ruimtelijke eenheden, hoe groter en daarmee kostbaarder de totale te ondervragen steekproef. Dit pleit ervoor om het aantal ruimtelijke eenheden beperkt te houden. Als we echter landsdekkend uitspraken willen kunnen doen, betekent minder ruimtelijke eenheden tegelijkertijd *grotere* ruimtelijke eenheden. Als we mensen vragen naar een totaaloordeel voor het agrarisch gebied in hun omgeving waar zij mee bekend zijn, dan kan dit ertoe leiden dat:

- een verandering in de toegankelijkheid in een deel van dit agrarisch gebied niet zwaar doortikt in het oordeel over het gehele agrarische gebied;
- mensen uit dezelfde grotere ruimtelijke eenheid (bijv. provincie) verschillen in het deel van het agrarische gebied dat zij hierbinnen beoordelen, en dat oordelen over deelgebieden waar veel veranderd uitgemiddeld worden met die over (veel) andere deelgebieden waar weinig veranderd is.

Op het gebied van de landschapsbeleving is om dergelijke redenen gepleit voor het gebruik van een GIS-model (BelevingsGIS). Meer hierover is te vinden in De Vries en Van Kralingen (2002) en Roos-Klein Lankhorst en anderen (2005). We beperken ons hier echter tot de 'directe meting': het rechtstreeks ondervragen van mensen. Kenmerkend voor de hierboven geschetste wijze van monitoring is dat mensen gevraagd worden een oordeel te geven over de situatie op een bepaald tijdstip en dat veranderingen in dit oordeel geconstateerd worden door de uitkomsten voor twee meetmomenten met elkaar te vergelijken. Overigens kan bij een geconstateerde verandering in de waardering niet met zekerheid geconcludeerd worden dat er in het gebied zelf iets veranderd is: de waarderingsgrondslagen (voorkeuren) kunnen in principe tussentijds ook veranderd zijn.

Een andere werkwijze is wellicht de respondent te gebruiken als informant over waar veranderingen hebben plaatsgevonden, en hen vervolgens te vragen de verandering te beschrijven en te beoordelen. De veranderingen worden hier dus niet geconstateerd door de uitkomsten voor twee meetmomenten te vergelijken, maar door de vergelijking tussen 'vroeger' en 'nu' in het hoofd van de respondent. Iedere respondent wordt dan beschouwd als 'expert' als het gaat om het waarnemen van veranderingen in het 'eigen' agrarisch gebied. Omdat vervolgens gericht gevraagd wordt naar de waardering van de verandering, zal deze werkwijze een veel grotere gevoeligheid hebben. Grote vraag hierbij is in hoeverre de respondenten als objectief en onderling uitwisselbaar kunnen worden beschouwd als het aankomt op het detecteren van veranderingen in de toegankelijkheid van het agrarisch gebied. Eventueel kan er voor het in kaart brengen van de veranderingen nog geselecteerd worden op deze gebiedskennis. Zo hebben agrariërs gemiddeld waarschijnlijk meer kennis van het agrarisch gebied dan dorps- en stadsbewoners, maar hoeven zij niet allen evenzeer gesteld te zijn op een vergroot recreatief medegebruik van het agrarisch gebied. Sociale wenselijkheid kan er dan toe leiden dat positieve veranderingen eerder gemeld worden dan negatieve. Een selectie van respondenten op gebiedskennis geeft voor de *beoordeling* van de verandering nog grotere problemen: de mensen met een grotere gebiedskennis zijn waarschijnlijk qua voorkeuren niet representatief voor de gehele lokale bevolking.

3.2.3 Werkwijze 2: Aansluiting bij lopend onderzoek

Omdat het onderzoek zich niet specifiek richt op bepaalde gebieden kan ook gekeken worden of er aansluiting mogelijk is bij lopende landelijke monitoringsonderzoeken. Enerzijds brengt dit natuurlijk beperkingen met zich mee ten aanzien van het aantal vragen dat aan een dergelijk onderzoek kan worden toegevoegd. Anderzijds kan het echter een aanzienlijke besparing in de kosten van het verzamelen van gewenste gegevens betekenen. Hieronder wordt een aantal mogelijke ingangen kort geschetst.

Het eerste onderzoek waarbij aansluiting gezocht zou kunnen worden, is het Woning Behoeft Onderzoek (WBO), dat in opdracht van VROM elke 4 jaar wordt uitgevoerd. Het WBO kent een zeer omvangrijke steekproef: standaard zo'n 60.000 stuks (nog afgezien van oversampling). Dit is voldoende voor betrouwbare uitspraken op regionaal niveau (bovengemeentelijk). In dit onderzoek worden ook vragen gesteld over de woonomgeving. Vragen over de tevredenheid over de toegankelijkheid van het agrarisch gebied voor recreatief (mede)gebruik sluiten hier redelijk bij aan. De mogelijkheid voor het toevoegen van dergelijke vragen en de kosten hiervan zijn onbekend.

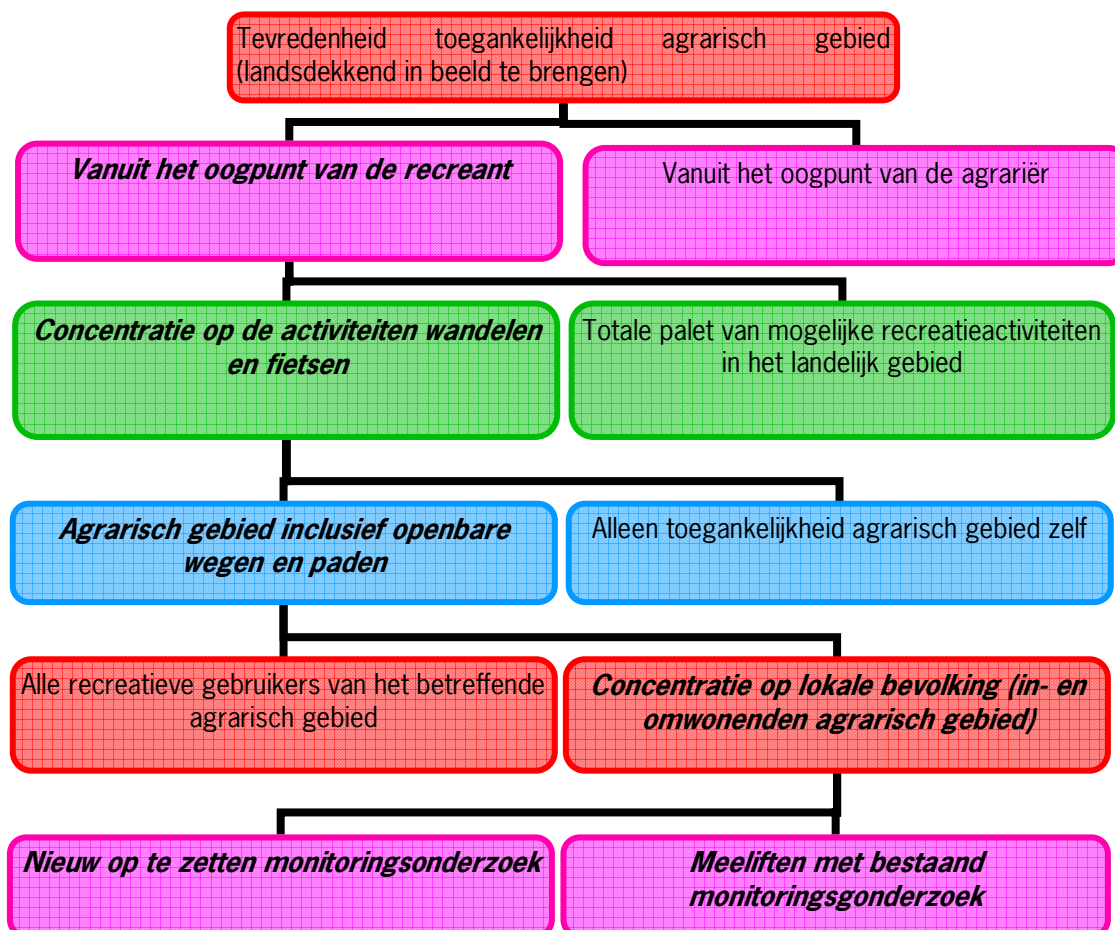
Een ander onderzoek waarbij mogelijk aansluiting kan worden gezocht, is het Continu Vrijtijdsonderzoek (CVTO). Dit onderzoek richt zich vooral op het registreren van activiteiten die mensen in hun vrije tijd ondernemen (met een ondergrens qua tijdsbesteding van 1 uur). Hiertoe wordt wekelijks een nieuwe steekproef van zo'n 350 mensen ondervraagd. Alhoewel het accent dus duidelijk ligt op de ondernomen activiteiten, passen enkele vragen over het lokale vrijetijdsaanbod goed in een dergelijk onderzoek. De vooruitzichten voor het toe kunnen voegen van enkele vragen en de kosten hiervan zijn goed, respectievelijk redelijk. (ca € 5.000 per extra vraag). NB: het Milieu- en Natuurplanbureau heeft al een abonnement op het CVTO op grond waarvan over de standaard verzamelde gegevens kan worden beschikt.

Een derde optie is wellicht de doelbereikingsmonitor voor de Nota Ruimte waaraan momenteel in opdracht van VROM gewerkt wordt door het Ruimtelijk Planbureau en het Milieu- en Natuurplanbureau. Het kan zelfs zijn dat er in deze monitor ook een (effect)indicator voor de tevredenheid over de toegankelijkheid van het agrarisch gebied wordt opgenomen. Op dit moment valt nog weinig duidelijkheid over de genoemde doelbereikingsmonitor te geven, omdat de ontwikkeling ervan nog in een vroeg stadium verkeert.

3.3 Conclusies indicator tevredenheid toegankelijkheid agrarisch gebied

Er lijkt hier sprake van minstens twee mogelijkheden: of een 'eigen' landelijk thuisonderzoek uit (laten) voeren of het 'meeliften' met lopend monitoringsonderzoek. Het eerste biedt mogelijkheden om wat meer vragen te stellen, het tweede zal naar verwachting aanzienlijk goedkoper zijn. Verder is kort de mogelijkheid van een 'indirecte' methode aangestipt, waarbij op grond van bestaande, landelijk verzamelde GIS-informatie een schatting wordt gemaakt van hoe het betreffende tevredenheidsoordeel uit zal vallen. Er vallen geen grootscheepse veranderingen in de toegankelijkheid van het agrarisch gebied te verwachten; zo zijn hiervoor, afgezien van de landelijke routenetwerken, geen concrete beleidsprestaties voor geformuleerd. Verder wordt er in het beleid vooral gesproken over het mogelijk maken van het wandelen over het agrarisch gebied zelf. Voor zover dit ingang vindt, zal dit naar verwachting geleidelijk aan toenemen. De meeste wandel- en fietsmogelijkheden in het agrarisch gebied, indien ruim opgevat, zijn daarmee afkomstig van openbare wegen en paden. Kortom, het lijkt te gaan om vrij kleinschalige, lokale veranderingen. De hoge benodigde mate van ruimtelijk

detail pleit ons inziens in principe voor een indirecte bepaling op grond van landelijk beschikbare GIS-informatie. Echter, er is momenteel geen landelijke informatie over de openstelling van en wandelmogelijkheden over agrarisch gebied in privé-bezit. Het tweede beste alternatief lijkt dan aansluiting te zoeken bij landelijke monitoringsonderzoeken met zeer grote steekproeven. Dit laatste is nodig om toch uitspraken op een ruimtelijk vrij gedetailleerd niveau te kunnen doen. Een 'eigen' onderzoek opzetten om deze effectindicator te kunnen bepalen ('single purpose'), lijkt op voorhand een wel erg kostbare zaak. Het is niet duidelijk welk onderzoek dan het meest aantrekkelijk is om aansluiting bij te zoeken, mede door de ontwikkelingen die momenteel op dit terrein plaatsvinden (zie ook figuur 4).



Figuur 4 Beslissingsboom effectindicator toegankelijkheid

4 Landelijke routenetwerken

4.1 Inleiding

Onder de landelijke routenetwerken worden de netwerken voor wandelen, fietsen en varen verstaan. De effect-indicatoren zijn in het ME-AVP samen te vatten in de volgende effecten:

- bekendheid
- gebruik
- tevredenheid

Allereerst zal de literatuur met betrekking tot het wandelen en deze indicatoren beschreven worden, daarna het fietsen en ten slotte het varen.

4.2 Wandelen

4.2.1 Beleidsprestatie

De coördinatie van het landelijk netwerk voor wandelen is in handen van de Stichting Wandelplatform-Lange Afstand Wandelpaden (LAW). De beleidsopgave voor wandelen is het ontwikkelen en onderhouden van een landelijk aaneengesloten routenetwerk voor wandelen. De taakstelling is 4500 km in 2010 te realiseren. Nederland kent per 31 december 2003 circa 4400 km Lange Afstand Wandelpaden (LAW), 700 km LAW die geprojecteerd of nog (of weer) in ontwikkeling zijn en 2500 km regionale streekpaden (Stichting Wandelplatform-LAW, 2004). De taakstelling is reeds gehaald indien de regionale streekpaden worden meegeteld. Er zijn drie onderzoeken gevonden die iets kunnen zeggen over de effect-indicatoren.

4.2.2 Relevant eerder onderzoek

Veel onderzoeken met betrekking tot het gebruik, de bekendheid en de tevredenheid van de LAW's zijn er niet. Fragmentarisch is één en ander wel bekend, maar er wordt geen systematisch onderzoek naar gedaan. In 1991 is een onderzoek gedaan door DTV naar het profiel van de Lange Afstand wandelaar (DTV, 1991). In 1997 is een onderzoek gehouden door een student aan de Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer en in 2000 door het NIPO.

DTV-onderzoek

Er zijn twee deelonderzoeken opgezet. In het eerste deelonderzoek is gedurende drie weken geparticipeerd in een landelijk face-to-face omnibus-onderzoek van het NIPO. Er is een representatieve steekproef gehouden onder de Nederlandse bevolking wat resulteerde in een steekproefomvang van circa 4.000 interviews onder Nederlanders van 15 jaar en ouder. Het tweede deel is via een schriftelijke vragenlijst gegaan. De adressen waren afkomstig van diverse organisaties, zoals abonnees op wandeltijdschriften, verkooppunten van wandelgidsen (via bestellingen) zoals LAW en NIVON en een "wandelbeurs". Dit heeft geresulteerd in een omvang van 665 lange-afstand wandelaars. Dit is niet zonder meer representatief voor alle Lange afstand wandelaars, maar geeft wel een beeld. Dit komt omdat niet exact is te achterhalen in hoeverre de samenstelling van de ondervraagde wandelaars overeenkomt met de samenstelling van de totale populatie lange-afstand wandelaars in Nederland.

In het DTV-rapport is de vragenlijst van beide deelonderzoeken opgenomen.

Via dit onderzoek uit 1991 is het totale gebruik van het LAW-netwerk in kaart gebracht. Tussen 1988 en 1990 heeft 5% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder wel eens één of meer wandeltochten gemaakt over een (deel van een) LAW. Dit zijn ruim 600.000 frequente als incidentele wandelaars.

De omvang van de potentiële doelgroep is geschat op circa 500.000 Nederlanders van 15 jaar en ouder. Deze personen tonen interesse om in de nabije toekomst eens een wandeltocht te ondernemen op een (deel van een) LAW.

In het onderzoek worden allerlei demografische, sociaal-economische en geografische kenmerken van de doelgroep beschreven.

Er zijn geen gegevens in dit onderzoek over de bekendheid van de Nederlanders met het LAW-netwerk. Ook naar tevredenheid over het wandelnetwerk is niet specifiek gevraagd. Wel is er gevraagd naar de wensen van de Lange afstand wandelaar.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft alleen het gebruik en wordt omschreven als "de afgelopen 3 jaar een wandeltocht gemaakt van meer dan 3 uur door de natuur over een (deel van een) Lange-Afstand Wandelpad in Nederland".

De kosten van dit onderzoek zijn niet meer te achterhalen.

De opzet van het onderzoek is goed, maar het is jammer dat er geen vragen gesteld zijn over de bekendheid en de tevredenheid.

Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer

In 1997 is door een student aan de Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer een afstudeerscriptie geschreven over de gidsen van de Stichting LAW en de Nivon (Ten Brink, 1997). In deze scriptie is een hoofdstuk gewijd aan het wandelgedrag van de Lange Afstand wandelaars.

Via een schriftelijke vragenlijst zijn vragen gesteld over het gebruik van de wandelgidsen. De adressen zijn afkomstig van mensen die tussen 1994 en 1997 een wandelgids per order hebben besteld bij de SLAW, Nivon of boekhandel 'Pied-a-Terre'. Uit dit adressenbestand is een steekproef getrokken. Uiteindelijk hebben 334 wandelaars meegedaan aan het onderzoek. De resultaten zijn niet representatief voor alle Lange afstand wandelaars, maar geeft wel een beeld. Dit komt omdat niet exact is te achterhalen in hoeverre de samenstelling van de ondervraagde wandelaars overeenkomt met de samenstelling van de totale populatie lange-afstand wandelaars in Nederland.

In deze scriptie is geen relatie gelegd met een totaal gebruik van een (deel van een) LAW. Alle respondenten hebben een (deel van een) LAW gelopen.

Er zijn geen gegevens in dit onderzoek over de bekendheid van de Nederlanders met het LAW-netwerk. Ook naar tevredenheid over het wandelnetwerk is niet specifiek gevraagd, alleen naar de tevredenheid over de wandelgids; het centrale onderzoeksdoel. In het onderzoek worden allerlei demografische, sociaal-economische, sociaal-culturele en geografische kenmerken van de doelgroep beschreven.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft alleen het gebruik. Het gebruik is omschreven als: "Heeft u in de periode van 1994 tot 1997 wel eens een LAW gelopen aan de hand van een gids".

De kosten van dit onderzoek zijn niet meer te achterhalen.

Deze scriptie biedt te weinig houvast om als standaard te gebruiken. Alleen de manier van steekproeftrekking is interessant.

NIPO-onderzoek 2000

De Stichting Wandelplatform-LAW heeft een vraag over de bekendheid van het LAW-netwerk laten meelopen in een NIPO-onderzoek naar buitensport in Nederland in 2000 (NIPO, 2001).

Het onderzoek is uitgevoerd middels het instrument NIPO Capi@Home. Dit is een database met ruim 20.000 Nederlandse huishoudens die via hun eigen PC meewerken aan allerlei vormen van onderzoek. De doelgroep in dit onderzoek was de sportieve recreant van 18 jaar of ouder die regelmatig buitensport(en) beoefent. Een sportieve recreant ben je als je minimaal 20 keer per jaar een wandeling van minimaal één uur aaneengesloten maakt. Uit de totaal beschikbare groep buitensporters van NIPO Capi@Home is een aselechte steekproef getrokken van 600 respondenten. Uiteindelijk hebben 567 personen de vragenlijst volledig ingevuld en geretourneerd.

Volgens deze definitie is 15% van de Nederlanders van 18 jaar en ouder een sportieve wandelaar. Dit is een groep van circa 1,8 miljoen mensen. Circa 62% van deze doelgroep weet van het bestaan van het LAW-netwerk en 24% zegt er wel eens gebruik van te maken. De Stichting Wandelplatform-LAW concludeert dan ook dat de bekendheid redelijk is. Volgens de Stichting zou de verkoop van de wandelgidsen ook als een afgeleide indicator kunnen gelden voor de bekendheid. De verkoop wordt door de Stichting Wandelplatform-LAW bijgehouden. De verkoop is tussen 2000 en 2003 gestegen van 45.399 exemplaren naar 58.827 (Stichting Wandelplatform-LAW, 2004). De meest verkochte wandelgids sinds 2000 is het Pieterpad.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft alleen de bekendheid. Bekendheid is geoperationaliseerd als: "Kent u het fenomeen Lange-Afstand-Wandelpad in Nederland, al is het alleen maar van naam"

De kosten van dit onderzoek zijn niet meer te achterhalen.

De bekendheid is niet gevraagd aan alle Nederlanders en het resultaat moet daarom in dit licht worden gezien. De vraag over bekendheid is gevraagd aan Nederlanders van 18 jaar en ouder die meer dan 20 keer per jaar wandelen. De bekendheid ligt mogelijk hoger als deze vraag representatief voor alle Nederlanders zou zijn. Er kan gevraagd worden naar het fenomeen Lange-Afstand-Wandelpad, maar er kan ook nog specifiek gevraagd worden naar Het Pieterpad. Verondersteld wordt dat mensen wel Het Pieterpad kennen (van horen zeggen), maar niet weten dat het een LAW is.

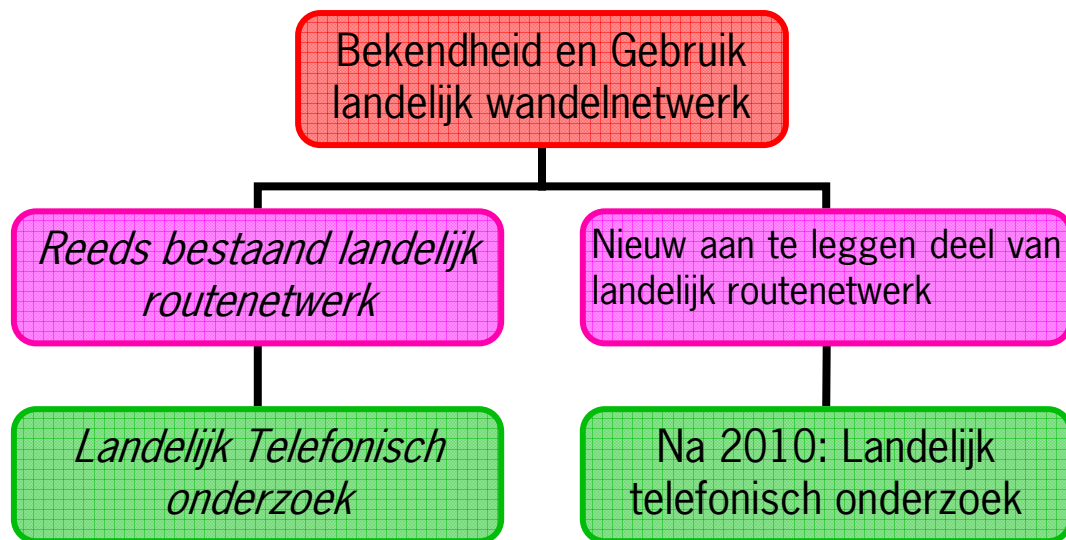
4.2.3 Effectindicatoren Bekendheid en Gebruik

Volgens de onderzoeken zijn er tussen de 400.000 en 600.000 mensen die wel eens van het LAW-netwerk gebruik maken. De bekendheid onder sportieve wandelaars is circa 62%.

Het onderzoek van DTV zou als basis kunnen dienen. Bij het eerste deelonderzoek zou een vraag over het gebruik en de bekendheid onder alle Nederlanders moeten worden opgenomen. In het tweede deel zou in de vragenlijst ook vragen moeten worden opgenomen over de tevredenheid over het hele netwerk en over specifieke aspecten van het netwerk. Verwacht mag worden dat de kosten van dergelijk onderzoek circa € 50.000 zijn.

Om de effecten goed in beeld te krijgen, moeten beslissingen genomen worden. Deze staan in onderstaande beslissingsboom (figuur 5). Schuin gedrukt zijn de keuzes die gemaakt zijn op basis van wetenschappelijke nauwkeurigheid en uit pragmatische overwegingen.

In dit project gaat het zowel om monitoring als evaluatie. Wanneer alleen naar de taakstelling wordt gekeken, dus het nog aan te leggen (beschreven en bewegwijzerd) aantal km vanaf 2005, dan zal het effect-onderzoek zich ook alleen richten op die nog aan te leggen km. Voor de routenetwerken is dat een beperkt aantal km. Het effect-onderzoek is dan zeer gericht en zeer regionaal. Dit betekent dat er nu (anno 2005, het moment van een nulmeting) dus nog geen route is, en dus ook nog geen gebruik, geen bekendheid en geen tevredenheid. Over 5 à 7 jaar moet dan een onderzoek starten naar deze effect-indicatoren over de vanaf 2005 aangelegde aantal km routenetwerk. Dit lijkt niet erg zinvol. De focus kan ook gericht worden op het onderhouden van het netwerk en dus meer op het monitoren van het gehele netwerk.



Figuur 5 Beslissingsboom effectindicatoren bekendheid en gebruik landelijk wandelnetwerk

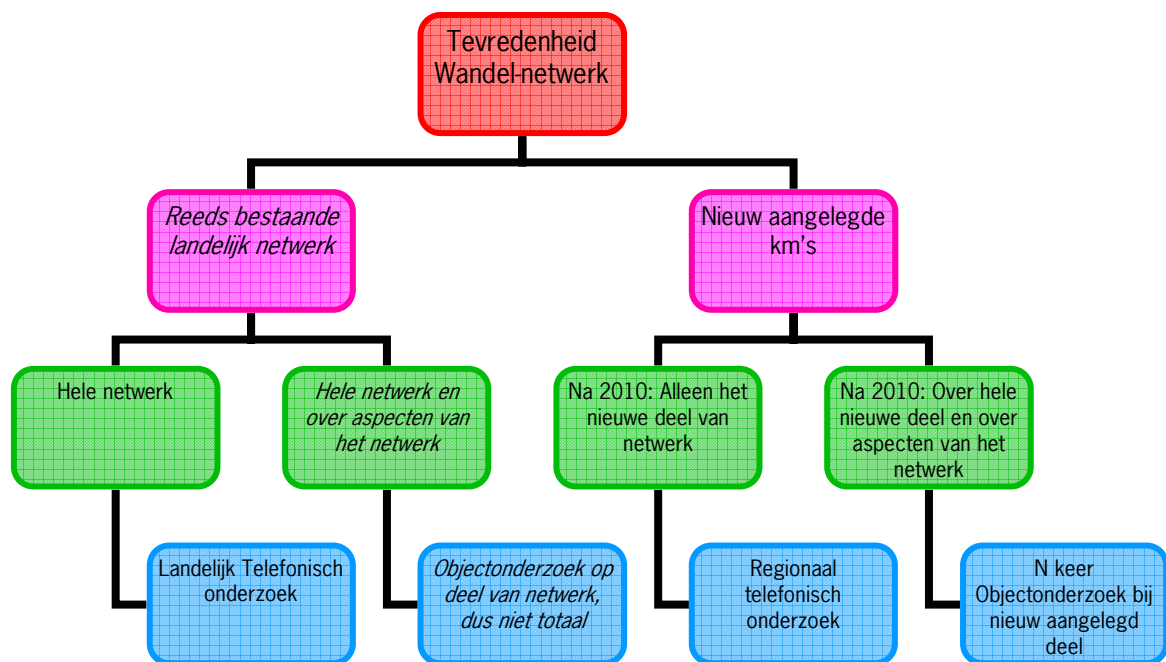
Onder een representatieve groep Nederlanders van 18 jaar en ouder zou een vraag gesteld kunnen worden omtrent de bekendheid en gebruik van het landelijk wandelroutenetwerk. Aangezien dit een beperkt aantal vragen is, kan het best worden aangehaakt bij reeds lopende onderzoeken van enquêtebureaus zoals NIPO of Intomart. Meestal zijn er mogelijkheden om een beperkt aantal vragen in deze enquêtes te kopen. De onderzoeksmethode is meestal een telefonisch landelijk onderzoek.

Bekendheid wordt gedefinieerd als: Weet u dat er in Nederland een uitgebreid landelijk netwerk bestaat van (bewegwijzerde) lange afstandsroutes voor wandelen, de zogenaamde LAW-routes”?

Het gebruik wordt gedefinieerd als “alle personen van 18 jaar en ouder die de afgelopen drie jaar bewust een (deel van een) Lange Afstand Wandelpad hebben gevolgd aan de hand van de markering of een gids.

4.2.4 Effectindicator Tevredenheid

Over de tevredenheid zijn geen gegevens beschikbaar. Tevredenheid moet echter ook nader gedefinieerd worden. Waarover moet de wandelaar een tevredenheidsoordeel uitspreken. (zie figuur 6). Gaat het om tevredenheid over het hele netwerk, en gaat het daarbij over het aantal km of de ligging of de aansluiting? Of gaat het om allerlei zaken tijdens het wandelen, zoals tevredenheid over de wandelgids, de markering, overnachtingsplaatsen, het landschap? Tevredenheid zou de vorm aan kunnen nemen van een score van gemiddeld een acht op een tienpuntsschaal, lopend van zeer ontevreden tot zeer tevreden. De definitie over tevredenheid zou verdeeld moeten worden over tevredenheid over het gehele wandelnetwerk en tevredenheid over aspecten van het netwerk. Daarbij moet ook gevraagd worden welk belang ze aan het aspect hechten. Dit geldt dan als een referentiekader. Er is een verschil in waardering indien men erg tevreden is over een aspect dat men niet erg belangrijk vindt ten opzichte van erg tevreden zijn over een aspect dat men zeer belangrijk vindt. Dit staat ook wel bekend als de Theory of reasoned action.



Figuur 6 Beslissingsboom effectindicator tevredenheid landelijk wandelnetwerk

Op bepaalde delen van het netwerk kan ter plekke Lange Afstandwandelaars worden aangehouden. Welke LAW's in het onderzoek zouden moeten worden opgenomen, zal afhankelijk zijn van het budget en de wens van LNV. Gedacht kan worden aan LAW's in verschillende landschapstypen of LAW in het (drukke) westen en het (rustige) oosten van het land. Of relatief veel gebruikte LAW's ten opzichte van relatief weinig gebruikte LAW's. Deze wandelaars kunnen ter plekke een mondelinge enquête worden afgenomen of er kan een enquête worden meegegeven, zodat de respondenten op een eigen gekozen tijdstip de enquête kunnen invullen. Het voordeel van een enquête ter plekke is dat je gericht over de laatste etappe kan vragen. De locaties moeten goed uitgekozen worden en zowel in de nulmeting als in de meting in 2010 gebruikt worden. Ook kan als methode gekozen worden om schriftelijke enquêtes te verspreiden op (in principe alle) overnachtingsadressen langs nader te bepalen LAW's die in de desbetreffende gidsen vermeld staan.

4.3 Fietsen

4.3.1 Beleidsprestatie

De coördinatie van het landelijk netwerk voor fietsen wordt uitgevoerd door de Stichting Landelijk Fietsplatform (LF). De beleidsopgave voor fietsen is het ontwikkelen en onderhouden van een landelijk aaneengesloten routenetwerk voor fietsen. De taakstelling is 3560 km in 2010 te realiseren. Van de meer dan 6500 kilometer LF-routes is - in twee richtingen - inmiddels bijna 3500 kilometer bewegwijzerd (Website Fietsplatform). Op 60 km na is de taakstelling reeds behaald.

4.3.2 Relevant eerder onderzoek

Er zijn twee onderzoeken gevonden die iets kunnen zeggen over de effect-indicatoren. In 1993 is een fietsonderzoek gehouden door DTV en in 2004 een onderzoek door VanderTuuk.

Fietsonderzoek 1993

In 1993 is door DTV-consultants een onderzoek uitgevoerd naar gebruik en waardering van routes en gidsen (Buijvoets, 1994). Er zijn twee methoden van onderzoek opgezet. Er zijn schriftelijke enquêtes verspreid op (in principe alle) overnachtingsadressen langs drie LF-routes (LF1, LF3 en LF4) die in de desbetreffende gidsen vermeld staan. Hiermee kwamen fietsers in de steekproef die een meerdaagse tocht maken. En er zijn schriftelijke (meeneem) enquêtes uitgedeeld op locaties aan gebruikers van drie LF-routes. Hiermee kwamen fietsers in de steekproef die of een meerdaagse of een dagtocht maken. Via veldwerk zijn op 8 locaties langs de drie geselecteerde routes op negen dagen (3 in mei/juni, 3 in juli/augustus en 3 in september/oktober) in 1993 enquêtes uitgedeeld. De locaties staan niet vermeld in het rapport. In totaal zijn er 846 enquêtes uitgereikt (342 in het voor-, 320 in het hoog- en 184 in het naseizoen).

Via de overnachtingsadressen zijn 214 enquêtes binnengekomen en via het veldwerk zijn 354 volledig ingevuld teruggestuurd. In totaal dus 568 enquêtes. Dit is niet zondermeer representatief voor alle Lange afstand fietsers, maar geeft wel een beeld. Dit komt omdat niet exact is te achterhalen in hoeverre de samenstelling van de ondervraagde fietsers overeenkomt met de samenstelling van de totale populatie lange-afstand fietsers in Nederland. Onder gebruikers wordt in dit onderzoek verstaan: alle personen die bewust een (deel van een) Landelijke Fietsroute volgen aan de hand van de markering of een gids. In het DTV-rapport is de vragenlijst opgenomen.

Uit het veldwerkonderzoek blijkt dat 13% van de benaderde fietsers bewust een LF-route volgt. In het onderzoek worden allerlei demografische, sociaal-economische, sociaal-culturele en geografische kenmerken van de doelgroep beschreven.

De ranglijst van manieren waarop LF-fietsers op de hoogte zijn geraakt van het bestaan van LF-routes wordt aangevoerd door artikelen in kranten en tijdschriften, informele mond-tot-mond reclame, tegenkomen van LF-routemarkering langs de weg, de boekhandel en de ANWB. Over de gehele linie zijn de ondervraagde LF-fietsers zeer tevreden over de landelijke fietsroutes.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft de operationalisatie van het begrip gebruik: Onder gebruikers wordt verstaan: alle personen die bewust een (deel van een) Landelijke Fietsroute volgen aan de hand van de markering of een gids.

De meetvariabele tevredenheid is geoperationaliseerd door in het algemeen te vragen naar het oordeel over een aantal aspecten van LF-routes. Deze aspecten zijn de route met daarin zeven deelaspecten, de bewegwijzering met daarin drie deelaspecten en aanvullende voorzieningen met daarin vier deelaspecten.

De kosten van dit onderzoek zijn niet meer te achterhalen.

De bekendheid met het LF-netwerk is alleen aan de ondervraagden gesteld en is dus niet representatief voor de bekendheid van het LF-netwerk over de gehele Nederlandse bevolking. Deze wijze van operationaliseren past derhalve niet in de factsheet.

De wijze van operationaliseren van de tevredenheid is niet geheel duidelijk. Er wordt geen totaaloordeel gevraagd over de gebruikte LF-route. Ook is in de vraagstelling niet duidelijk of het in het algemeen over alle LF-routes gaat of de routes die de respondenten hebben gebruikt. Er is ook een vraag opgenomen naar het belang van een bepaald aspect. Dit is zeker belangrijk want iemand kan tevreden over een aspect zijn, maar als hij/zij daar nauwelijks waarde aan hecht, moet de tevredenheid toch anders worden geïnterpreteerd. Jammer in dit onderzoek is dat dit andere aspecten zijn dan waarover een oordeel wordt gevraagd. Positief is dat “tevredenheid waarover” meer uitgewerkt is.

Fietsonderzoek 2003

In 2003 is door bureau Vandertuuk een onderzoek gedaan naar het landelijk netwerk van LF-routes (Coenen & Bergmans, 2003).

Er zijn verschillende methoden gebruikt in dit onderzoek. Bij een telefonisch onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder is een steekproef genomen van 3321 huishoudens. Hierbij is een representatieve verdeling over de provincies gehanteerd. Tevens is per provincie onderscheid gemaakt tussen stedelijk en landelijk gebied. Uiteindelijk hebben 973 respondenten meegedaan (29%). De onderzoekspopulatie is representatief voor de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder.

Het veldwerk heeft plaatsgevonden in zowel het voorseizoen (juni) als het hoogseizoen (juli/augustus) en naseizoen (september) van 2003. De vragenlijsten zijn uitgedeeld op verschillende veerpontjes op een groot aantal LF-routes. De fietser kon de vragenlijst invullen en vervolgens inleveren bij de schippers. Indien fietsers te weinig tijd hadden om de vragenlijst in te vullen, was er de mogelijkheid om de vragenlijst op een later tijdstip in te vullen en via een antwoordnummer te retourneren. Er zijn in totaal 528 enquêtes afgenomen. De locaties van de veerpontjes zijn in het rapport opgenomen. Naast het enquêteren in het veld is een e-mailing verstuurd naar het adressenbestand van het Fietsplatform. Het Fietsplatform beschikt over een bestand van circa 1.500 adressen. Dit zijn adressen van mensen die via internet een basis- of trajectgids hebben besteld in de periode juni 2001 tot september 2003. Aan de e-mail is een link toegevoegd naar een internetpagina waarop de vragenlijst staat. Via internet is een totale respons van 725 enquêtes gerealiseerd. Van deze respondenten heeft 87% wel eens een LF-route gefietst. Deze respondenten zijn opgenomen in het onderzoek.

Een kwalitatieve gebruikersonderzoek heeft plaatsgevonden in de vorm van een klantenpanel. Bij het klantenpanel is in gesprek met een kleine groep gebruikers gerichte informatie verzameld over specifieke aspecten. Van tevoren is een aantal thema's geselecteerd die tijdens de bijeenkomst aan de orde zijn gesteld. Aan de hand van deze thema's is een script opgesteld voor de bijeenkomst.

In het Vandertuuk-rapport is de vragenlijst opgenomen.

Uit het telefonisch onderzoek (N=973) blijkt dat iets minder dan de helft van alle respondenten (43%) weet dat er een landelijk netwerk van LF-routes bestaat. Van de fietsers weet 52% van het bestaan van de LF-routes. Onder de niet-fietsers is de bekendheid van LF-routes 32%. Van de respondenten die de routes kennen en recreatief fietsen, geeft 35% aan er ook gebruik van te maken. Tussen 1,1 en 1,6 miljoen van de Nederlanders maakt wel eens gebruik van de LF-routes.

Uit het gebruikersonderzoek (N=1250) blijkt dat de LF-routes door de gebruikers worden gewaardeerd met een gemiddeld waarderingcijfer van 7,9 op een 10-puntschaal. Ook is de waardering gevraagd van een tiental aspecten van de LF-route.

In het onderzoek worden allerlei demografische, sociaal-economische, sociaal-culturele en geografische kenmerken van de doelgroep beschreven.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft de operationalisatie van het begrip bekendheid: "Weet u dat er in Nederland een uitgebreid landelijk netwerk bestaat van (bewegwijzerde) lange afstandsroutes, de zogenaamde LF-routes"?

Het begrip gebruik is geoperationaliseerd door de volgende vraag te stellen aan personen van 18 jaar en ouder: kunt u aangeven of u wel eens gebruik heeft gemaakt van LF-routes.

Het begrip tevredenheid is als volgt gemeten: "Hoe beoordeelt u de LF-routes als geheel, uitgedrukt in een cijfer van 1 tot 10"? Daarnaast is gevraagd naar het belang en de waardering van een tiental aspecten van een LF-route.

De kosten van dit onderzoek waren € 50.000.

Het onderzoek zit goed in elkaar en kan goed dienen als nulmeting. De operationalisatie van het begrip gebruik is iets te algemeen. Aangezien er reeds een dicht netwerk bestaat van LF-routes, fiets je al snel over een (deel van) een LF-route, zonder er bewust voor gekozen te hebben. Dit bewust kiezen zou een onderdeel van de vraagstelling moeten zijn.

4.3.3 Effectindicatoren Bekendheid en Gebruik

Geschat wordt dat het aantal LF-fietsers circa 1,4 miljoen bedraagt. Circa 43% weet van het bestaan van een LF-netwerk en de tevredenheid over het netwerk is hoog te noemen met een gemiddelde waardering van 7,9.

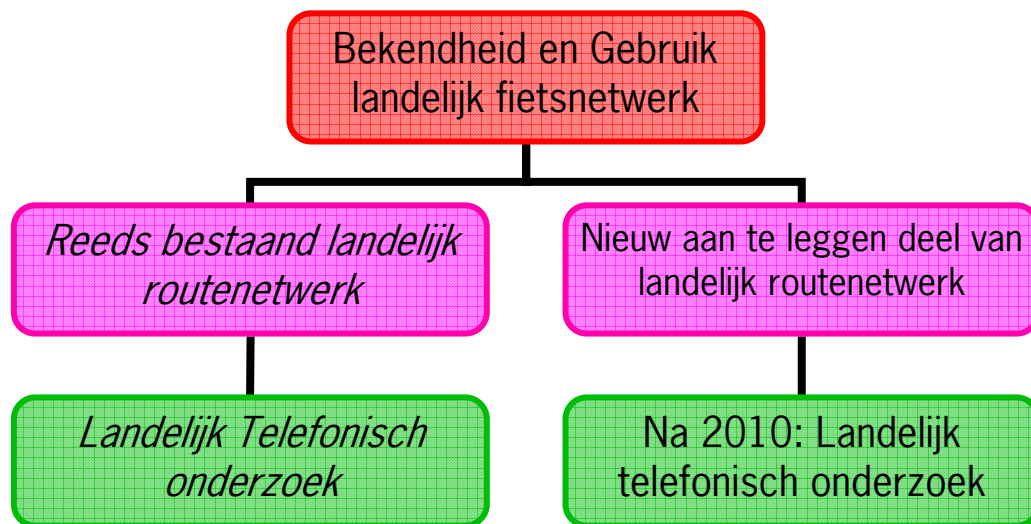
De twee onderzoeken lijken in methode veel op elkaar. De combinatie van deze twee onderzoeken en dan met name de operationalisatie van de begrippen levert een aardig onderzoek op. Niet alle onderdelen zouden opgenomen moeten worden. Een klantenpanel kan achterwege blijven. De operationalisatie van het begrip "gebruik" is beter in het DTV-onderzoek, de begrippen bekendheid en tevredenheid zijn beter in het Vandertuuk-onderzoek. Geschat wordt dat een nieuwe nulmeting circa € 50.000 gaat kosten.

Om de effecten goed in beeld te krijgen, moeten beslissingen genomen worden. Deze staan in de beslissingsboom (figuur 7). Schuin gedrukt zijn de keuzes die gemaakt zijn op basis van wetenschappelijke nauwkeurigheid en uit pragmatische overwegingen.

In dit project gaat het zowel om monitoring als evaluatie. Wanneer alleen naar de taakstelling wordt gekeken, dus het nog aan te leggen (beschreven en bewegwijzerd) aantal km vanaf 2005, dan zal het effect-onderzoek zich ook alleen richten op die nog aan te leggen km. Voor

de routenetwerken is dat een beperkt aantal km. Het effect-onderzoek is dan zeer gericht en zeer regionaal.

Dit betekent dat er nu (anno 2005) dus nog geen route is, dus ook nog geen gebruik, geen bekendheid en geen tevredenheid. Over vijf à zeven jaar moet dan een onderzoek starten naar deze effect-indicatoren over de vanaf 2005 aangelegde aantal km routenetwerk. Het effect is dan geëvalueerd. De focus kan ook gericht worden op het onderhouden van het netwerk en dus meer op het monitoren van het gehele netwerk.



Figuur 7 Beslissingsboom effectindicatoren bekendheid en gebruik landelijk fietsnetwerk

Onder een representatieve groep Nederlanders van 18 jaar en ouder zou een vraag gesteld kunnen worden omtrent de bekendheid en gebruik van het landelijk fietsroutenetwerk. Ook hiervoor kunnen landelijk opererende enquêtebureaus worden ingeschakeld.

Bekendheid wordt gedefinieerd als: Weet u dat er in Nederland een uitgebreid landelijk netwerk bestaat van (bewegwijzerde) lange afstandsroutes voor fietsen, de zogenaamde LF-routes”?

Het gebruik wordt gedefinieerd als “alle personen van 18 jaar en ouder die de afgelopen drie jaar bewust een (deel van een) Lange afstand Fietspad hebben gevolgd aan de hand van de markering of een gids.

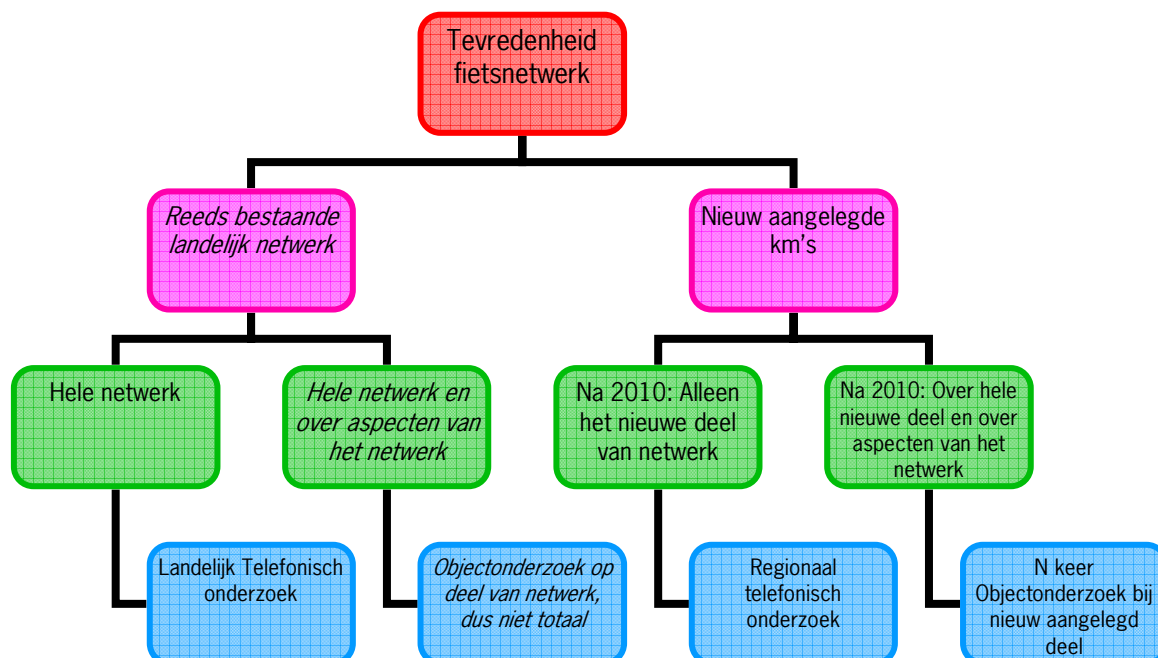
4.3.4 Effectindicator Tevredenheid

De definitie over tevredenheid zou verdeeld moeten worden over tevredenheid over het gehele fietsnetwerk en tevredenheid over aspecten van het netwerk. Daarbij moet ook gevraagd worden welk belang ze aan het aspect hechten.

Tevredenheid zou de vorm aan kunnen nemen van een score van gemiddeld een acht op een tienpuntsschaal, lopend van zeer ontevreden tot zeer tevreden.

Op bepaalde delen van het netwerk kan ter plekke Lange Afstandfietsers worden aangehouden. Deze fietsers kunnen ter plekke een mondelinge enquête worden afgenomen of

er kan een enquête worden meegegeven, zodat de respondenten op een eigen gekozen tijdstip de enquête kunnen invullen. Het voordeel van een enquête ter plekke is dat je gericht over de laatste etappe kan vragen. De locaties moeten goed uitgekozen worden en zowel in de nulmeting als in de meting in 2010 gebruikt worden (zie figuur 8).



Figuur 8 Beslissingsboom effectindicator tevredenheid landelijk fietsnetwerk

4.4 Varen

4.4.1 Beleidsprestatie

De coördinatie van het landelijk netwerk voor varen is in handen van de Stichting Recreatietoervaart Nederland. De beleidsopgave voor varen is het ontwikkelen en onderhouden van een landelijk aaneengesloten routenetwerk voor varen. De taakstelling is 4400 km in 2012 te realiseren. Dit netwerk staat ook wel bekend als de BRTN (Beleidsvisie Recreatie Toervaart Nederland). Het doel is het netwerk van het Nederlandse bevaarbare water te behouden en verder te ontwikkelen als één aantrekkelijk, gedifferentieerd en samenhangend recreatietoervaartnet. Het basistoervaartnet omvat circa 4400 km vaarten, kanalen, vaargeulen en rivieren en is in ieder geval bevaarbaar met boten van 2.40 m hoog en 1.10 m diepgang. Voor zeilboten is – in verband met de hoge vaste mast – circa 1500 km beschikbaar, de staande mast route. Er is een aantal onderzoeken met betrekking tot de recreatietoervaart.

4.4.2 Relevant eerder onderzoek

Het CBS en de Adviesdienst Verkeer en Vervoer doen jaarlijks scheepvaarttellingen op de binnenvaart via sluisen en bruggen. Vanaf 1999 wordt ook de recreatievaart opgenomen. De laatste publicatie met tellingen is van 2002 (CBS & AVV, 2003). Op een groot aantal bruggen en sluisen en in enige havens (109 telpunten) worden gegevens verzameld door de beheerders over het scheepvaartverkeer, waaronder de recreatievaart. Dit gebeurt op een

aantal verschillende wijzen, namelijk via het IVS90-systeem (Informatie Verwerkend Systeem) en via aanlevering van brug- en sluisgegevens van de diverse Directies van Rijkswaterstaat, Provinciale Waterstaat en Gemeentelijke Havenbedrijven (CBS & AVV, 2003).

In 2002 hebben 1.396.327 recreatievaartuigen de telpunten gepasseerd. Dit wil niet zeggen dat er ruim 1 miljoen recreatievaartuigen in 2002 zijn; een recreatievaartuig kan namelijk door meer sluizen varen (en dus geteld worden) tijdens een recreatietoervaart. De recreatievaartuigen die een toertocht maken, maar niet langs de telpunten komen, zijn uiteraard niet meegenomen. Er is dus geen zicht op het daadwerkelijk totale gebruik van het toervaartnet, maar de doorvaartpassages geven wel een goed beeld.

In een telefonisch onderzoek van Toerisme Recreatie Nederland (TRN) uit 2001 “wat drijft de recreant” zijn 1457 Nederlanders van 16 jaar en ouder gevraagd of ze het afgelopen jaar minstens één keer hebben gezeild, geroeid, gekanoed of met een motorboot hebben gevaren (TRN, 2002). Een resultaat uit het TRN-onderzoek is dat 10% van de Nederlanders boven de 16 jaar het afgelopen jaar wel eens heeft gevaren met een motorboot (toervaren) en 6% wel eens heeft gezeild. Van die zeilers maakt driekwart een dagtocht.

Het CBS komt in haar dagtochtenonderzoek 2002/2003 op een deelname van 14% aan surfen, zeilen, roeien en kanoën onder de Nederlanders (CBS/NRIT, 2003).

Uit het Continu Vakantie Onderzoek onder Nederlanders uit 2001 blijkt dat er 390.000 lange vakantie met de boot in Nederland gemaakt zijn en 880.000 korte vakanties met de boot (CBS, Statline).

Naast het gebruik van het toervaartnet door Nederlanders, wordt het toervaartnet ook gebruikt door buitenlanders. Uit onderzoek (Goossen & Langers, 2002) blijkt dat circa 10% van de ondervraagde zeilers buitenlander is en 8% van de motorbootvaarders. Het betreft met name Duitsers en Belgen die al dan niet een vaste ligplaats in Nederland hebben. Bij de sluis- en brugtellingen zijn deze buitenlanders wel meegenomen; in de overige onderzoeken niet.

Uit het TRN onderzoek blijkt dat een merendeel van de toervaarders en bijna alle zeilers aangeeft dat men voldoende op de hoogte is van de mogelijkheden waar men kan toervaren en/of zeilen.

Uit het TRN onderzoek blijkt dat driekwart van de toervaarders en van de zeilers vindt dat de mogelijkheden om te kunnen toervaren en/of zeilen precies goed zijn. In een aantal onderzoeken is niet naar de tevredenheid van de vaarmogelijkheden gevraagd, maar naar de tevredenheid met de (mate van) aanwezigheid van voorzieningen en diverse aspecten die met het varen te maken hebben (Goossen & Langers, 2002; Waterrecreatie-advies, 2002; Bruin & Klinkers, 1994).

Het onderzoek naar de recreatietoervaart van Goossen en Langers uit 2002 heeft € 75.000 gekost. In dit onderzoek is niet zozeer naar de tevredenheid gevraagd, als wel naar de knelpunten. De belangrijkste knelpunten waren het vaargedrag van recreanten, het aantal wachtplaatsen en bedieningstijden van bruggen en sluizen en het ontbreken van sanitaire voorzieningen bij aanlegplaatsen. Een vraag naar de tevredenheid van de aangegeven aspecten zou dan moeten worden opgenomen.

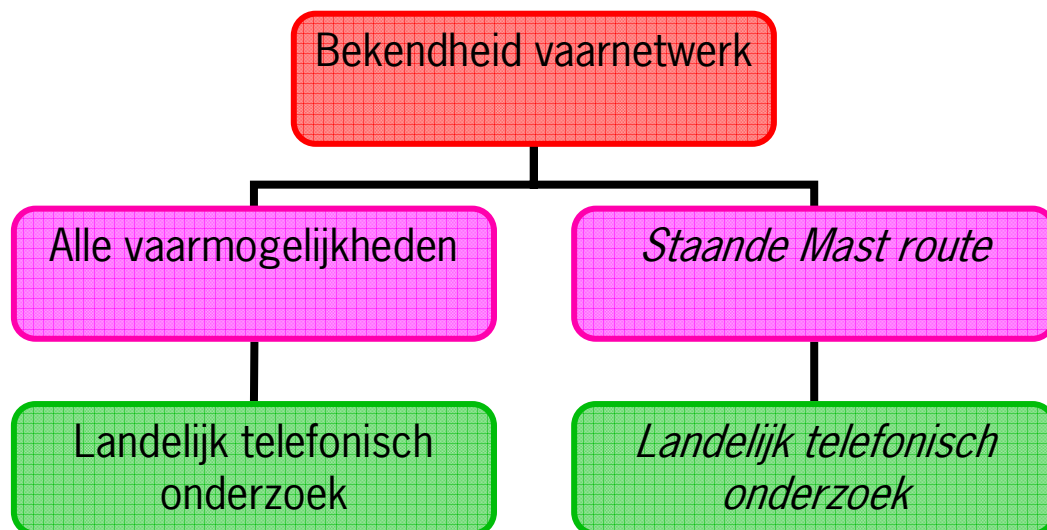
4.4.3 Effectindicator Bekendheid

Het routenetwerk voor varen zit anders in elkaar dan het routenetwerk voor wandelen en fietsen. Bij deze twee laatste is er duidelijk sprake van een beschreven en/of bewegwijzerde route. Dit is bij het vaarnetwerk niet het geval, behoudens de staande mast route. Bij het vaarnetwerk gaat het alleen om het aanbod aan mogelijkheden.

De term BRTN is vooral een beleidsterm en zal door de varende recreant niet of nauwelijks bekend zijn. Een onderdeel van de BRTN is de staande mast route. Deze term is mogelijk wel bekend, maar er is tot nu toe geen onderzoek naar gedaan. Er bestaat wel een website www.staandemast.nl.

Het is raadzaam om de meetvariabele bekendheid te beperken tot de bekendheid van de staande mast route. Dat Nederland veel vaarmogelijkheden heeft is namelijk wel bekend bij het publiek. De term BRTN zal echter bij het publiek niet bekend zijn en ook niet nodig, omdat het puur een beleidsterm is. Bekendheid wordt gedefinieerd als: Weet u dat er in Nederland een staande mast route is voor varen?

Als onderzoeksmethode kan gedacht worden aan een landelijk telefonisch onderzoek zoals ook bij wandelen en fietsen is beschreven.



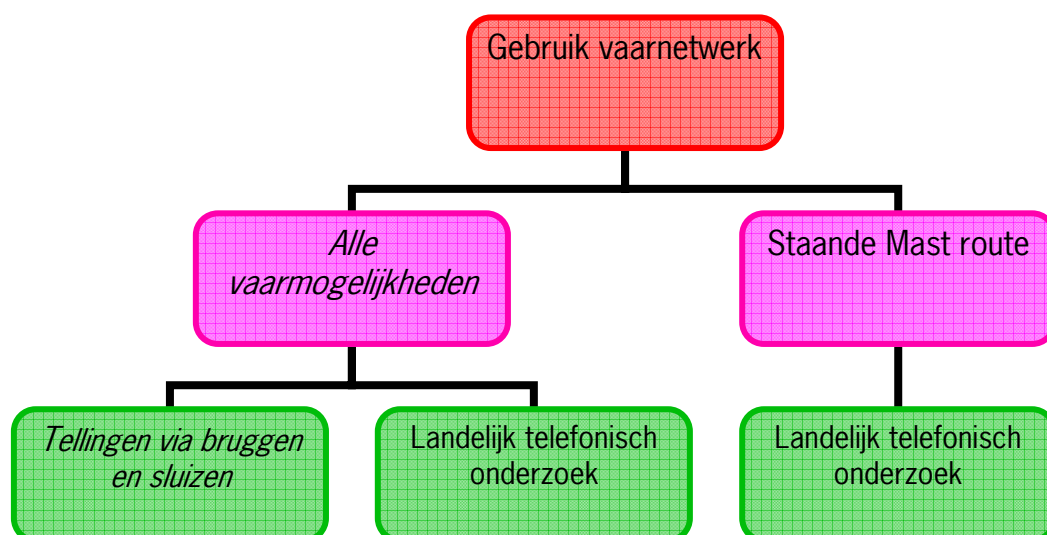
Figuur 9 Beslissingsboom effectindicator bekendheid landelijk vaarnetwerk

Om de effecten goed in beeld te krijgen, moeten beslissingen genomen worden. Deze staan in de beslissingsboom (figuur 9). Schuin gedrukt zijn de keuzes die gemaakt zijn op basis van wetenschappelijke nauwkeurigheid en uit pragmatische overwegingen.

4.4.4 Effectindicator Gebruik

Het gebruik wordt gedefinieerd als de totale recreatievaart volgens de definitie van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat die de telpunten (sluizen en bruggen) passeren die opgenomen zijn in het telpuntensysteem van de Adviesdienst verkeer en vervoer (zie figuur 10).

Hieruit kan ook via de aanliggende sluizen en bruggen, de staande mast route worden geselecteerd. De resultaten worden gepubliceerd in boekvorm en op statline van CBS zodat ze gratis (of tegen een kleine betaling voor het maken van een selectie) opgevraagd kunnen worden. Nadeel is dat de recreatievaart die niet door de sluizen gaan, niet worden meegeteld. Dit zal met name bij de grotere wateren het geval zijn, zoals de Waddenzee, IJsselmeer en Markermeer. Een ander mogelijk probleem kan zijn dat de BRTN met name probeert knelpunten in het vaarnet op te lossen. Dit zijn vooral bruggen. Het kan zijn dat een brug vervalt in het kader van de BRTN en plaats maakt voor een aquaduct (zoals in Friesland), waardoor ook het telpunt verdwijnt. In hoeverre dit zich gaat voordoen is niet bekend.

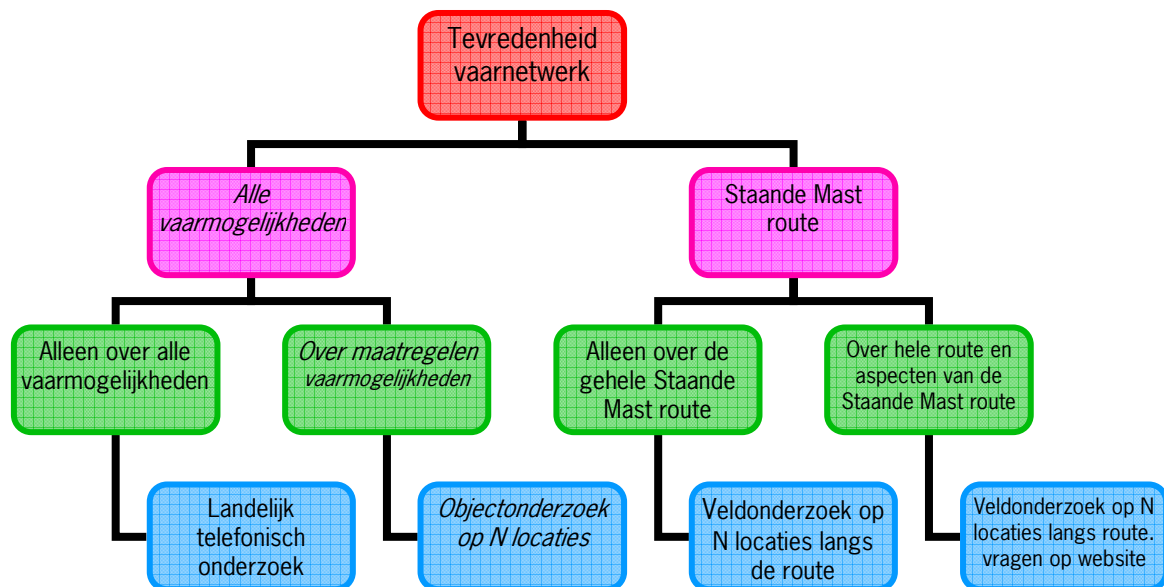


Figuur 10 Beslissingsboom effectindicator gebruik landelijk vaarnetwerk

4.4.5 Effectindicator Tevredenheid

Bij tevredenheid kan een onderscheid gemaakt worden tussen de bestaande toestand (nulmeting) en de nieuwe toestand na het verlopen van de BRTN in 2014 (effectenmeting). Onderzoek naar tevredenheid over alleen het aanbod is wellicht minder zinvol, aangezien er nauwelijks aanbod bij zal komen. Er wordt niet snel een nieuw kanaal gegraven. Onderzoek naar tevredenheid over aspecten van het aanbod is wel relevant. Dan gaat het over de vaardiepte, de knelpunten in het aanbod (bruggen en sluizen) etc. Het onderzoek van Goossen en Langers kan goed gebruikt worden als basis. Een vraag naar de tevredenheid van de aangegeven aspecten zou dan moeten worden opgenomen. Een dergelijk onderzoek kost al snel € 75.000, omdat de toervaarders ter plekke ondervraagd moeten worden.

Tevredenheid zou de vorm aan kunnen nemen van een score van gemiddeld een acht op een tienpuntsschaal, lopend van zeer ontevreden tot zeer tevreden. Bijvoorbeeld in gebieden waar maatregelen worden genomen en die leiden tot verbetering of veranderingen in het vaarrouthenetwerk (zie figuur 11).



Figuur 11 Beslissingsboom effectindicator tevredenheid landelijk vaarnetwerk

In de definitie over tevredenheid zou opgenomen moeten worden in hoeverre de recreatievaarder tevreden is over de maatregelen die genomen zijn op N locaties om het vaarnetwerk te behouden en te verbeteren. Daarbij moet ook gevraagd worden welk belang ze aan de maatregel hechten.

4.5 Conclusie algemeen voor routenetwerken

In de aanpak van de onderzoeken naar routenetwerken zit veel overlap. Bekendheid en gebruik kan goed telefonisch onderzocht worden. Tevredenheid kan alleen aan gebruikers gevraagd worden. Daarvoor is een objectonderzoek of een onderzoek op basis van adressen nodig.

In bijna alle eerder uitgevoerde onderzoeken wordt ook specifiek naar het economisch effect gevraagd. Ook de medewerkers van de diverse stichtingen onderstrepen het belang van dit effect. Zij gebruiken dit effect met name bij hun onderhandelingen met andere overheidspartijen. Dit effect is echter niet opgenomen in het ME-AVP. Overwogen moet worden om dit toch te doen. Ook benadrukken ze dat het aanleggen en bewegwijzeren van een route een positief effect kan hebben op het behoud van natuur en landschap en culturele bezienswaardigheden. Doordat er een route is, wordt het landschap en de cultuurhistorie mede in stand gehouden en zelfs ontwikkeld.

4.6 Opzet onderzoek nulmeting

Optie 1

Eerst grootschalig telefonisch onderzoek uitvoeren onder Nederlanders en vragen naar bekendheid van wandelnetwerk en fietsnetwerk en staande mast route en vervolgens vragen of ze dit netwerk wel eens gebruiken. Een vragenlijst wordt vervolgens opgestuurd onder de gebruikers en vragen naar de mate van tevredenheid over het netwerk en tevredenheid omtrent aspecten van de route. Voordeel is dat je de gebruiker aan de telefoon hebt en kan

vragen om mee te doen aan vervolgonderzoek. Je kan dan ook kijken of je gebruikers door heel Nederland hebt zitten, of verdeelt naar stedelijk en niet stedelijk etc. Nadeel is dat je heel veel telefoontjes moet plegen om tot een steekproef van enig omvang te komen voor het aanvullend onderzoek. Je kan dan niet meedoen met een lopend onderzoek. De kosten van deze optie worden geschat tussen de € 75.000 en € 100.000.

Optie 2

Meedoen met een lopend representatief onderzoek onder Nederlanders (telefonisch of via de computer) met een beperkt aantal vragen, namelijk alleen over bekendheid van wandel- en fietsnetwerk en staande mast route. Tevens vragen naar het gebruik van het wandel- en fietsnetwerk. Het gebruik van het vaarnetwerk achterhalen via lopend onderzoek van AVV. In het veld en via adressenbestanden routegebruikers vinden en vragen stellen over de tevredenheid over het netwerk en tevredenheid omtrent aspecten van de route. De kosten van deze optie worden geschat tussen de € 50.000 en € 75.000.

Optie 3

Meedoen met een lopend representatief onderzoek onder Nederlanders (telefonisch of via de computer) met een beperkt aantal vragen. De vragen kunnen slechts heel globaal zijn en gaan over gebruik, bekendheid en tevredenheid met het complete netwerk aan wandelen en fietsen en over de staande mast route. Aspecten van het netwerk kunnen hierbij niet aan bod komen. Nadeel is dat je heel veel telefoontjes moet plegen om tot een steekproef van enig omvang te komen. De kosten van deze optie worden geschat tussen de € 25.000 en € 50.000

5 Ontwikkelingsmogelijkheden (verblijfs)recreatie

5.1 Beleidsprestatie

Het eerste dat opvalt bij deze beleidsopgave is dat er een onderscheid is gemaakt tussen ontwikkelingsmogelijkheden voor de verblijfsrecreatie en ontwikkelingsmogelijkheden voor de recreatie (zowel land- als waterrecreatie). Het Rijk zet zich in voor ontwikkelingsmogelijkheden voor toeristische en recreatieve activiteiten op het platteland, waaronder agrotourisme. Het Rijk stuurt niet bij deze beleidsopgave maar faciliteert alleen de processen. Daarom zijn in MJP-AVP hiervoor ook geen operationele doelen gedefinieerd. Het Rijk wil onnodige belemmeringen opheffen bij ontwikkelingsmogelijkheden voor verblijfsrecreatie en van andersoortige recreatieve activiteiten op het platteland. Hierbij richt het Rijk zich met name op het vereenvoudigen van wet- en regelgeving en het ontwikkelen en verspreiden van kennis. Er staan voor deze beleidsopgave een hele rij Rijksacties op stapel, zoals het intrekken van de Wet op de Openluchtrecreatie (WOR) en de voorlichting hierover, het opstellen van criteria voor maatschappelijk verantwoord ondernemen van het recreatief bedrijfsleven, onderzoek etc. Deze beleidsopgave kan wel bepaalde effecten met zich meebrengen. Hiervoor zijn twee effect-indicatoren beschreven, namelijk:

- aantal agrotouristische recreatiemogelijkheden per type (kamperen etc.)
- ervaringen van mensen t.a.v. regels in de (verblijfs)recreatie.

5.2 Relevant eerder onderzoek

Er zijn twee websites die een beeld geven van het aanbod aan de diverse agrotouristische mogelijkheden in Nederland. Bij beide websites (www.vriendenvanhetplatteland.nl en www.landmerc.nl) kan gezocht worden naar verschillende typen aanbod. Beide websites streven naar een zo compleet mogelijk aanbod. Daarnaast kan gezocht worden naar agrarische bedrijven via CBS-statline en daarin de selectie verbrede landbouw. Hier staan gegevens in over agrotouristische mogelijkheden (verblijfsrecreatie, verhuur recreatie-goederen, ontvangstmogelijkheden, verkoop aan huis) uit 2003.

Naar de ervaringen met regels is meer onderzoek gedaan. In 2002 heeft het NRIT een onderzoek gedaan naar de kampeerterreinen in Nederland (NRIT, 2003). Ook in Gelderland en in de gemeente Westerveld is hiernaar onderzoek gedaan.

NRIT

Eind 2002 is aan bedrijven met kampeerplaatsen in Nederland een vragenlijst toegestuurd, enkele weken later gevolgd door een telefonische en/of schriftelijke reminder. Het adressenbestand is verkregen via ANWB-gidsen, RECRON, VeKaBo en VVV-gidsen. De kampeerterreinen zijn verdeeld in twee categorieën, namelijk kampeerterreinen met meer dan 40 standplaatsen en terreinen met minder dan 40 standplaatsen (onder andere kamperen bij de boer). De resultaten zijn voor beide categorieën kampeerterreinen gewogen (naar provincie, toeristengebied en bedrijfsgrootte) en vervolgens opgehoogd naar de nationale totalen. In de vragenlijst is een vraag opgenomen met betrekking tot knelpunten in de bedrijfsvoering. De knelpunten hebben betrekking op kwaliteitseisen, bezetting/omzet, bedrijfsfinanciering, personeelsbezetting, milieu-eisen, bedrijfsopvolging, marktwerking. Daarnaast is een open vraag gesteld naar andere knelpunten.

Van de kampeerterreinen met meer dan 40 standplaatsen ondervindt 32% knelpunten in de bedrijfsvoering ten aanzien van de milieu-eisen. Circa 8% ondervindt deze knelpunten op dit moment, 8% op korte termijn en 16% verwacht dit op lange termijn. Overige knelpunten die worden aangegeven door de kampeerbedrijven zijn met name de regelgeving door de overheid (25%) en knelpunten in uitbreidingsmogelijkheden (23%). Dit laatste kan deels met de ruimtelijke ordening te maken hebben.

Van de kampeerterreinen met minder dan 40 standplaatsen ondervindt 24% knelpunten, waarvan 3% op dit moment, 6% op korte termijn en 15% op lange termijn. Ruim een kwart (28%) van de kleine kampeerterreinen noemen nog andere knelpunten. De belangrijkste zijn regelgeving door de overheid (16%), uitbreidingsmogelijkheden (17%), vergunningen (9%) en wijzigingen van bestemmingsplannen (9%).

De kosten van dit onderzoek zijn niet te achterhalen, maar meestal kan een instantie participeren in het NRIT-onderzoek voor een bepaald bedrag.

Positief aan dit onderzoek is dat het een landsdekkend onderzoek is. In 1996 is hetzelfde onderzoek gehouden en verwacht mag worden dat in 2007 dit onderzoek mogelijk herhaald wordt. Dit geeft mogelijkheden om extra vragen op te nemen. Onduidelijk is echter wat voor milieu-eisen onderscheiden worden; er is namelijk niet naar gevraagd. Voor dit project zou de regelgeving van de overheid en de uitbreidingsmogelijkheden met betrekking tot de ruimtelijke ordening als een aparte categorie in de vragenlijst moeten worden opgenomen. Nu moeten de respondenten dit spontaan opschrijven bij een open vraag.

Gelderland

In 2003 is door de Gelderse Kamers van Koophandel in samenwerking met de provincie een onderzoek uitgevoerd naar knelpunten die toeristisch-recreatieve bedrijven op het gebied van ruimtelijke ordening ondervinden (KvK, 2004).

Voor het onderzoek naar de knelpunten op het gebied van ruimtelijke ordening voor recreatieve en toeristische bedrijven zijn in totaal 1054 bedrijven uit het handelsregisterbestand eenmalig aangeschreven. 399 ondernemers (kampeerbedrijven, jeugdherbergen, hotels, dierentuinen, attractieparken, jachthavens, maneges, conferentieoord, bungalowparken etc.) reageerden door de enquête ingevuld terug te sturen. Dit komt neer op een respons van 38%. Gevraagd is onder andere naar de behoefte aan uitbreiding en de redenen hiervoor, de uitbreidingsmogelijkheden van het bedrijfsterrein en knelpunten in het toerisme en recreatie in Gelderland in het algemeen.

69% van de recreatieve en toeristische bedrijven in Gelderland hebben niet de mogelijkheid om de bedrijfsactiviteiten te wijzigen of uit te breiden op het huidige bedrijfsterrein. 65% noemt hiervoor als reden "onmogelijkheden in het bestemmingsplan". Van alle respondenten geeft 61% aan plannen voor uitbreiding van het bedrijf te hebben. De vraag of er mogelijkheden zijn het bedrijfsterrein uit te breiden wordt door 68% van de respondenten negatief beantwoord. Als oorzaak voor het niet kunnen uitbreiden wordt door de overgrote meerderheid, bijna 6 op de 10 ondernemers, 'onmogelijkheden in het bestemmingsplan' gegeven. 25% van de bedrijven noemt de regelgeving door de overheid als een belangrijk knelpunt.

De kosten van dit onderzoek zijn niet te achterhalen.

Positief aan dit onderzoek is dat niet alleen verblijfsrecreatieve bedrijven zijn meegenomen, maar ook bedrijven in de dag- en waterrecreatie. Agrotouristische ondernemingen zijn echter

niet opgenomen. De respons op het onderzoek is niet erg hoog. Daar staat tegenover dat de respons van de kampeerterreinen circa 50% is en daar ook de grootste uitbreidingsbehoefte bestaat. De vragenlijst is erg kort en er wordt niet ingegaan op het type regelgeving. Daarmee kan niet echt achterhaald worden of het een algemeen gevoel ten aanzien van de overheid is of dat er concrete aanwijzingen voor zijn. Er is niet gevraagd om een oordeel te geven (positief dan wel negatief) over de onmogelijkheid om uit te kunnen breiden.

Westerveld/Drenthe

De Gemeente Westerveld is één van belangrijkste gemeenten op toeristisch gebied in de provincie Drenthe. In 2003 is een onderzoek gehouden onder recreatiebedrijven naar onder andere de knelpunten bij uitbreiding (BNP, 2003).

Op basis van een aangeleverd adressenbestand van de provincie is aan 107 bedrijven een enquête verstuurd. De bedrijven zijn zowel verblijfsrecreatieve als dagrecreatieve bedrijven. In totaal hebben 62 bedrijven de enquête ingevuld teruggestuurd. In de vragenlijst zijn enkele vragen opgenomen met betrekking tot de ervaring die bedrijven hebben met de regels. Er is gevraagd naar (ruimtelijke) knelpunten bij uitbreiding, hoelang ze met het plan al bezig zijn, of er op dit moment een procedure loopt, wanneer ze denken de plannen gerealiseerd te hebben, of ze al eerder ervaring hebben in dergelijke plannen, de mening over de overheid met betrekking tot de plannen. Daarnaast is gevraagd of ze aan allerlei wet- en regelgeving (6 in totaal) reeds voldoen.

De resultaten van de hierboven opgeschreven vragen zijn niet allemaal in het rapport verwerkt, met name de vragen betreffende de ervaringen en mening over de overheid. Van de bedrijven met uitbreidingsplannen geeft 71% aan knelpunten te ondervinden met betrekking tot het huidige bestemmingsplan, 39% ligging ten opzichte van kwetsbare natuur en 1% met stankcirkels.

De kosten van dit onderzoek zijn niet te achterhalen.

De ondernemers hebben in de vragenlijst ruimte om hun antwoorden met betrekking tot hun ervaringen toe te lichten. Dit is een positief punt. Een punt ter overweging is wel dat hun ervaringen gebaseerd zijn op onderhandelingen met een betreffende gemeente-ambtenaar. In hoeverre deze persoon al dan niet bereidwillig is, is van groot belang bij de ervaringen. Er zijn mogelijk meer dan wel minder mogelijkheden dan een gemeente-ambtenaar uitdraagt.

5.3 Effectindicator aantal agrotouristische recreatiemogelijkheden

5.3.1 Algemeen

Het effect is dat er voor recreanten en toeristen meer mogelijkheden zijn op het platteland. Met andere woorden het aanbod is vergroot. De effect-indicator is in dit project versmald door alleen te kijken naar agrotourisme. Om te kunnen monitoren of het aanbod aan agrotourisme vergroot is, moet er eerst zicht zijn op het huidige aanbod aan agrotouristische mogelijkheden.

Om te achterhalen hoeveel agrotouristische mogelijkheden er nu zijn, dient een inventarisatie te worden uitgevoerd. Daarbij moet eerst duidelijk worden wat onder een agrotouristische mogelijkheid dient te worden verstaan. Als definitie kan gelden: al het recreatief aanbod dat

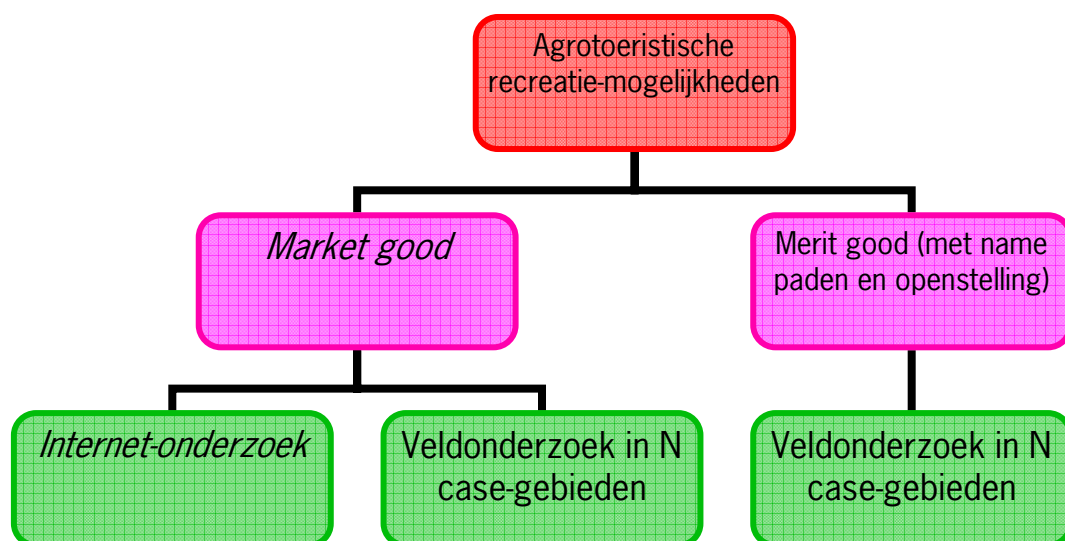
een relatie heeft met een agrarisch bedrijf. Dit aanbod kan verdeeld worden naar verschillende typen, zoals:

- locaties voor kamperen bij de boer
- Verkoop van streekproducten
- Rondleidingen over boerenbedrijf
- Theeschenkerij
- Wandelpad over boerengrond etc.

Het aanbod is dus zeer divers en er zullen steeds nieuwe producten (aanbod) bijkomen. Een compleet overzicht is dan ook niet haalbaar, wel een zo goed mogelijk overzicht.

5.3.2 Opzet onderzoek

Om de effecten goed in beeld te krijgen, moeten beslissingen genomen worden. Deze staan in onderstaande beslissingsboom (figuur 12). Schuin gedrukt zijn de keuzes die gemaakt zijn op basis van wetenschappelijke nauwkeurigheid en uit pragmatische overwegingen.



Figuur 12 Beslissingsboom effectindicator agrotoeristische recreatiemogelijkheden

Er zijn twee methoden die gebruikt kunnen worden om inzicht te krijgen in het huidige aanbod:

1. Via de websites kan vrij eenvoudig een overzicht worden opgesteld van het huidige agrotoeristische aanbod per type. Ook de locaties voor het kamperen bij de boer zijn bekend en staan in BORIS (Beleids Ondersteunend Ruimtelijk Informatie Systeem). Gegevens over wandelpaden over boerengrond zijn niet bekend. Dit onderdeel wordt echter ook al opgepakt bij de beleidsopgave toegankelijkheid landelijk gebied. De kosten zijn beperkt en betreffen een inventarisatie van het aanbod op de websites. Dubbeltellingen moeten er echter wel uitgehaald worden. Geschat wordt dat dit circa € 5.000 kost.
2. Een andere methode is om in een paar case-gebieden het aanbod aan agrotoeristische mogelijkheden zelf te inventariseren en te blijven volgen. Het voordeel is dat er een compleet overzicht in een gebied kan worden gemaakt. Een ander voordeel van deze methode is dat tevens gevraagd kan worden in hoeverre bedrijven worden geholpen bij het ontwikkelen van agrotoeristische producten en in hoeverre er belemmeringen zijn. Het nadeel is dat er geen landelijk overzicht is. Bij deze methode zit onder andere bedrijfsbezoek met aanvullende vragen. Dit moet worden uitgevoerd op tijdstip T0 en

herhaald op tijdstip T1. Geschat wordt dat de kosten tussen de € 25.000 en € 50.000 per tijdstip per case-gebied zijn.

De meetvariabele die opgenomen kan worden in de factsheet betreft de operationalisatie van het begrip agrotouristische mogelijkheid: al het recreatief aanbod dat een relatie heeft met een agrarisch bedrijf.

5.4 Effectindicator ervaringen van mensen t.a.v. regels in de (verblijfs)recreatie

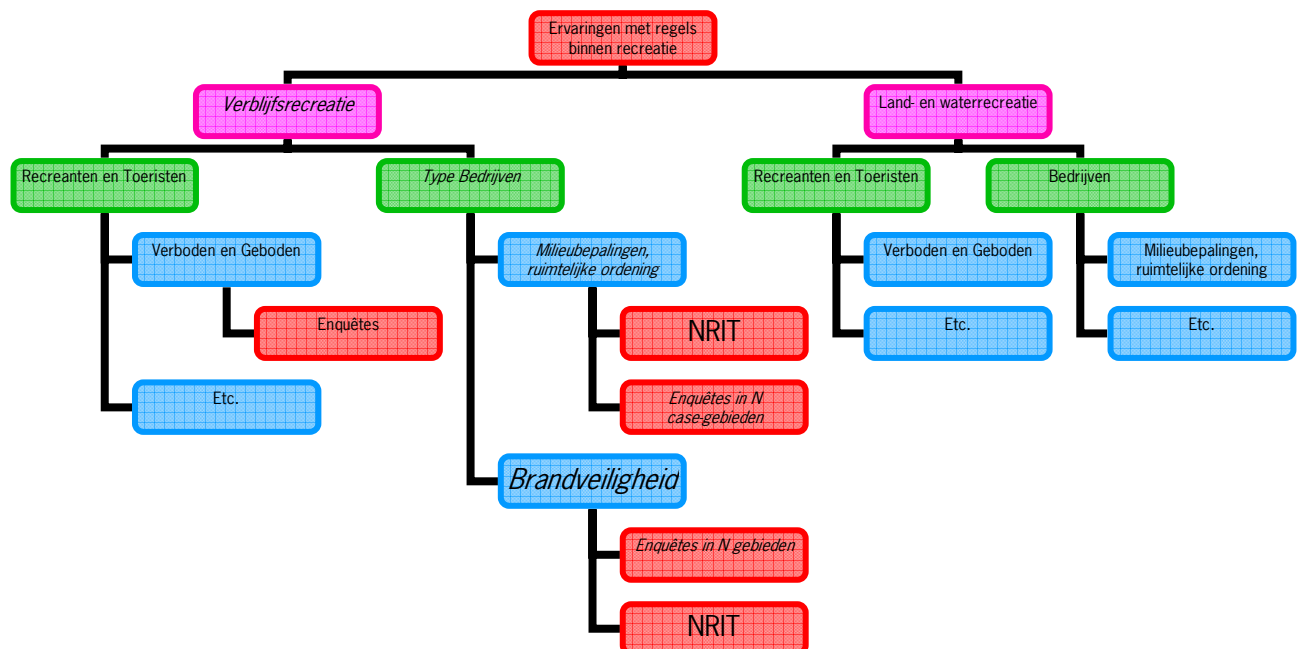
5.4.1 Algemeen

Deze effectindicator is zeer breed geformuleerd en niet eenduidig. Gaat het bijvoorbeeld om ervaringen van recreanten ten aanzien van toegangsbepalingen in bos- en natuurgebieden? Of gaat het om ervaringen van het toeristisch-recreatieve bedrijfsleven?

Deze effectindicator wordt daarom in dit project aangescherpt door niet “de mens” als onderzoeksobject te nemen, maar “eigenaars/beheerders van kampeerterreinen”. Ten aanzien van regels wordt hier vooral gefocused op regels met betrekking tot de ruimtelijke ordening en milieu.

5.4.2 Opzet onderzoek nulmeting

Om de effecten goed in beeld te krijgen, moeten beslissingen genomen worden. Deze staan in onderstaande beslissingsboom (figuur 13). Schuin gedrukt zijn de keuzes die gemaakt zijn op basis van wetenschappelijke nauwkeurigheid en uit pragmatische overwegingen.



Figuur 13 Beslissingsboom effectindicator ervaringen met regels

Er zijn twee methoden om de ervaringen te onderzoeken.

1. Indien de mogelijkheid zich aandient, meedoen met het NRIT onderzoek naar kampeerterreinen in Nederland. Mogelijk wordt in 2007 weer een onderzoek gehouden. Voordeel is dat het een landsdekkend onderzoek is. Nadeel is dat de vragen vrij algemeen gesteld zijn en voor dit onderzoek zijn de knelpunten beperkt door alleen te vragen naar de milieu-eisen. De kosten zullen circa € 15.000 zijn. Voor extra vragen zal betaald moeten worden (circa € 5.000 per vraag).
2. Om de ervaringen te volgen zou in een aantal case-gebieden de toeristisch-recreatieve bedrijven ondervraagd moeten worden die willen uitbreiden cq veranderen. 2005 kan dan dienen als nulmeting en in een later stadium zal in dezelfde case-gebieden weer andere bedrijven ondervraagd moeten worden die willen uitbreiden cq veranderen. Deze resultaten moeten dan vergeleken worden met de resultaten uit 2005. De kosten zullen circa € 25.000 per case-gebied zijn in 2005.

6 Factsheets

De bedoeling van dit project is om uiteindelijk per effectindicator een factsheet te maken. Gezien de vele beslissingen die genomen moeten worden is dit prematuur.

Weliswaar zijn er in dit project voorstellen gedaan om te kiezen voor een bepaalde opzet, maar dit moet nog wel door de beleidsmedewerkers van LNV geaccordeerd worden. Daarnaast zijn de voorgestelde keuzes toch nog op een redelijk hoog abstractieniveau gemaakt.

Het gaat in dit project te ver om een volledige offerte te beschrijven per effectindicator. In een offerte kan worden aangegeven wat de onderzoeker precies gaat doen in welke gebieden. Worden er vragen gesteld waar respondenten op moeten antwoorden of moeten ze aangeven of ze het met bepaalde stellingen eens zijn? Dit wordt meestal in overleg met een opdrachtgever bepaald. Dit bepaalt mede de uiteindelijke kosten. In dit stadium van het gehele ME-AVP project is dat nog een paar stappen te vroeg.

Nadat een offerte is goedgekeurd komt de fase waar de concrete vraagstelling in een enquête wordt uitgewerkt. Er wordt dan aangegeven hoe je een vraag gaat stellen, met welke woorden etc. Meestal wordt ook eerst een proefenquête gehouden om te onderzoeken of respondenten de vragen begrijpen. Ook deze vragen worden in nauw overleg met een opdrachtgever gemaakt. Dan pas kan er een factsheet gemaakt worden. In de regel maak je een factsheet post-hoc en niet ex-ante. Een factsheet is in feite een verslag van de gevolgde werkwijze.

Dit alles leidt er toe dat er op dit moment, in dit stadium van het hele ME-AVP-project nog geen factsheets van de effectindicatoren gemaakt kunnen worden. Kort samengevat: het is nog te vroeg en er moeten nog teveel beslissingen genomen worden.

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

Er zijn niet veel onderzoeken uitgevoerd met betrekking tot de effectindicatoren. Een datasysteem dat invulling kan geven aan de indicatoren ontbreekt. Fragmentarisch is één en ander wel bekend, maar er is geen systematisch onderzoek naar gedaan. De effectindicatoren, zoals door het beleid geformuleerd, kunnen daardoor vrijwel onmogelijk op grond van (bewerking van) bestaande informatie ingevuld worden. Tenzij de indicatoren geherformuleerd worden, zal er veelal specifiek voor het bepalen van de indicatorwaarden onderzoek uitgevoerd moeten gaan worden.

De effectindicatoren zijn meestal niet specifiek geformuleerd, in die zin dat er voorstellen omtrent streefwaarden in het AVP betreffende de effectindicatoren zouden staan. Zo wordt er bijvoorbeeld niet direct aangegeven hoeveel bezoeken stedelingen aan de nieuwe gebieden moeten brengen, hoe tevreden ze moeten zijn over het nieuwe gebied en hoe ze het totale aanbod van dagrecreatiemogelijkheden moeten beleven of hoe groot de bekendheid van een routenetwerk moet zijn. Daarmee samenhangend is het ook na de meting van de effectindicatoren nog onduidelijk wanneer er sprake is van een voldoende effect van de beleidsprestatie.

Monitoring van beleidsprestaties en van de effecten ervan moeten onderling goed op elkaar afgestemd zijn. Zo is het voor recreatie om de stad van groot belang welk deel van de taakstelling al gerealiseerd is, waar nieuwe dagrecreatiegebieden gerealiseerd worden, en wat hun aantal en omvang is. Bij het al gerealiseerde deel van de beleidsprestatie zal het doorgaans niet meer mogelijk zijn om het effect ervan te bepalen, door het ontbreken van een goede nulmeting.

Het invullen van de gewenste factsheets per indicator is pas dan mogelijk als de te volgen werkwijze voor het bepalen van de indicator verder uitgekristalliseerd, en bij voorkeur ook toegepast is. Zo is een kostenindicatie per indicator nu slechts zeer globaal te geven.

Bij de kosten die gemaakt moeten worden voor alle effectindicatoren van alle beleidsprestaties kan een onderscheid gemaakt worden tussen de verdere uitwerking van de meetmethode en de verwerking van de gegevens enerzijds, en het verzamelen van de gegevens sec anderzijds. Bij de nulmeting zullen extra kosten gemaakt moeten worden voor het uitwerken van de methode. Daarna ligt deze in principe vast. Voor de bewerking van de ruwe data en het analyseren van de uitkomsten gaat dit ook op. Hierdoor zullen latere metingen (in principe na zeven jaar) goedkoper zijn dan de nulmeting. Het verschil zal overigens niet groot zijn, omdat het leeuwendeel van de kosten voortkomt uit de verzameling van de gegevens zelf (inclusief data-invoer). Deze zijn voor elke meting hetzelfde: ook na een aantal jaren moet weer opnieuw een groot aantal mensen ondervraagd worden. Het alleen vastleggen van veranderingen ten opzichte van de vorige meting lijkt voor de gevraagde effectindicatoren niet uitvoerbaar. Er kan niet verwacht worden dat het retrospectief ondervragen van mensen over veranderingen in de afgelopen zeven jaar betrouwbare informatie oplevert.

Er zijn nu nog te veel onzekerheden, en daardoor te veel opties om deze allemaal tot in detail uit te werken. Voorafgaand aan een verdere uitwerking dienen door het beleid nog een groot

aantal keuzes gemaakt, dan wel geaccordeerd te worden. Na het maken en/of accorderen van deze keuzes kan voor een beperkt aantal opties verdere uitwerking plaatsvinden. Voor de kostenbepaling kan het nodig zijn offertes op te vragen. Dit betekent dat zaken zoals de lengte van de vragenlijst, de aard van de vragen (open/gesloten) en het gewenste aantal succesvolle interviews, inclusief responsverhogende maatregelen, uitgewerkt moeten zijn.

7.2 Aanbevelingen

In dit rapport zijn, soms mede ter gedachtebepaling, een aantal keuzes gemaakt op zowel wetenschappelijke als pragmatische gronden. Deze keuzes kunnen als aanbeveling dienen richting beleid. Hieronder worden deze keuzes kort samengevat en, daar waar dit nog niet gebeurd was, voorzien van een (zeer) globale kostenraming. Deze kostenraming geldt voor de nulmeting en betreft naast de gegevensverzameling zelf ook voorbereidend werk, analyse en rapportage.

Groen om de stad

Op voorhand wordt er vanuit gegaan dat de effectindicatoren zich zullen beperken tot de activiteiten wandelen en fietsen. Voor het meten van de effectindicatoren aantal bezoekers, tevredenheid en beleving dagrecreatiemogelijkheden kan gekozen worden voor het uitvoeren van een vrij compleet objectonderzoek, gecombineerd met een telefonisch regionaal thuisonderzoek. Een alternatief vormt het uitvoeren van alleen een (uitgebreider) schriftelijk regionaal thuisonderzoek. We schetsen eerst de combinatie objectonderzoek met telefonisch thuisonderzoek.

Compleet objectonderzoek plus telefonisch regionaal thuisonderzoek

In deze variant wordt uitgegaan van een vrij compleet objectonderzoek omdat alleen dit naar verwachting betrouwbare cijfers over het bezoek aan de nieuwe dagrecreatiegebieden op zal leveren. Door middel van het tellen en enquêteren van de bezoekers kan een goede indruk worden gekregen van het aantal bezoekers, hun herkomst en hun tevredenheid over het gebied.

Dit onderzoek kan zich beperken tot de drukke periode (mei en juni), omdat in deze periode heel waarschijnlijk de maatgevende dag valt (meestal een zondag). Dit levert dan uiteraard geen jaarbezoekcijfer op. Voorgesteld wordt om bij vrijwel alle ingangen van het recreatiegebied meerdere dagen (ca. zes) volledig te tellen, en zeker bij de drukkere ingangen.

De kosten van een dergelijk onderzoek bedragen circa € 50.000 per dagrecreatiegebied. Niet alle nieuwe gebieden hoeven wellicht onderzocht te worden, maar dan dient er wel een duidelijk steekproefkader voor deze gebieden te komen, zodat op grond van de steekproef toch een uitspraak over het effect van alle gebieden tezamen kan worden gedaan. Vanwege de verwachte verschillen tussen de gebieden wordt voorgesteld minstens een derde hiervan te onderzoeken. De totale kosten van dit onderdeel worden daarmee, uitgaande van tien te onderzoeken gebieden, geraamd op € 500.000.

Voor de derde effectindicator, beleving van dagrecreatiemogelijkheden, is dan nog een aanvullend thuisonderzoek nodig, omdat hier ook de niet-bezoekers meegenomen moeten worden. Omdat het aantal vragen beperkt kan blijven en er niet naar bezoek aan specifieke gebieden gevraagd hoeft te worden, kan dit in de vorm van een telefonische enquête. Ook dit onderzoek kan het best gehouden worden in een periode met relatief veel bezoek aan de gebieden. Om op termijn verschillen (effecten) te kunnen constateren moet wel een vrij groot

aantal mensen geënquêteerd worden, zeker als regionaal gespecificeerde uitspraken gedaan moeten kunnen worden. De kosten van een dergelijk onderzoek bedragen naar schatting € 45.000 voor alle gebieden tezamen. In totaal worden de kosten van deze variant daarmee geraamd op € 545.000.

Schriftelijk regionaal thuisonderzoek

De hierboven beschreven variant is vrij prijzig, vooral door het uitvoerige objectonderzoek. Wordt de betrouwbaarheid van het absolute aantal bezoekers/bezoeken aan de nieuwe gebieden minder belangrijk gevonden, dan is er ook een goedkoper alternatief denkbaar. Ook in een thuisonderzoek kunnen mensen gevraagd worden naar het aantal bezoeken aan de nieuwe dagrecreatiegebieden. De betrouwbaarheid van de antwoorden daalt naarmate de periode waarover teruggevraagd wordt langer is. Maar als we ons ook nu weer concentreren op een vrij drukke periode voor wandelen en fietsen (mei/juni), dan valt dit te overzien. Verder is het zo dat de antwoorden misschien in absolute zin minder betrouwbaar zijn dan tellingen, maar ze zijn nog steeds bruikbaar voor vergelijkingen in de tijd (uitgaande van dezelfde wijze van bevraging op de verschillende tijdstippen). In het thuisonderzoek kan ook gevraagd worden naar de tevredenheid over het bezoek aan de nieuwe gebieden (indien bezocht). Het lijkt wel wenselijk om te kunnen werken met kaartmateriaal waarop de nieuwe gebieden aangegeven worden. Verder is sprake van meer vragen dan in de vorige variant, waardoor een schriftelijke enquête nu meer voor de hand ligt dan een telefonische enquête. Verder geldt natuurlijk nog steeds dat er vrij grote aantallen mensen ondervraagd moeten kunnen worden om verschillen in de tijd te kunnen constateren. De kosten van deze variant worden geraamd op € 125.000.

Een nadeel van het ondervragen van mensen in een relatief korte periode van het jaar (twee maanden) ligt in het feit dat de weersomstandigheden een grote invloed kunnen hebben op de resultaten. Daarom wordt aanbevolen om telslangen of andere vormen van automatisch tellen te installeren op in ieder geval de drukste toegang van een recreatiegebied. Deze telslangen dienen dan wel het gehele jaar te blijven liggen. Het is nog beter om constant te tellen, over de jaren heen.

Toegankelijkheid landschap

Aangenomen wordt dat de effectindicator tevredenheid over de toegankelijkheid van het agrarisch gebied vanuit het oogpunt van de recreant moet worden onderzocht. Aanneمة is ook dat het onderzoek zich concentreert op de recreatievormen wandelen en fietsen, waarbij het agrarisch gebied als bestemming centraal staat, inclusief de wegen en paden. Verder is het uitgangspunt dat het gaat om het geven van een landelijk beeld. De gegevens kunnen het best verzameld worden door mee te liften (vragen inkopen) met ander reeds lopend monitoringsonderzoek. Uitgaande van een gering aantal vragen (ca. vijf) worden de kosten voor deze effectindicator geraamd op € 45.000.

Routenetwerken

Voor het meten van de effectindicatoren bekendheid, gebruik en tevredenheid zou een grootschalig telefonisch onderzoek uitgevoerd kunnen worden onder Nederlanders waarin gevraagd wordt naar de bekendheid van het wandel- en fietsnetwerk en staande mast route. Vervolgens zou aan de respondenten gevraagd kunnen worden of ze dit netwerk wel eens gebruiken. Vervolgens wordt een vragenlijst opgestuurd naar de gebruikers onder de respondenten waarin wordt gevraagd naar de mate van tevredenheid over het netwerk en aspecten van de route. Een alternatief voor het meten van de tevredenheid is het zoeken van routegebruikers in het veld en via adressenbestanden en aan hen vragen te stellen naar hun tevredenheid over het netwerk en de aspecten van de route. De kosten bedragen circa € 75.000 à € 100.000.

Overwogen moet worden om als extra effectindicator het economische effect te meten. De directeuren van de diverse stichtingen onderstrepen het belang van dit effect. Zij gebruiken dit effect met name bij hun onderhandelingen met andere overheidspartijen.

Agrotoeristische recreatiemogelijkheden

De effectindicator aantal agrotoeristische recreatiemogelijkheden kan vrij eenvoudig via websites onderzocht worden. Het onderzoek betreft een inventarisatie van het aanbod op websites. Geschat wordt dat dit circa € 5.000 kost.

Ervaringen van mensen met regels in de (verblijfs)recreatie

Een aanbeveling voor deze effectindicator is dat gekozen wordt voor het beperken van deze indicator tot bedrijven in de verblijfsrecreatieve sector. Het aantal regels dat onderzocht moet worden kan beperkt worden tot milieu- en ruimtelijke ordeningsregels en lokale regels (zoals brandveiligheid). Om dit goed te onderzoeken moet een aantal case-gebieden geselecteerd worden voor een nulmeting en een meting na een aantal jaren. De onderzoeksmethode is een enquête onder de bedrijven. De kosten bedragen circa € 25.000 per case-gebied. Als aanbeveling geldt dat er minimaal twee case-gebieden worden gekozen.

Totale kosten

De totale kosten voor het uitvoeren van een nulmeting voor alle effectindicatoren voor recreatie worden geschat op een bedrag tussen de € 300.000 en € 750.000.

Literatuur

- Bakker, P.J.G. & J.C.M.G. Hintzen (1991). *Lange-Afstand-Wandelen in Nederland; een profielschets*. Dienstencentrum voor Toerisme en verkeer, afdeling vrijetijdsonderzoek. DTV-consultants, Breda.
- BNP (2003). *Kenschets van de recreatiebedrijven in Westerveld*. De Bes, Van Nuland en Partners, Breda.
- Boer, T.A. de & P.A.M. Visschedijk (1994). *Gebruik en waardering van binnen- en buitenstedelijk groen*. IBN-rapport 109. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.
- Boer, T.A. de, R. Jochem & R.J.H.G. Henkens (2004). *Het recreatief gebruik van bos- en natuurgebieden in relatie tot de toegankelijkheid van het agrarisch gebied; een modelstudie naar toegankelijkheid*. Alterra-rapport 884. Wageningen: Alterra.
- Brink, A. W. ten (1997). *Op pad met de wandelgidsen; de gidsen van de SLAW en de Nivon nader bekeken*. Afstudeerscriptie aan de Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer, Breda.
- Bruin, A.H. de & P.M.A. Klinkers (1994). *Recreatietoervaart: de moeite waard*. Rapport 307. Staring Centrum-DLO, Wageningen.
- Bruin, A.H. de & S. de Vries (1997). *Overzichtsrapport van een driejarig onderzoek naar het gebruik en niet-gebruik van openluchtrecreatieprojecten*. SC-rapport 475. Staring Centrum, Wageningen.
- Buijvoets C.M. (1994). *Landelijke Fietsroutes: een onderzoek naar gebruik en waardering van routes en gidsen*. Dienstencentrum voor Toerisme en verkeer, afdeling vrijetijdsonderzoek. DTV-consultants, Breda.
- CBS & AVV (2003). *Nederland en de scheepvaart op de binnenwateren*. Centraal Bureau voor de Statistiek en Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Adviesdienst Verkeer en Vervoer.
- CBS/NRIT (2003). *Dagrecreatie in Nederland 2002/2003*.
- Coenen, M. & P. Bergmans (2003). *Evaluaties Landelijke Fietsroutes*. Bureau Vandertuuk, Culemborg.
- Coeterier, F. (2002). *De betekenis van de omgeving; belevingsonderzoek in de Proeftuinen en andere cultuurlandschappen*. Alterra-rapport 489. Alterra, Wageningen.
- DRO (2002). *Recreatieonderzoek Het Twiske 2002; een onderzoek onder bezoekers naar gebruik, waardering en wensen ten aanzien van het recreatiegebied Het Twiske*. Dienst Ruimtelijk Ordening Amsterdam, Amsterdam.
- Dijkstra, H., F. Coeterier, M. van der Haar, A. Koomen & W. Salden (1997). *Veranderend cultuurlandschap; signalering van landschapsveranderingen van 1900 tot 1990 voor de Natuurverkenning 1997*. SC-rapport 544. Staring Centrum, Wageningen.
- Farjon, H. & W. Lammers (2002). *Beoordeling ruimtebehoefte voor 60.000 ha groen om de stad*. RIVM rapport 408765002/2002. RIVM, Bilthoven.
- Farjon H., V. Bezemer, S. Blok, M. Goossen, W. Nieuwenhuizen, W. Regt & S. de Vries (2004). *Groene ruimte in de Randstad: een evaluatie van het rijksbeleid voor bufferzones en de Randstadgroenstructuur*. Planbureau rapport 6. Natuurplanbureau, vestiging Wageningen, Wageningen.

- Goossen, C.M. & F. Langers (2002). *Recreatietoervaart; 9 jaar later*. Alterra-rapport 627. Alterra, Wageningen.
- Jensen, F.S. (1999). *Forest recreation in Denmark from the 1970s to the 1990s*. The Research Series, vol. 26. Danish Forest and Landscape Research Institute, Hørsholm (Denmark).
- KvK (2004). *Grond voor de Toekomst: Ruimtelijke knelpunten toeristisch recreatieve bedrijven in Gelderland*. Kamer van Koophandel, Arnhem.
- MNP (2004). *Natuurbalans 2004*. Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven.
- NIPO (2001). *Buitensport in Nederland 2000; de buitensporter binnenstebuiten*. NIPO, Amsterdam.
- NRIT (2003). *Kampeerverreinen in Nederland 2002*. NRIT, Breda.
- Provincie Zuid-Holland (1998). *Recreatiegedrag Zuid-Hollandse bevolking 1993-1997, deel 1 Conclusies & deel 2, Tabellen*. Provincie Zuid-Holland/bureau Groenestein & Borst, Den Haag/Wageningen.
- Provincie Zuid-Holland (1999). *Recreatie 2000+, het perspectief; een schets van verleden, heden en toekomst van de openluchtrecreatie in de provincie*. Provincie Zuid-Holland, Den Haag.
- Roos-Klein Lankhorst, J., S. de Vries, A. Buijs, A. van den Berg, M. Bloemmen & C. Schuiling (2005). *BelevingsGIS versie 2; waardering van het Nederlandse landschap door de bevolking op kaart*. Alterra-rapport 1138/Reeks Belevingsonderzoek nr. 14. Alterra, Wageningen.
- Stichting Recreatie (2004). *Openstelling bos en natuur 2003; toegankelijke, beleefbare en afgesloten natuur bij Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen en Defensie*. Stichting Recreatie, Den Haag.
- Stichting Wandelplatform-LAW (2004). *Jaarverslag 2003*. Amersfoort.
- TRN (2002). *Wat drijft de recreant? Een verkenning naar waterrecreatie in Nederland*. Leidschendam.
- Vries, S. de & J. Bulens (2001). *Rapportage project "Explicitering 300 000 ha, fase 1 en 2"*. Alterra, Wageningen.
- Vries, S. de & R. van Kralingen (2002). *De beleving van het Nederlandse landschap door haar bewoners; de geschiktheid van het SPEL-instrument voor monitoringsdoeleinden*. Alterra-rapport 609. Alterra, Wageningen.
- Vries, S. de, M. Hoogerwerf & W. de Regt (2004). *Analyses ten behoeve van een Groene Recreatiebalans voor Amsterdam*. Alterra-rapport 988. Alterra, Wageningen.
- Waterrecreatie Advies (2003). *Onderzoek naar vaargedrag IJsselmeergebied en Waddenzee; 878 watersporters aan het woord*. Harderwijk.
- Wiggers, R. & J. Gadet (1996). *Het grote groenonderzoek; het bezoek aan en gebruik van parken, recreatiegebieden en groen in de woonomgeving van Amsterdam*. Stedelijk Beheer, Amsterdam.

Websites

www.fietsplatform.nl
www.landmerc.nl
www.srn.nl
www.vriendenvanhetplatteland.nl
www.wandelplatform.nl

WOt-onderzoek

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu – vanaf mei 2005

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (voorheen Natuurplanbureau), Lumengebouw, te Wageningen.

T 0317 – 47 78 45
F 0317 – 42 49 88
E info@npb-wageningen.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOt-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2005

- 05/1 *Eimers, J.W. (Samenstelling)*
Projectverslagen 2004.
- 05/2 *Hinssen, P.J.W.*
Strategisch Plan van de Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, 2005 – 2009.
- 05/3 *Sollart, K.M.*
Recreatie: Kennis- en datavoorziening voor MNP-producten. Discussienotitie.
- 05/4 *Jansen, M.J.W.*
Algorithms for Stochastic Sensitivity Analysis (ASSA). Manual for version 1.0.
- 05/5 *Goossen, C.M. & S. de Vries*
Beschrijving recreatie-indicatoren voor de Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland (ME AVP)
- 05/6 *Mol, J.P.*
Ontwikkeling en beheer van SMART2-SUMO.
- 05/7 *O. Oenema*
How to manage changes in rural areas in desired directions?